acces la istorie

FRANȚA
1494-1610

RENAȘTERE
RELIGIE *și* REFACERE

Martyn Rady

ALL

France: Renaissance, Religion and Recovery, 1494-1610
Martyn Rady
Copyright © 1988 Martyn Rady
First published in English by Hodder & Stoughton.

Franţa: Renaştere, religie şi refacere, 1494-1610
Martyn Rady
Copyright © 1999 **ALL EDUCATIONAL**

All rights reserved. The distribution of this book outside Romania, without the written permission of **ALL EDUCATIONAL**, is strictly prohibited.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale
RADY, MARTYN
Franţa: Renaştere, religie şi refacere (1494-1610)/
Martyn Rady; trad.: Radu Săndulescu - Bucureşti: Editura ALL EDUCATIONAL, 1999
160 p.; 21 cm (Acces la istorie)
Bibliogr.
Index
ISBN 973-684-121-9

1. Franţa

I. Săndulescu, Radu (trad.)

94(44)"1494/1610"

Editura **ALL EDUCATIONAL** Bd Timişoara nr. 58, sector 6
Bucureşti, cod 76548
☎ 402 26 00
Fax: 402 26 10

Departamentul difuzare ☎ 402 26 20
Fax: 402 26 30

Comenzi la: comenzi@all.ro
URL: http://www.all.ro

Redactor: Lia Decei
Ilustraţia copertei: Caterina de Medici, portret atribuit lui François Clouet

Acces la istorie 20

FRANȚA: RENAȘTERE, RELIGIE ȘI REFACERE, 1494 - 1610

Martyn Rady

Traducerea: Radu Săndulescu

1999
ALL

Cuprins

CAPITOLUL 1 Contextul istoric 1
Îndrumări pentru studiu 9

CAPITOLUL 2 Războaiele italiene şi cele dintre Habsburgi şi Valois ... 10
1 Originile 10
2 Expediţia lui Carol al VIII-lea 15
3 Ludovic al XII-lea 16
4 Francisc I şi războaiele dintre Habsburgi şi Valois 18
5 Purtarea războiului 27
Îndrumări pentru studiu 31

CAPITOLUL 3 Monarhia Renaşterii în Franţa 37
1 Creşterea puterii monarhiei 37
2 Limitele puterii regale 43
3 Religie şi erezie 45
4 Artă şi cultură 52
Îndrumări pentru studiu 55

CAPITOLUL 4 Originile războaielor religioase din Franţa 60
1 Francisc al II-lea 60
2 Familia de Guise şi rivalii săi 60
3 Clientelismul 61
4 Religia 64
5 Economie şi societate 67
6 Conjuraţia de la Amboise 68
Îndrumări pentru studiu 69

CAPITOLUL 5 Caterina de Medici şi războaiele religioase din Franţa (până în 1574) 74
1 Metodele şi scopurile Caterinei de Medici 74
2 Caterina şi familia de Guise 76
3 Primul război 83
4.Cel de-al doilea şi cel de-al treilea război 86
5 Masacrul din noaptea Sfântului Bartolomeu 89
6 Efectele masacrului 96
Îndrumări pentru studiu 99

CAPITOLUL 6 Războaiele religioase, 1574–1595 105
1 Henric al III-lea 105
2 Prăbuşirea autorităţii 109
3 Victoria lui Henric al IV-lea 112
Îndrumări pentru studiu 114

CAPITOLUL 7 Henric al IV-lea 119
1 Introducere 119
2 Religia 122
3 Finanţe şi administraţie 125
4 Economie şi societate 132
5 Politica externă 134
6 Concluzie 139
Îndrumări pentru studiu 142
Lecturi suplimentare 147
Izvoare referitoare la *Franţa: Renaştere, religie şi refacere* 148
Index 149

Cuvânt înainte

Către cititorul obişnuit

Seria „Acces la istorie" a fost iniţiată mai ales la nivelul cerinţelor studenţilor şi elevilor care susţin examene legate de subiectele respective, dar oferă o mulţime de informaţii interesante şi cititorului obişnuit. Partea principală a cărţii (textul propriu-zis, mai puţin îndrumările de la sfârşitul capitolelor) reprezintă un studiu uşor de citit şi incitant totodată, ce are coerenţa necesară unei cercetări istorice. Intenţia autorilor a fost nu doar să ofere o prezentare clară şi concisă a unor evenimente din trecut, ci să stimuleze cititorii (chiar şi pe cei neiniţiaţi) în a-şi forma o opinie despre subiectul pus în discuţie. Astfel, în loc să transmită o sumă de „adevăruri istorice" plate, lucrările din această colecţie conţin puncte de vedere şi interpretări diferite.

Către studenţi şi elevi

În funcţie de subiectele care vă interesează şi de timpul de studiu pe care îl aveţi la dispoziţie, puteţi proceda în mod diferenţiat atunci când folosiţi această carte pentru pregătirea unui examen.

De exemplu, dacă doriţi să vă formaţi o idee generală asupra subiectului, în cel mai scurt timp posibil, următoarele căi ar fi, probabil, cele mai eficiente:

• Citiţi capitolul 1 în întregime.

• Pentru fiecare dintre capitolele următoarele, începeţi cu secţiunea „Să luăm notiţe" şi, dacă subiectul vă interesează, citiţi tot capitolul, oprindu-vă la fiecare subcapitol pentru a nota principalele probleme dezbătute.

Dacă doriţi totuşi să abordaţi întreaga tematică a cărţii şi dispuneţi de timpul necesar, ar fi avantajos să folosiţi pentru fiecare capitol următoarea procedură:

1. Citiţi tot capitolul, de preferat într-o singură şedinţă.

2. Studiaţi schema de la sfârşitul capitolului, asigurându-vă că în linii mari l-aţi înţeles.

3. Citiţi secţiunea „Să luăm notiţe" (şi secţiunea „Să răspundem la întrebări-eseu") şi decideţi dacă mai aveţi de lucrat la capitolul respectiv.

4. Abordaţi secţiunea „Întrebări bazate pe izvoare". Citiţi întrebările şi formulaţi-vă răspunsurile mental sau în scris.

După ce aţi citit întreaga lucrare, studiaţi secţiunea „Lecturi suplimentare" şi alegeţi acele titluri care v-ar putea completa informaţiile.

Scopul nostru a fost să vă trezim interesul şi să vă facem studiul cât mai agreabil. Sperăm că la încheierea lecturii veţi aprecia că el a fost atins.

CAPITOLUL 1

Contextul istoric

La sfârşitul secolului al XV-lea, regatul francez avea aproape aceeaşi suprafaţă ca şi Franţa modernă. Ca şi în ziua de azi, ţara era mărginită de Canalul Mânecii, de Oceanul Atlantic şi Marea Mediterană, iar graniţa cu Spania mergea de-a lungul Munţilor Pirinei. Centrul administrativ al Franţei se afla la Paris, iar printre cele mai importante oraşe se numărau, şi atunci ca şi acum, Bordeaux, Toulouse, Lyon, Rouen şi Dijon. Totuşi există deosebiri importante între graniţele Franţei moderne şi cele de la 1500. Artois şi Cambrai, la nord de Paris, erau deţinute de stăpânitorii Habsburgi ai Ţărilor de Jos. Şi mai la est, frontiera se împărţea într-un mozaic de ducate şi alte domenii feudale, dintre care unele se supuneau regelui Franţei, iar altele Sfântului imperiu romano-german. În sud, statutul pe care îl aveau Dauphiné şi Provenţa rămânea incert. Nici una, nici cealaltă nu erau considerate părţi propriu-zise ale Franţei, ci nişte teritorii care îi aparţineau regelui cu titlu personal. De-a lungul graniţei sudice cu Spania, Roussillon era stăpânit de regele Aragonului, iar Navarra era un micuţ regat ce-şi avea propriul ei conducător independent. Oraşele Calais şi Nisa se aflau şi ele în afara frontierei franceze. Calais aparţinea regelui Angliei, iar Nisa ducelui de Savoia (vezi harta, pagina 2).

Sistemul de domenii feudale complică şi mai mult orice încercare de stabilire cu precizie a graniţelor regatului. Ducii de Lorena şi de Montmorency erau în primul rând vasalii regelui Franţei, cu toate că amândoi deţineau proprietăţi întinse în Germania şi Ţările de Jos. Bretania era socotită componentă a Franţei, deşi, datorită faptului că stăpânul ei nu era vasalul nimănui, ea poate fi considerată stat independent. În schimb, regele Navarrei deţinea vaste domenii în Franţa, fiind vasalul suveranului francez. Iată de ce o hartă în două dimensiuni reprezintă un ghid incomplet al graniţelor naţionale franceze în jurul anului 1500. Relaţia părţilor cu întregul depindea de o reţea complexă de relaţii de vasalitate pe care o hartă nu le poate scoate în evidenţă.

Franța în 1500

În total, regatul Franței avea în 1500 aproximativ 15 milioane de locuitori. Totuși, aceștia nu alcătuiau un grup omogen. Majoritatea francezilor se identificau cu mica regiune în care locuiau și se considerau a fi în primul rând burgunzi sau normanzi. De exemplu, în sud se vorbea o limbă (*langue d'oc*), care era mai înrudită cu italiana decât cu franceza, iar în Bretania predomina o limbă celtică asemănătoare velșei. Cu toate că limba franceză modernă, care derivă din dialectul *langue d'œil* vorbit în nordul țării, se răspândea cu rapiditate, mulți francezi nu reușeau să se înțeleagă unii cu alții. La problema limbii se adăuga legislația. În cea mai mare parte a Franței, legile se bazau pe cutume, care difereau de la o regiune la alta. Doar în sud legea era codificată, dar chiar și acolo persistau puternice deosebiri regionale.

Autorii francezi contemporani și-au bazat analizele referitoare la structura socială pe cele trei „stări" ale regatului: clerul, nobilimea și „starea a treia" (adică toți cei care nu aparțineau vreuneia dintre primele două categorii). Această schemă simplă ascunde însă foarte mari variații. Clerul îi cuprindea pe toți slujitorii bisericii, de la puternicii arhiepiscopi, care deseori dețineau vaste proprietăți, până la săracii preoții de parohie. În fruntea stării nobililor se aflau *les enfants de France*, fiii și nepoții regelui. Imediat după aceștia, în ordinea importanței, erau „prinții de sânge", rudele indirecte ale regelui care făceau parte din familia de Bourbon (vezi arborele genealogic, pagina 4). Sub prinții de sânge se afla o ierarhie de ranguri nobiliare, de la marii seniori feudali la umilii proprietari de pământuri. Marea lor majoritate moșteniseră aceste titluri sau le dobândiseră în lupte. Totuși, în secolele al XV-lea și al XVI-lea, din ce în ce mai mulți nobili fie își cumpărau titlurile, fie le primeau de la rege datorită implicării lor administrative în serviciul regelui. Acești nou-veniți erau de obicei cunoscuți sub numele de *la noblesse de la robe*, datorită mantiei pe care o purtau ca semn al slujbei, deosebindu-se în acest fel de mai vechea *la noblesse de l'épée*, a cărei principală funcție era aceea de a lupta pentru rege. Totuși din pricina faptului că mulți nobili de spadă îndeplineau servicii administrative pentru coroană, deosebirea dintre *noblesse de la robe* și *noblesse de l'épée* era deseori insesizabilă. Asemenea nobililor de spadă, mulți nobili de robă aveau posibilitatea de a lăsa moștenire copiilor titlurile și statutul lor. Caracterul ereditar al rangului

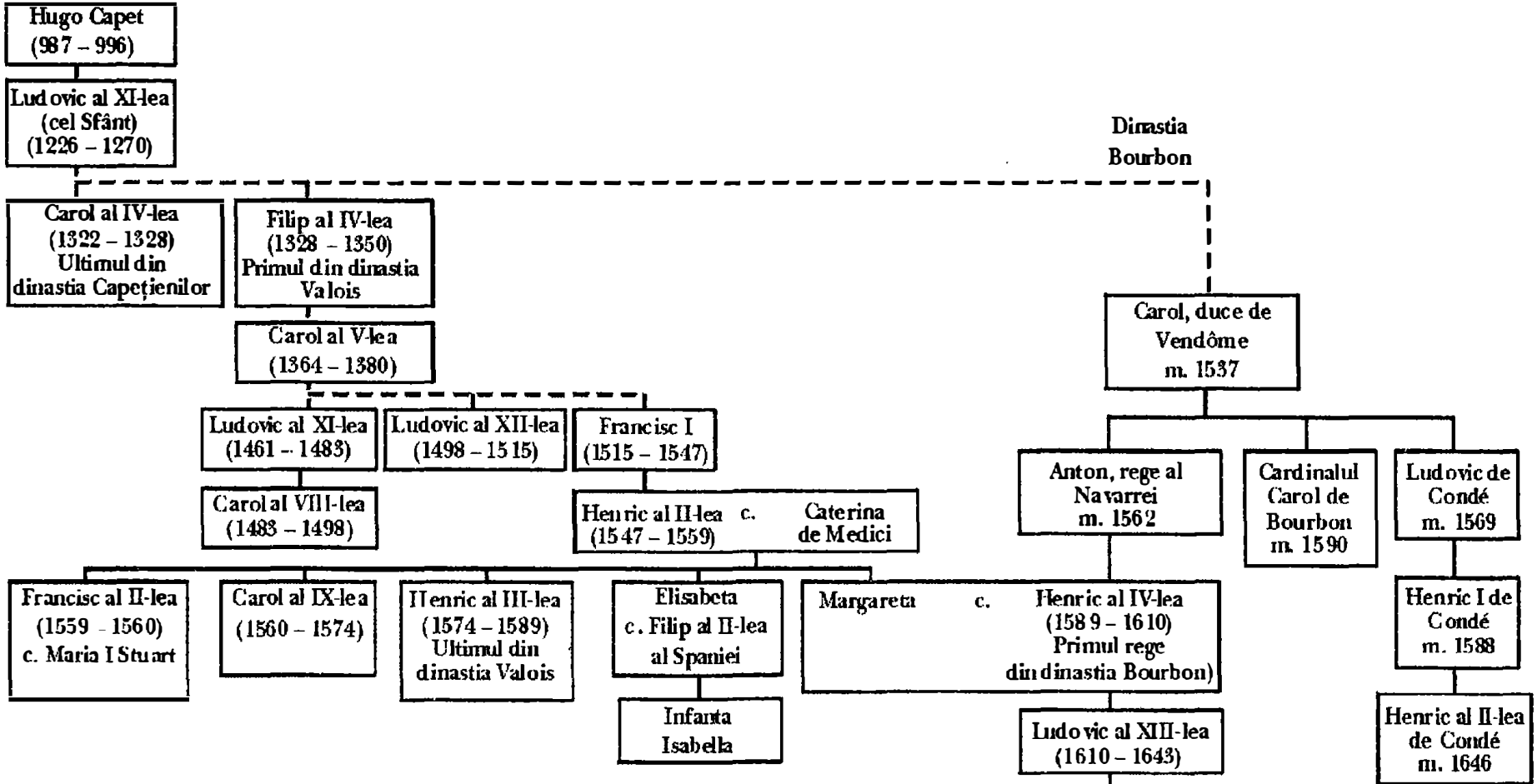

Arborele genealogic al dinastiilor Capet, Valois şi Bourbon
Linia întreruptă arată că au fost omise câteva generaţii

nobiliar a jucat un rol important în mascarea originilor umile ale multor familii cu titluri nobiliare.

În rândul nobilimii existau rivalități puternice. Vechea nobilime de spadă se simțea ofensată de către nou-veniții care își cumpăraseră titlurile și considera că aceștia înjoseau instituția nobilimii. Situați mai sus pe scara socială, marii nobili sau aristocrați rivalizau în mod constant între ei pentru accesul la rege și pentru un loc în consiliul regal, unde erau discutate cele mai importante probleme. Pe proprietățile lor, mulți nobili aveau curți senioriale, care aveau jurisdicție asupra celor ce locuiau acolo. Aceste curți senioriale intrau deseori în conflict una cu alta și cu organismele fundamentale ale administrației regale, conduse de balivi sau seneșali. Certurile dintre nobili și rivalitatea persistentă a reprezentanților lor s-a dovedit a fi o cauză majoră a instabilității politice pe parcursul secolului al XVI-lea.

Prima și cea de-a doua stare reprezentau doar câteva procente din populația Franței. Cei mai mulți locuitori aparțineau stării a treia, o largă categorie care cuprindea *la bourgeoisie* (orășenii), *les roturiers* (oamenii liberi) și foarte puțini șerbi. Membrii stării a treia duceau greul impozitării, datorită faptului că, spre deosebire de cler și de nobilime, ei nu erau scutiți de împovărătorul impozit denumit *la taille* (care era un impozit pe cap de locuitor în nordul Franței, iar în sud era un impozit pe pământ). Cu toate acestea, cu câteva excepții, condiția stării a treia se îmbunătățea în mod constant. În orașe se dezvoltau industria manufacturieră și negoțul, iar pe la 1500 țărănimea ajunsese la un nou nivel de prosperitate. Membrii celei de-a treia stări care aveau mai mult succes erau deseori capabili să dobândească statutul de nobil și să intre astfel în nobilimea de robă. Rangul de nobil conferea multe avantaje, nu doar în termeni de exceptare de la *la taille*. De-a lungul evului mediu și al perioadei moderne timpurii, nobilimea a conferit prestigiu și statut social. Foștii negustori și țărani bogați credeau că, o dată cu dobândirea blazoanelor și a orgolioaselor titluri, își ștergeau umilul trecut și dobândeau respectabilitatea socială.

Începând cu secolul al X-lea, monarhia își extinsese treptat teritoriile. Când cel dintâi rege al Franței, Hugo Capet, se urcase pe tron în 987, poseda doar câteva proprietăți în jurul Parisului. Treptat, el și urmașii săi au extins granița regatului. La începutul secolului al

XIV-lea, când descendența lui Hugo Capet s-a stins, posesiunile regale reprezentau o mare parte din Franța de azi. Totuși, războiul de o sută de ani (1337–1453), purtat între regii Angliei din familia Plantagenet și regii Franței din dinastia de Valois, succesorii Capețienilor, a afectat procesul de consolidare teritorială. În această perioadă multe dintre regiunile care fuseseră aduse anterior sub autoritatea coroanei au avut posibilitatea de a-și redobândi independența.

În urma războiului de o sută de ani, regii Franței din dinastia de Valois și-au recăpătat, treptat, controlul asupra întregii Franțe. Dauphiné a fost redobândit în 1546, Burgundia în 1477, Anjou și Provența în 1481, Guyenne în 1491, iar Bretania în 1532. Toate aceste regiuni, excepție făcând Dauphiné și Burgundia, au fost dobândite în mod pașnic, prin tratate. Parțial ca urmare a acestor înțelegeri negociate, regilor Franței nu li s-a îngăduit să anihileze instituțiile tradiționale de guvernare locală și de justiție care se dezvoltaseră în aceste zone. În Burgundia, Dauphiné, Provența, Languedoc, Normandia și Guyenne, parlamentele regionale continuau să se întrunească. Aceste „stări provinciale", cum li se spunea, aveau dreptul de a negocia cu regele în privința plății impozitelor și a despăgubirilor regale pentru abuzuri. În mod asemănător, la periferia regatului funcționau mai multe tribunale sau parlamente semiindependente. Regele era obligat să ceară confirmarea sau „înregistrarea" hotărârilor sale de către aceste parlamente din Rouen, Rennes, Bordeaux, Toulouse, Grenoble, Aix-en-Provence și Dijon, înainte de a fi aplicate în regiunile administrate de către aceste organisme. Chiar și în zona centrală a regatului francez, monarhul trebuia să negocieze cu Parlamentul din Paris. Dacă acesta refuza să înregistreze un edict regal, el era considerat nevalidat. Pentru rege, singurul recurs pe care îl avea la dispoziție era să se ducă în persoană în parlament și să înregistreze edictul el însuși în cadrul procesului cunoscut sub numele de *lit de justice*, un expedient enervant și care presupunea o pierdere de vreme. Principalele orașe mari și orașele mici din Franța posedau de asemenea puteri extinse de guvernare locală. Ele aveau propriile lor curți de justiție și, asemenea stărilor provinciale, multe pretindeau că sunt capabile să negocieze cât impozit trebuie să-i plătească regelui.

Absența unui parlament efectiv care să cuprindă întreaga Franță exagera tendințele regionale. Începând cu secolul al XIII-lea, au fost

convocate Stările Generale, alcătuite din reprezentanți ai celor trei stări din întreaga Franță. Dar în următoarele două secole, acest organism s-au dovedit a fi incapabil să facă altceva în afară de a se plânge. Drept pentru care regii francezi au hotărât să nu îl convoace. Doar în situații de extremă necesitate – 1484, 1560, 1576 şi 1588 – a fost chemat să se întrunească. În toate aceste ocazii, reprezentanții nu au reuşit să ia vreo măsură care să dovedească o judecată înțeleaptă. Stările Generale nu s-au mai întrunit între 1614 şi 1789. Chiar şi numai acest amănunt vorbeşte în mod edificator despre inutilitatea sa politică.

Caracterul fragmentar al guvernării franceze contrastează în mod vădit cu extraordinara autoritate care se dezvoltă în cadrul monarhiei franceze. În timpul evului mediu, structura Franței fusese preponderent feudală. Relațiile fuseseră concepute în termeni contractuali: regele împărțea dreptatea, iar ca urmare supuşii săi îi dădeau ascultare. Dacă regele se comporta în mod necinstit, în acest caz nu trebuia să i se mai dea ascultare. Acest concept a rezistat până în secolul al XVI-lea. În 1523, conetabilul Bourbon, comandant francez şi prinț de sânge, s-a răsculat împotriva lui Francisc I pe motiv că regele se purtase necinstit față de el. Totuşi, la sfârşitul evului mediu, noțiunile feudale de loialitate au fost înlocuite treptat cu unele mai „absolutiste". Ca urmare a influenței din ce în ce mai mari a legii romane (coduri de legi ce proveneau din epoca fostului Imperiu roman), a început să prindă rădăcini ideea că supuşii îi datorau regelui o ascultare necondiționată. Cu toate că regele trebuia în continuare să respecte legile lui Dumnezeu şi să țină cont de vechile tradiții ale regatului, nu supuşii săi erau aceia care stabileau limitele autorității sale. Ei trebuiau să-i dea ascultare tot timpul. Aşa după cum observa un comentator contemporan, în vreme ce în Anglia atât regele, cât şi parlamentul erau învestiți cu autoritate politică, în Franța autoritatea îi aparținea doar regelui. În acest fel, în timp ce Anglia era binecuvântată cu o structură mixtă (*dominium politicum et regale*), Franța se chinuia cu o dictatură regală (*dominium regale*).

După teorie, urma practica. Iată un exemplu şocant: în 1544 Francisc I a jefuit satul francez Lagny, ai cărui locuitori se răsculaseră. După aceea, regele a emis decrete prin care li se interzicea sătenilor să recurgă la lege împotriva severității judecății sale. O atare suspendare a legii era aproape necunoscută în Anglia. Ultima dată

când s-a întâmplat aşa ceva a fost în secolul al XI-lea, când Wilhelm Cuceritorul „a pustiit" nordul. Chiar şi cei din dinastia Tudor îşi mascau despotismul sub acoperirea procedurii juridice. Totuşi, autoritatea de care se bucura regele Franţei era atât de mare încât el avea dreptul de a suspenda legea după bunul său plac.

Cea mai puternică constrângere care acţiona asupra tuturor monarhilor europeni era constituită de baierele pungii. Cu toate că majoritatea conducătorilor aveau o sursă de venit regulat, aceasta rareori era suficientă pentru nevoile lor. În acest fel, parlamentele erau chemate să voteze sume de bani adiţionale sau extraordinare. În schimbul acestei aprobări, monarhii erau în mod normal obligaţi să asculte şi să soluţioneze nemulţumirile supuşilor lor. Totuşi, pe parcursul secolului al XV-lea, regii francezi au avut posibilitatea de a folosi războiul cu Anglia drept scuză pentru convertirea impozitelor extraordinare în unele ordinare. În particular, impozitul pe sare, care era cunoscut sub numele de *la gabelle,* şi *la taille*, plătită de starea a treia, au încetat a mai fi dependente de votul Stărilor Generale şi au devenit impozite permanente. Regele era obligat să negocieze cu supuşii săi impozitele doar în acele părţi ale regatului în care funcţionau stări provinciale. În celelalte părţi, funcţionarii regali (*élus*) erau însărcinaţi cu evaluarea şi perceperea impozitelor, în conformitate cu instrucţiunile regale.

O altă trăsătură însemnată a regatului francez era numărul de funcţionari în slujba coroanei. La începutul secolului al XVI-lea, existau probabil 8 000 de funcţionari care lucrau pentru guvern, fie în cadrul organismului judiciar, fie în cadrul celui financiar. După un secol, numărul crescuse la 40 000. Desigur, mulţi dintre aceşti funcţionari deţineau sinecure (adică slujbe care nu comportau o responsabilitate efectivă). Totuşi, numărul în creştere al funcţionarilor publici a ajutat la răspândirea autorităţii regale şi a întins tentaculele guvernului până în străfundurile provinciilor. Raportat la populaţia sa, Franţa avea de zece ori mai mulţi funcţionari regali decât Anglia, făcând-o cel mai puternic „guvernat" stat din Europa.

Modul în care au evoluat lucrurile în Franţa secolului al XVI-lea poate fi considerat cel mai bine în lumina tendinţelor deja evidente în secolul trecut. În primul rând, era autoritatea extraordinară de care se bucura coroana. În timp ce puterea teoretică a monarhiei se trans-

forma în mod constant în realități politice, s-a produs o reacție în rândurile celor care erau cei mai amenințați de creşterea autorității regale. Astfel, pe parcursul primei jumătăți a secolului, a sporit puterea guvernării centralizate; în cea de-a doua jumătate, a avut loc un mers în gol, sub forma unei prelungite perioade de război civil. De-abia după mai bine de treizeci de ani de conflict s-a reluat tendința anterioară, în timpul domniei lui Henric al IV-lea. În al doilea rând, este vorba de politica expansionistă a coroanei. De-a lungul evului mediu, monarhia franceză şi-a extins teritoriul. Totuşi, pentru că granițele țării erau atât de fluide şi de imprecise, nu a existat o perioadă precisă în care să se încheie acest proces. Desigur, aşa după cum vom vedea, războaiele purtate în Italia după 1494 pot fi explicate, în mare măsură, prin dorința regilor Franței de a dobândi prestigiu şi prăzi. În multe privințe însă, amestecul lui Carol al VIII-lea şi a succesorilor săi în Peninsula Italică poate fi considerat drept prelungirea logică a procesului de extindere teritorială pus în mişcare de Hugo Capet în 987.

***Să luăm notițe despre** „Contextul istoric"*

Acest capitol prezintă istoria franceză din secolul al XVI-lea prin raportare atât la tendințele vizibile în evul mediu, cât şi la evenimentele care au avut loc ulterior, pe parcursul secolului. Când citiți acest capitol trebuie să vă concentrați mai mult *pe înțelegerea* a ceea ce se spune şi mai puțin *pe luarea de notițe* sub formă de rezumat.

Totuşi, aici se dau mai mulți termeni care vor fi repetați deseori în capitolele ce vor urma. Prin urmare, asigurați-vă că ştiți ce anume înseamnă: „stările", „prinții de sânge", *noblesse de la robe, noblesse de l'épée, bourgeoisie*, „stări provinciale", „parlamente", „Stări Generale", *la taille* şi *la gabelle*. V-ar fi de mare ajutor în această fază să vă întocmiți un glosar concis de termeni pe care să îl puteți consulta mai târziu.

CAPITOLUL 2

Războaiele italiene şi cele dintre Habsburgi şi Valois

1 Originile

În 1494 Carol al VIII-lea, regele Franței, şi-a condus armatele peste Alpi şi a invadat Peninsula Italică. Se consideră, în general, că acest eveniment marchează sfârşitul evului mediu şi zorile istoriei moderne. În această invazie, unii istorici au detectat atât primele exemple de agresiune naționalistă, cât şi de raport de forțe pe plan internațional. Îmbrățişând aceeaşi perspectivă „din avion" a trecutului, alți istorici au socotit atacul lui Carol al VIII-lea drept preludiul unei perioade de 200 de ani şi mai bine de rivalitate între Franța şi familia Habsburg, conducătoare a Spaniei, a Țărilor de Jos şi a unei părți din Europa Centrală. Pentru autorii italieni, incursiunea franceză prevesteşte începutul dominației străine în peninsulă şi reprezintă, din acest motiv, un moment crucial în istoria țării lor.

Beneficiind de perspectiva istorică, se poate argumenta că invadarea Italiei de către francezi este un moment decisiv în istoria europeană. Este inutil să mai spunem că acest lucru nu a fost cunoscut la epoca respectivă şi nu a jucat nici un rol în evaluarea lui Carol al VIII-lea. Țelul expres al lui Carol în invadarea peninsulei a fost în mod esențial unul de natură dinastică sau familială. El moştenise dreptul la o parte din Italia, regatul Neapolelui, iar onoarea îl obliga să-şi susțină pretenția. Iată ce scria Philippe de Commynes, unul dintre sfetnicii lui Carol:

> 1 Din Provența au venit nişte avocați şi au arătat nişte testamente ale regelui Carol I, fratele lui Ludovic cel Sfânt [rege al Franței, 1226–1270] şi ale altor regi [ai Neapolelui] care țineau de casa Franței şi alte dovezi, susținând că nu numai regiunea
> 5 Provența îi aparține regelui, ci şi regatul Neapolelui.

Italia la începutul secolului al XVI-lea

Totuşi, argumentele juriştilor nu pot explica integral hotărârea lui Carol de a invada Italia. În cadrul negocierilor diplomatice care au precedat campania, Carol era gata să renunţe la pretenţiile sale teritoriale referitoare la Roussillon, Artois şi Franche-Comté spre a câştiga neutralitatea vecinilor săi, Ferdinand de Aragon şi împăratul Maximilian. Spre a înţelege bine motivul invadării Italiei de către Carol, trebuie să examinăm starea internă a peninsulei şi ce anume îl atrăgea în mod deosebit pe regele francez.

* Până în secolul al XIX-lea, Italia exista doar ca „expresie geografică". Peninsula era divizată din punct de vedere politic şi era aşa din secolul al VI-lea (vezi harta, pagina 11). În anii 1490, existau şase blocuri politice distincte: Roma şi statele papale, care tăiau peninsula în două şi se aflau sub conducerea papei; republica Veneţiei, care se întindea de la Alpii răsăriteni până la ţărmul Mării Adriatice; ducatul Milanului, care ocupa partea centrală a Câmpiei Lombardiei în partea de nord; republica Florenţei, dominată de familia Medici; iar în sud cele două regate, ale Neapolelui şi Siciliei, care se aflau pe acea vreme sub stăpânirea unor ramuri rivale ale casei regale de Aragon. Între aceste şase state se aflau prinse mai multe principate şi teritorii mai mici, în primul rând oraşele Genova, Ferrara, Mantova şi Siena. La hotarul cu Franţa şi de o parte şi de cealaltă a Alpilor se afla ducatul Savoiei, un stat independent, care funcţiona într-o foarte mare măsură ca tampon pentru expansiunea franceză.

* Fragmentarea politică a Italiei dusese la un conflict prelungit de-a lungul evului mediu. Cu toate că în 1454 părţile beligerante au căzut de acord să înceteze disputa, pacea pe care au încheiat-o nu a fost de durată. În 1478, Florenţa a pornit război contra papei; patru ani mai târziu, Veneţia s-a luptat cu Milano şi Neapole pentru posesiunea Ferrarei. Nici nu s-a stins bine acest conflict că o violentă dispută legată de succesiune a izbucnit în ducatul Milanului atunci când regentul, Lodovico Sforza, a refuzat să-i cedeze puterea tânărului său nepot, ajuns la vârsta legală spre a prelua conducerea. Băiatul, Gian Galeazzo, se căsătorise cu prinţesa Isabella a Neapolelui şi a cerut sprijin socrului său, regele Ferrante I al Neapolelui. Spre a căpăta ajutor contra lui Ferrante, Lodovico Sforza a căutat să-şi facă aliaţi şi în cele din urmă a cerut sprijinul lui Carol al VIII-lea, regele

Franței. În acest fel, tulburările politice din Italia au deschis calea intervenției franceze. Mai târziu un ambasador florentin va explica:

> Să nu lăsați pe nimeni să-și închipuie că dacă a văzut de multe ori Italia căzând pradă puterilor de dincolo de munți, acest lucru a fost cauzat de o altă putere decât italienii înșiși, care s-au luat la harță unii cu alții... Se poate afirma în mod categoric că discordia dintre popoarele din Italia a fost cea care a reprimat-o, a slăbit-o și în cele din urmă a supus-o, în mare măsură, jugului servituții barbare.

* Ocazia oferită lui Carol de a-și materializa pretențiile în Italia la invitația unuia dintre cei mai puternici conducători ai acestei țări era pe măsura atracției exercitate de bogăția extraordinară a peninsulei. Orașele italiene erau de multă vreme cele mai avansate și prospere centre de negoț și manufacturiere din întreaga Europă. Cu toate că în scurtă vreme vor fi eclipsate de către noua putere comercială a Spaniei și a Țărilor de Jos, orașe precum Milano, Florența și Veneția încă posedau formidabile resurse financiare și comerciale. Uriașele sume adunate din impozite de către conducătorii cetăților erau etalate cu ostentație în magnifice construcții și în patronaj artistic. În acest fel, peninsula a ajuns să aibă reputația unui pământ al belșugului. Cu ocazia vizitei în ducatul Milanului, Commynes nu și-a putut ascunde admirația: „Nu am mai văzut niciodată o regiune atât de frumoasă și de valoroasă... Ducele strânge între 650 000 și 700 000 de ducați pe an". Sosind la Veneția într-o misiune diplomatică, el a fost la fel de uluit de bogățiile evidente ale orașului, de pietrele și de metalele prețioase pe care le vedea oriunde în jurul său și de mătăsurile și celelalte materiale cu care era împodobită locuința sa. La vremea la care scria Commynes, încasările anuale ale vistieriei venețiene ajungeau la aproximativ un milion de ducați de aur – cam jumătate din venitul anual al regelui Franței. Deși nu pare verosimil ca însuși Commynes să fi făcut acest calcul, această spectaculoasă bogăție era cât se poate de vizibilă.

Și Florența se mândrea cu numeroase bogății. Conducătorul ei de până în 1492, Lorenzo de Medici, nu era doar patronul uneia dintre cele mai mari bănci din Europa, ci totodată și un faimos pro-

tector al artiştilor şi învăţaţilor. Încă din timpul vieţii el a fost poreclit „Magnificul". Despre splendoarea Florenţei în anii de dinainte de invazia lui Carol al VIII-lea Benedetto Dei scria:

> În jurul nostru sunt 30 000 de proprietăţi, deţinute de nobili şi negustori, de cetăţeni şi meşteşugari, care produc anual pâine şi carne, vin şi ulei, legume şi brânză, fân şi lemn în valoare de 900 000 de ducaţi în bani lichizi... În frumoasa noastră Florenţa se află în anul acesta [1472] 270 de prăvălii care aparţin breslei negustorilor de lână, de unde mărfurile lor sunt trimise la Roma, Neapole, Sicilia, Constantinopol şi Pera, Adrianopol, Brusa şi în întreaga Turcie. Ea mai cuprinde, de asemenea, 83 de depozite splendide şi bogate ale breslei negustorilor de mătăsuri şi furnizează obiecte din aur şi argint, catifea, brocart, damasc, tafta şi satin Romei, Neapolelui, Cataloniei şi întregii Spanii... Numărul băncilor se ridică la 33; prăvăliile meşterilor de scrinuri, care se îndeletnicesc cu sculptura şi intarsiile în lemn, la 84; iar atelierele cioplitorilor în piatră şi marmură din oraş şi din vecinătate la 54. Există 44 de prăvălii de bijutieri şi orfevri, 30 de aurari, de argintari şi un meşter ce se ocupă cu confecţionarea figurinelor de ceară...

Roma, Mantova, Ferrara şi alte oraşe din nord erau la fel de bogate. Chiar şi regatul feudal şi relativ înapoiat al Neapolelui avea o splendidă curte regală, iar grelele impozite care îi împovărau pe napolitani îi ofereau regelui lor mijloacele necesare spre a se compara în generozitate princiară cu ceilalţi conducători.

Un război în afara graniţelor era o afacere costisitoare. Soldaţii mercenari trebuiau plătiţi; spre a fi răsplătită loialitatea susţinătorilor nobili era necesară furnizarea constantă de prăzi. Bogăţiile sale făceau din Italia o ţintă râvnită de invadatori. În primii ani ai secolului al XVII-lea, un teoretician francez remarca: „cei care sunt chemaţi să fie conducători de state ar trebui să aibă drept scopuri principale gloria, expansiunea şi îmbogăţirea". În timp ce armatele sale pătrundeau în Italia în 1494, probabil că regele Carol al VIII-lea îşi închipuia că este pe punctul de a atinge toate aceste obiective dintr-o singură lovitură.

2 Expediția lui Carol al VIII-lea

Înaintarea lui Carol al VIII-lea prin Italia a avut multe dintre caracteristicile unui roman cavaleresc. Pe măsură ce armata se îndrepta către sud, conducătorii locali se grăbeau cu toții să ajungă la o înțelegere cu regele şi să-l asigure de sprijinul lor. Lodovico Sforza din Milano l-a însoțit pe Carol o parte din drum; papa Alexandru al VI-lea şi Piero de Medici, conducătorul Florenței, i-au permis regelui accesul pe teritoriile lor. Însuşi Neapole s-a dovedit o pradă uşoară. Regele Ferrante murise cu un an înainte. La apropierea armatei franceze, succesorul lui Ferrante, Alfonso, a abdicat. Fiul lui Alfonso, Ferrante al II-lea (Ferrantino) a urcat pe tron – şi a fugit imediat. Carol a ocupat capitala napolitană în februarie 1495 şi, după câteva luni, a fost încoronat rege al Neapolelui.

Aşa cum se va mai întâmpla în viitor, chiar dimensiunea triumfului francez a încurajat celelalte puteri din peninsulă să se coalizeze împotriva a ceea ce percepeau a fi o nouă amenințare la adresa independenței lor. Iată ce observa istoricul italian contemporan Guicciardini:

> S-a arătat că dorința de a uzurpa ducatul Milanului şi teama lui Lodovico Sforza de [napolitani] şi de Piero de Medici l-a făcut să-l cheme pe regele francez în Italia... Dar acum o a doua teamă, mult mai puternică şi mai justificată decât prima, a început să prindă contur în sufletul lui Lodovico – adică iminenta sa aservire şi a tuturor italienilor în cazul în care regatul Neapolelui s-ar fi adăugat puterii regelui Franței... Aceeaşi temere a început a preocupa Senatul venețian... După ce au văzut traiectoria succesului francez şi felul în care regele trecea prin Italia ca un fulger, fără a întâmpina vreo rezistență, venețienii au început să socotească nenoricirile celorlalți drept pericole pentru ei înşişi şi să se teamă că ruina celorlalți va duce în mod inevitabil şi la propria lor pieire.

În aprilie 1495, a fost alcătuită Liga din Veneţia, cu obiectivul de a-l forţa pe Carol să restituie Neapole. Principalii organizatori ai Ligii au fost Veneţia şi Milanul, cărora li s-a adăugat papa. Conştient de faptul că modalităţile sale de comunicare cu Franţa erau grav ameninţate, Carol şi-a abandonat regatul proaspăt dobândit. Lăsând doar o garnizoană la Neapole, el a început lungul marş către nord, nădăjduind să ajungă acasă înainte ca duşmanii să-i taie retragerea. Totuşi el a fost surprins de către armata Ligii la Fornovo. Acolo trupele sale au suferit o înfrângere zdrobitoare înainte de a reuşi să străpungă încercuirea spre a-şi continua marşul. În acest timp, garnizoana lăsată în urma lui la Neapole a fost învinsă de către Ligă, iar regele Ferrante al II-lea a fost repus pe tron. Astfel s-a încheiat prima expediţie franceză în Italia, de pe urma căreia regele francez nu a câştigat nimic.

3 Ludovic al XII-lea

Carol al VIII-lea a murit în 1498 şi i-a urmat la tron vărul său îndepărtat, ducele Ludovic de Orléans. O dată cu coroana Franţei, Ludovic a moştenit şi pretenţiile lui Carol al VIII-lea privitoare la Neapole. În plus, Ludovic considera că propria sa familie avea un străvechi drept dinastic asupra ducatului Milanului. Astfel posesiunea Milanului era aprig disputată de familia fostului conducător, Gian Galeazzo, de despotul care îl stăpânea, Lodovico Sforza, şi de împăratul Maximilian, care socotea oraşul-stat drept o parte a imperiului. În acest fel, cu toate că Milanul era mai aproape de Franţa şi ca atare mai uşor de controlat decât Neapole, pretenţiile lui Ludovic vor întâmpina rezistenţă.

Ludovic al XII-lea s-a pregătit pentru cucerirea Milanului printr-o activitate diplomatică tumultuoasă. După ce s-a aliat cu papa, cu Veneţia, cu conducătorii Spaniei şi cu împăratul Maximilian, el a invadat ducatul în 1499 şi l-a îndepărtat pe Lodovico Sforza. După ce a asigurat controlul francez asupra Milanului, Ludovic s-a îndreptat către cel de-al doilea obiectiv al său, Neapole. În noiembrie 1500 el a încheiat o alianţă cu regele spaniol al Siciliei, Ferdinand de Aragon. Prin Tratatul de la Granada, cei doi conducători au convenit să

împartă între ei regatul Neapolelui, lui Ludovic revenindu-i partea de nord şi titlul regal.

Într-o campanie rapidă de cucerire, regatul Neapolelui a fost invadat simultan de către forţele franceze şi cele aragoneze, iar în 1501 Ludovic a intrat în posesia moştenirii sale napolitane. Chiar şi în epocă, împărţirea Neapolelui a constituit o surpriză, fiind considerată drept un germene al conflictelor viitoare. Iată ce spunea Guicciardini:

> Temerile oamenilor s-au transformat în uluire, toţi socotind că regele francez este complet lipsit de prudenţă, din pricina faptului că a preferat ca jumătate din acel regat să ajungă în mâinile regelui Spaniei, aducând în Italia, unde până atunci el fusese singurul arbitru al situaţiei, un alt rege pe post de rival al său, la care ar putea recurge toţi duşmanii săi şi cei nemulţumiţi de el şi, în plus, care era aliat cu regele romanilor [Maximilian] prin interese foarte apropiate.

După cum era de aşteptat, Ludovic şi Ferdinand au început să se certe, iar după un an se războiau unul cu celălalt. În 1504 Ludovic pierduse regatul napolitan în întregime şi a fost forţat să recunoască stăpânirea aragoneză în sudul Italiei. Totuşi, în nord, Ludovic continua să fie, aşa după cum se exprima un contemporan, „stăpânul prăvăliei".

În următorii ani, Ludovic şi-a consolidat stăpânirea asupra Milanului, dar în 1508 papa Iulian al II-lea l-a încurajat pe Ludovic să pornească război contra republicii veneţiene, care fusese nu de mult implicată într-o dispută teritorială cu Sfântul scaun. Ca recompensă pentru faptul că s-a alăturat Ligii de la Cambrai în alianţă cu papa, Maximilian (care voia să-şi ia revanşa asupra veneţienilor, ce cuceriseră recent câteva posesiuni imperiale de pe ţărmul răsăritean al Mării Adriatice) şi Ferdinand de Aragon (care dorea porturile stăpânite de veneţieni pe coasta napolitană), lui Ludovic i s-au promis regiunile estice din Câmpia Lombardiei, aflate la momentul respectiv sub dominaţie veneţiană.

În bătălia de la Agnadello (mai 1509), veneţienii au fost puşi pe fugă şi a urmat împărţirea prăzilor de război. Totuşi, perspectiva ca Ludovic să-şi sporească substanţial posesiunile din nordul Italiei a

avut ca efect o altă schimbare în relaţiile dintre puteri. Papa Iuliu al II-lea s-a întors împotriva francezilor şi a cerut ajutor spre a-i alunga pe „barbari" din Italia. În 1511, când Ludovic a replicat convocând la Pisa un conciliu al bisericii şi punând acest organism-marionetă să ameninţe cu alungarea papei, Iuliu a organizat o „Ligă sfântă" împotriva regelui francez. Cu sprijinul veneţienilor, al elveţienilor, al lui Ferdinand de Aragon şi al lui Maximilian, noua coaliţie a spulberat forţele franceze aflate în faţa ei. După o răsunătoare înfrângere la Novara (1513), Ludovic a fost silit să-şi evacueze toate forţele din peninsulă. Milanul a fost pierdut, şi, datorită faptului că luptele s-au extins şi în afara peninsulei, o mare parte din regatul satelit al Navarrei a fost cucerită de către regele Ferdinand. La moartea lui Ludovic, în 1515, marele efort francez financiar şi militar făcut pe parcursul războaielor din Italia încă nu dăduse roade.

4 Francisc I şi războaiele dintre Habsburgi şi Valois

Lui Ludovic al XII-lea i-a urmat vărul său, Francisc de Angoulême (Francisc I). Modelul de implicare militară franceză în Italia era deja atât de bine stabilit, iar pretenţiile regilor francezi în privinţa Milanului şi Neapolelui atât de ridicate în slăvi, încât noului conducător îi era imposibil să renunţe la război. Astfel, la mai puţin de şase luni după ocuparea tronului, Francisc conducea o nouă armată înspre sud, către Italia, şi pătrundea în Milano. În bătălia de la Marignano (septembrie 1515), regele a învins armata elveţiană pe care ducele Milanului o chemase în ajutor. Ca urmare, Milanul trece din nou în mâinile francezilor, iar elveţienii sunt siliţi să facă o alianţă cu Franţa (Pacea perpetuă de la Fribourg). În plus, în cadrul Concordatului de la Bologna (1516), papa Leon al X-lea recunoaşte în mod formal toate pretenţiile teritoriale ale lui Francisc I la nordul Italiei. La un an după urcarea sa pe tron, Francisc se bucura în Italia de o poziţie mai puternică decât a oricăruia dintre predecesorii săi.

„Înfăţişarea sa este întru totul regală, căci, fără a-i fi văzut vreodată chipul sau portretul, doar la simpla sa vedere cineva va exclama «Este regele». Toate mişcările sale sunt atât de nobile şi de maiestuoase încât nici un alt principe nu-i poate fi rival. Firea sa este robustă, în pofida oboselii căreia a trebuit să-i facă faţă mereu pe parcursul marşurilor şi călătoriilor. Puţini sunt oamenii care pot rezista la astfel de vitregii ale soartei... Mănâncă şi bea zdravăn, doarme încă şi mai bine şi, ceea ce e mai important, îi place să-şi petreacă timpul în amuzamente şi plăceri."
(Venețianul Marino Cavalli în 1546)
Francisc era renumit pentru curajul său. Curteanul Jean Barrillon, care obişnuia să-şi ţină un jurnal zilnic, scria despre curajul său în lupta de la Marignano (1515): „Regele şi-a făcut foarte bine datoria şi nu s-a cruţat. A fost de trei ori lovit de o lance, iar viaţa sa ar fi fost serios pusă în primejdie dacă n-ar fi fost bine apărat de armură".

Francisc I, portret de Jean Clover (cca 1525)

Încrederea şi ambiţia lui Francisc erau atât de mari încât în 1519 el a concurat la tronul Sfântului imperiu romano-german, post ce se ocupa în urma unor alegeri şi care devenise de curând vacant prin moartea lui Maximilian. Francisc a fost întrecut cu puţin de nepotul lui Maximilian, Carol de Habsburg, care va deveni împăratul Carol Quintul. Carol era stăpânul ereditar al Ţărilor de Jos şi, începând cu 1516, rege al Castiliei, Aragonului, Neapolelui şi Siciliei.

Ascensiunea rapidă a lui Carol de Habsburg de la situaţia relativ obscură în care se afla în Ţările de Jos până la aceea de stăpînitor a unei jumătăţi din Europa urma să aibă un efect major atât asupra politicii externe franceze, cât şi asupra politicii italiene. În calitate de cârmuitor al Spaniei, al Ţărilor de Jos şi al imperiului, posesiunile lui Carol înconjurau Franţa din două părţi: de-a lungul hotarului răsăritean al Franţei şi la sud, de-a lungul Pirineilor. Francisc considera Italia drept modalitatea de ieşire din încercuirea habsburgică. Menţinându-se în nordul Italiei, Francisc spera să spargă încercuirea regatului său şi să-şi croiască spaţiu de manevră pe scena internaţională. În trecut, luptele din peninsulă fuseseră provocate de dorinţa regilor francezi de a pune mâna pe teritorii şi prăzi de război. După 1519, războaiele italiene au fost absorbite în încleştarea internaţională mai amplă dintre Habsburgi şi Valois.

Disputa dintre Francisc I şi Carol Quintul implica însă şi altceva în afară de geografia politică. Ambii conducători aveau nemulţumiri la adresa celuilalt. Carol era extrem de supărat de ocuparea de către francezi a Burgundiei, o parte a Franţei răsăritene care îi aparţinuse străbunicului său şi care fusese luată de către Ludovic al XI-lea în 1477. În plus, Carol considera Milanul drept o proprietate imperială şi prin urmare socotea că îi aparţine de drept. La rândul său, Francisc avea obiecţii faţă de cucerirea de către spanioli a Navarrei în 1515 şi faţă de faptul că în Ţările de Jos şi în Franche-Comté Carol deţinea teritorii care, tehnic, aparţineau coroanei franceze. Rivalitatea dintre cei doi conducători avea accente de amărăciune personală şi, de mai multe ori, Carol a sugerat duelul ca fiind cea mai bună modalitate de rezolvare a animozităţii dintre ei. Însă Francisc I a refuzat întotdeauna o confruntare nemijlocită. El a preferat să continue înfruntarea în Italia: o ţară cu care era familiarizat, unde existau oraşe bogate ce puteau fi cucerite şi unde avea drepturi teritoriale.

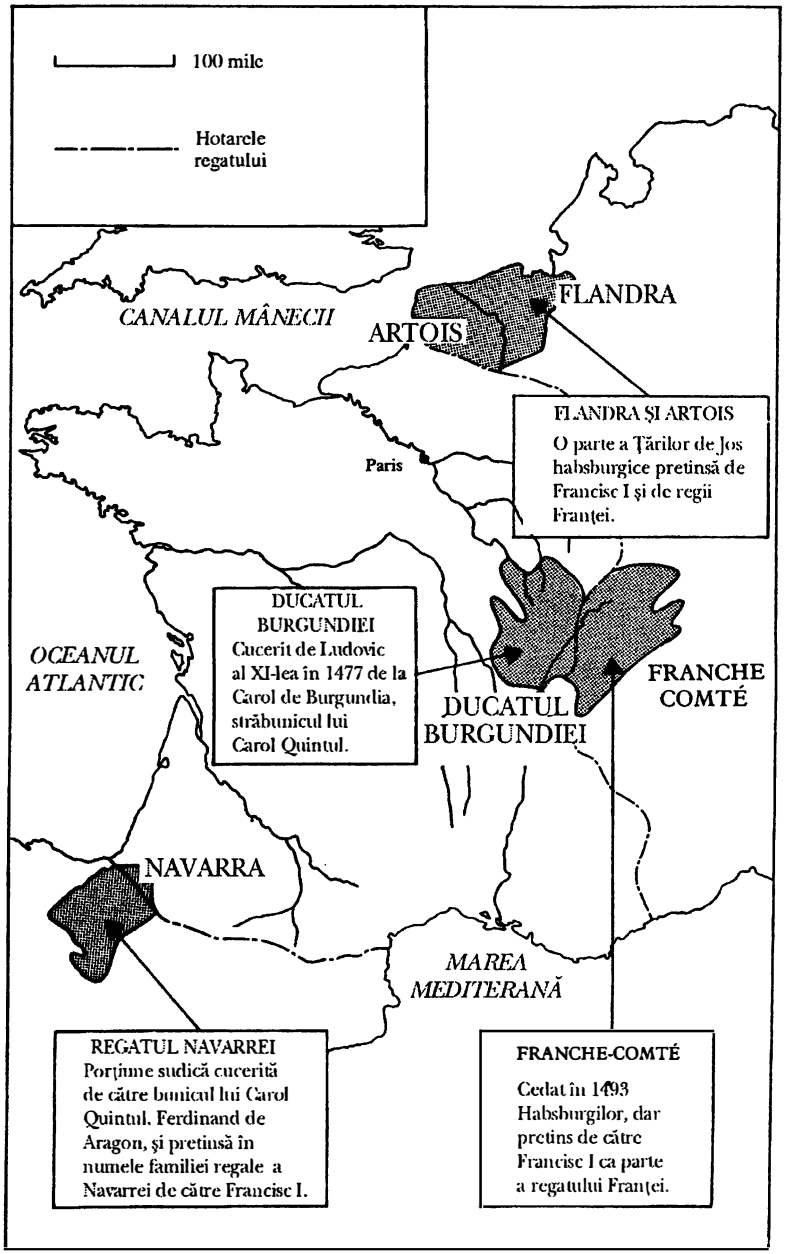
100 mile
Hotarele regatului
CANALUL MÂNECII
FLANDRA
ARTOIS
FLANDRA ŞI ARTOIS
O parte a Ţărilor de Jos habsburgice pretinsă de Francisc I şi de regii Franţei.
Paris
DUCATUL BURGUNDIEI
Cucerit de Ludovic al XI-lea în 1477 de la Carol de Burgundia, străbunicul lui Carol Quintul.
OCEANUL ATLANTIC
DUCATUL BURGUNDIEI
FRANCHE COMTÉ
NAVARRA
MAREA MEDITERANĂ
REGATUL NAVARREI
Porţiune sudică cucerită de către bunicul lui Carol Quintul, Ferdinand de Aragon, şi pretinsă în numele familiei regale a Navarrei de către Francisc I.
FRANCHE-COMTÉ
Cedat în 1493 Habsburgilor, dar pretins de către Francisc I ca parte a regatului Franţei.

Teritoriile de graniţă disputate de Francisc I şi Carol Quintul

* În primii ani, rivalitatea dintre Habsburgi şi Valois a fost ascunsă sub masca prieteniei, căci ambii conducători au căutat să se întreacă unul pe celălalt în şiretenie pe cale diplomatică. De-abia în 1521 a fost reluat războiul, când Francisc a invadat Luxemburgul, ce aparţinea Habsburgilor. În Italia, armatele lui Francisc au fost rapid copleşite şi forţele imperiale au cucerit Milanul. Trupele trimise în ajutor în anul următor de către Francisc spre a recuceri oraşul au fost înfrânte în bătălia de la La Bicocca (1522).

În anii următori, Francisc a încercat cu disperare să recâştige un punct de sprijin în peninsulă. Dezertarea comandantului şef al lui Francisc, conetabilul Bourbon, în tabăra lui Carol în 1523 şi teama de un atac englez în nordul Franţei nu au îngăduit altceva decât incursiuni fără însemnătate. De-abia în 1524 a fost Francisc în stare să pornească personal lupta. Traversând Alpii într-un timp record, el a reocupat Milanul şi a trimis o armată în sud spre a purta războiul cu Neapole. Totuşi, în timp ce Francisc se pregătea să asedieze cetatea Pavia, trupele sale au fost încercuite de către generalii lui Carol. În bătălia de la Pavia (1525), armata franceză a suferit cea mai mare înfrângere din ultimul secol şi însuşi regele a fost făcut prizonier.

În Tratatul de la Madrid (1526), semnat de către Francisc pe când era prizonier în capitala Castiliei, regele promitea să-i returneze lui Carol Burgundia şi să renunţe la toate pretenţiile sale asupra Italiei. În clipa în care a fost eliberat, el s-a dezis imediat de aceste obligaţii, pretinzând că i-au fost smulse sub tortură. Luptele din Italia au fost astfel reluate. În această fază a conflictului, Francisc avea sprijinul conducătorilor Veneţiei şi ai Florenţei, al ducelui exilat al Milanului şi cel al papei, care se temeau cu toţii de marea influenţă a lui Carol în peninsulă. Totuşi, noua coaliţie (constituită în 1526 sub forma Ligii din Cognac) s-a dovedit incapabilă să reziste extraordinarei puteri a împăratului. În 1527 forţele imperiale au jefuit Roma, iar coaliţia s-a dizolvat prin învinuiri reciproce. O încercare în anul următor din partea lui Francisc de a cuceri Neapole s-a dovedit la fel de dezastruoasă. Armata sa a fost izolată, decimată de boli şi silită să accepte o capitulare umilitoare. Prin pacea de la Cambrai (1529), Francisc a fost obligat din nou să renunţe în mod formal la toate pretenţiile sale în Italia.

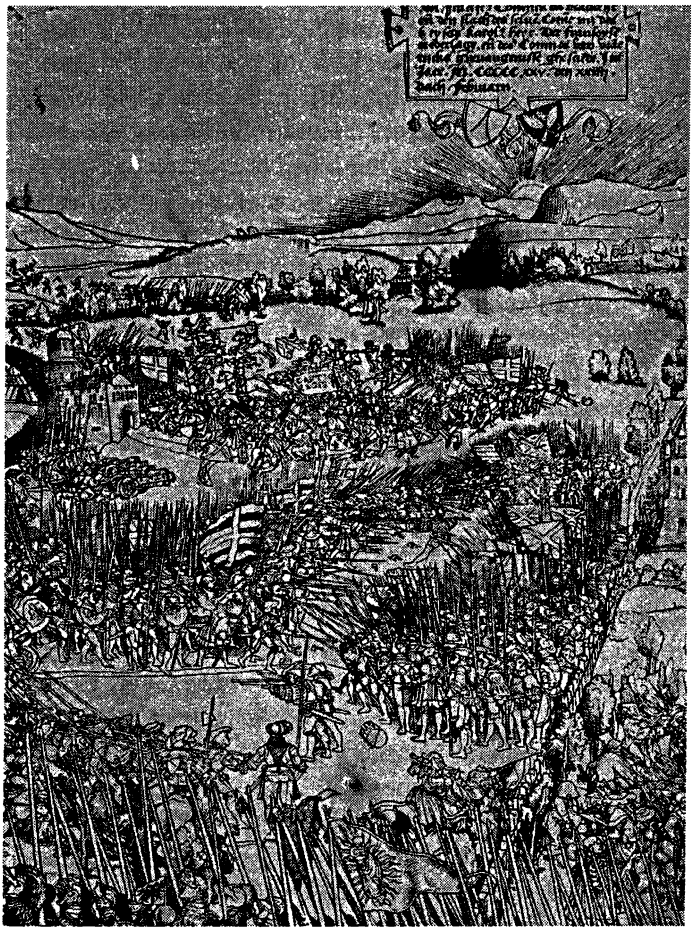

Gravură germană înfăţişând bătălia de la Pavia

* Pacea de la Cambrai marchează sfârşitul războaielor italiene. Deşi Francisc reuşise să cucerească ducatul de graniţă al Savoiei în 1536, el nu a reuşit să cucerească un punct de sprijin în peninsulă. Milanul era dincolo de posibilităţile sale. În oraş a fost instalată o marionetă habsburgică din familia Sforza. După moartea sa, în 1535, Milanul a fost complet absorbit de imperiul personal al lui Carol şi a fost pus sub comanda unui guvernator. După pacea de la Cambrai, Veneţia, Genova, Florenţa şi papalitatea au căutat să ajungă la o înţe-

legere cu împăratul. Tratatele de căsătorie între Habsburgi şi conducătorii acestora au asigurat loialitatea continuă a statelor italiene. În acelaşi timp, au fost ridicate noi construcţii defensive şi sisteme de fortificaţii în jurul oraşelor, făcându-le mai puţin vulnerabile la asalt. O parte a atracţiei pe care o exercita Italia fusese întotdeauna repeziciunea cu care se puteau repurta victoriile şi cu care se puteau cuceri oraşele. Noile realizări ale arhitecturii militare, precum Fortezza da Basso din Florenţa, construită în 1534, au împiedicat alte campanii de cuceriri rapide şi au fost chezăşia că *statu-quo*-ul teritorial va rămâne în mod ferm în favoarea lui Carol.

* Sfârşitul războiului în Italia nu a pus capăt ostilităţilor dintre Francisc I şi Carol Quintul. Pentru că Italia nu mai era un teatru de luptă, războaiele dintre Habsburgi şi Valois s-au „europenizat". Cu toate că nici Francisc, nici fiul şi urmaşul lui, Henric al II-lea, nu au renunţat la ideea de a pătrunde în Italia, amândoi şi-au sporit tentativele de a-i face rău lui Carol ridicându-i pe principii germani împotriva lui. Prin urmare, în anii 1530, Francisc a subvenţionat Liga protestantă de la Schmalkalden şi l-a susţinut financiar pe duşmanul lui Carol, Filip de Hessa. În acelaşi timp, Francisc s-a aliat cu principalul duşman al lui Carol din Ţările de Jos, ducele protestant al Gelderlandului. Ulterior, în anii 1550, Henric al II-lea a încheiat Tratatul de la Chambord (1552), cu rebelul Mauriciu de Saxa, şi a cucerit de la împărat Metz, Toul şi Verdun. Lucrul cel mai important este că Francisc a extins numărul aliaţilor, incluzându-l în rândul lor pe sultanul otoman. În 1536 a fost făcut un aranjament formal între Francisc şi stăpânitorul otoman, prin care amândoi erau de acord să-şi coordoneze campaniile împotriva lui Carol. După şase ani, alianţa a fost reînnoită. În vreme ce Francisc se lupta în Ţările de Jos, flota otomană jefuia ţărmurile Italiei şi ale Siciliei. Ulterior, flota turcă a iernat în portul francez Toulon. 30 000 de războinici musulmani au debarcat pe teritoriul Franţei, şi-au construit în mod paşnic propria moschee şi propria piaţă de sclavi, spre imensa uluire a creştinilor de pretutindeni.

Păienjenişul alianţelor ţesute de Francisc nu i-a fost de prea mare ajutor. În cadrul conflictului ce continua între Habsburgi şi Valois, regele Franţei a fost aproape întotdeauna cel învins. El nu dispunea de resurse suficiente spre a-l învinge pe împărat, iar regatul său putea

fi cu uşurinţă atacat în numeroasele locuri în care se învecina cu teritoriul habsburgic. În timpul războiului din 1536–1537, au fost invadate atât partea de nord a Franţei, cât şi Provenţa. Între 1542 şi 1544, teritoriile situate de-a lungul graniţei cu Ţările de Jos şi cu Luxemburgul, aflate sub control habsburgic, s-au dovedit încă o dată extrem de vulnerabile. Totuşi, cucerirea oraşelor Metz, Toul şi Verdun în 1552 de către Henric al II-lea a însemnat o mică recompensă pentru anii de război. Dar înfrângerea lui Henric de către urmaşul lui Carol, Filip al II-lea, în asediul de la Saint-Quentin (1557) a oprit orice altă expansiune.

Pacea de la Cateau-Cambrésis (1559), care a fost negociată ca urmare a înfrângerii de la Saint-Quentin, marchează sfârşitul războaielor dintre Habsburgi şi Valois. În conformitate cu termenii acestui tratat, Henric al II-lea renunţa la toate pretenţiile la teritoriile habsburgice şi recunoştea prevalenţa drepturilor lui Filip al II-lea în Italia şi în Ţările de Jos. În plus, ducatul Savoiei, ocupat de Francisc I în 1536, a fost înapoiat conducătorului său legitim. Totuşi, Calais, care fusese luat de la aliatul englez al lui Filip al II-lea în 1558, a rămas francez, împreună cu Metz, Toul şi Verdun.

Aşa cum sugerează termenii păcii de la Cateau-Cambrésis, războaiele italiene şi habsburgice au adus puţine beneficii reale regilor francezi. În 1559, graniţa regatului era practic aceeaşi ca în 1494. Este adevărat, Metz, Toul, Verdun şi Calais fuseseră cucerite; dar acest câştig trebuie pus în balanţă cu pierderea Navarrei în 1512. Văzută în această lumină, prelungita luptă poate părea unul dintre cele mai zadarnice episoade din întreaga istorie a Franţei. În plus, după cum vom vedea în capitolul 4, cheltuielile enorme făcute de francezi din punct de vedere al resurselor şi al oamenilor în aceste războaie purtate în străinătate au sleit regatul şi au fost în parte responsabile pentru izbucnirea războiului civil în 1562. În acest fel, războaiele din 1494–1559 nu numai că nu au izbutit să aducă un câştig semnificativ, ci s-au şi dovedit dăunătoare pentru stabilitatea internă a Franţei.

În multe privinţe însă, un bilanţ al câştigurilor şi pierderilor teritoriale este o modalitate precară de judecare a faptelor militare ale lui Carol al VIII-lea, Ludovic al XII-lea, Francisc I şi Henric al II-lea.

Marino Cavalli l-a descris pe Henric al II-lea în 1546 ca având „o constituţie foarte robustă, dar o fire oarecum melancolică. Este extrem de priceput în mânuirea armelor. Nu este înclinat spre conversaţie, dar vădeşte opinii limpezi şi sigure – susţine cu încăpăţânare ceea ce a spus o dată. Posedă o inteligenţă medie şi este lent în reacţie". J.A. De Thou, istoric francez din secolul al XVIII-lea, scria despre Henric al II-lea: „Îndrăgea războiul şi profita bucuros de orice ocazie de a pune mâna pe arme. Altminteri era blând şi agreabil şi era înclinat mai degrabă să urmeze ideile altora decât propriile sentimente".

Henric al II-lea, portret de Primaticcio

În epoca medievală şi perioada modernă timpurie, războiul era considerat o componentă inevitabilă a politicii internaţionale şi era socotit un obiectiv lăudabil în sine. Un autor veneţian va scrie mai târziu: „Războiul este adevărata chemare a unui mare căpitan şi rege. Prin simplu fapt de a purta război în ţări străine, indiferent de înfrângeri sau de cost, regii Franţei îşi îndeplineau unele dintre principalele lor obligaţii. În acest fel, dacă i-am condamna pentru nesăbuinţa lor, ar trebui de asemenea să condamnăm întreaga epocă şi morală în care au trăit şi în care au practicat acest «sport al regilor»".

5 Purtarea războiului

Trecând în revistă evenimentele militare din timpul vieţii sale, Francesco Guicciardini scria:

În vremea noastră, metodele de purtare a războiului au suferit schimbări dintre cele mai importante: înainte ca regele Carol al Franţei să pornească către Italia, greul luptei a fost dus mai mult de către cavalerie, bine apărată în toate punctele, decât de către infanterie; şi pentru că armele care erau folosite împotriva cetăţilor erau greu de deplasat şi de manevrat, cu toate că armatele se confruntau în multe ocazii, existau foarte puţine victime, sângele vărsat era extrem de rar, iar cetăţile asediate se apărau cu atât de mare uşurinţă (nu datorită tehnicilor abile de apărare, ci din pricina priceperii apărătorilor) încât nu exista nici un oraş atât de mic sau atât de slab care să nu poată ţine piept timp de mai multe zile celor mai numeroase armate ale duşmanilor; cu rezultatul că se puteau cuceri doar cu cea mai mare greutate, prin forţa armelor, state care aparţineau altora.

Dar după ce regele Carol a venit în Italia, teroarea faţă de naţiuni necunoscute, ferocitatea infanteriei, care era organizată spre a lupta în alt mod, şi, mai presus de orice, furia artileriei au produs în întreaga Italie atâta groază încât celor care nu erau suficient de puternici spre a rezista în provincie nu le mai rămânea nici o speranţă; căci cei care nu aveau capacitatea de a-şi apăra oraşele se predau de îndată ce se apropia inamicul şi chiar dacă unii dintre ei înjghebau o rezistenţă, erau cuceriţi în

câteva zile. În acest fel regatul Neapolelui şi ducatul Milanului au fost atacate şi cucerite aproape într-o singură zi; în acest fel venețienii, învinşi doar într-o singură bătălie, au abandonat întregul imperiu pe care îl aveau pe uscat; în acest fel francezii au părăsit Milanul fără a-şi fi văzut bine duşmanii.
Fiind terorizați astfel de ferocitatea atacurilor, oamenii au început să-şi folosească inteligența şi să inventeze modalități mai subtile de apărare, fortificându-şi oraşele cu maluri, şanțuri, şanțuri cu apă, povârnişuri, metereze şi bastioane; cu ajutorul acestora oraşele care trebuie apărate au devenit acum sigure şi nu pot fi cucerite.

Cu toate că Guicciardini exagerează, fără îndoială, lipsa de vărsare de sânge caracteristică luptelor în Italia înainte de invazia lui Carol al VIII-lea, relatarea sa rezumă în mod exact principalele transformări în ducerea războiului de-a lungul perioadei care a urmat.

Rapiditatea cu care au fost cucerite Neapole şi Milano de către Carol al VIII-lea şi Ludovic al XII-lea se explică în mare parte prin faptul că au folosit artileria: tunuri uriaşe şi bombarde capabile să tragă cu ghiulele de fier (care nu se sfărâmau la impact precum ghiulelele de piatră), transportate la locul respectiv de mai multe perechi de cai. Artileria franceză a anihilat rapid zidurile subțiri care apărau cetățile din Italia. Iată ce scria Carol al VIII-lea într-o depeşă trimisă în timp ce se îndrepta către Neapole:

Astăzi [4 februarie 1495] am asediat una dintre cele mai fortificate locuri din toată această regiune, atât datorită sistemului de apărare, cât şi poziției. Se numeşte Monte San Giovanni... Vărul meu Montpensier ajunsese înaintea mea cu artileria... şi după ce trăsese vreme de patru ceasuri cu ea, făcuse o breşă suficient de largă pentru un asalt. Am dat ordin să înceapă asaltul soldații greu înarmați şi ceilalți şi, cu toate că locul era apărat de 500–600 de oşteni curajoşi şi de locuitorii săi, ai noştri au pătruns într-un asemenea mod încât, mulțumită lui Dumnezeu, [oraşul] a fost cucerit cu puține pierderi pentru mine şi cu mari pierderi pentru locuitori, aceştia fiind pedepsiți şi

servind de exemplu pentru alții care s-ar gândi să-mi stea în cale.

Efectul revoluționar al artileriei asupra metodelor de luptă nu a fost exagerat. Așa cum sugerează relatarea de mai sus, armele grele de asalt au grăbit procesul de cucerire. În contextul războaielor italiene, acest lucru a făcut și mai atractive campaniile militare prin amplificarea perspectivei unor victorii rapide. Totuși, așa cum arată în mod limpede Guicciardini, arhitectura militară a evoluat în scurtă vreme spre a face față provocării artileriei. În prima parte a secolului al XVI-lea, și mai ales în anii 1530, fortificațiile au fost construite special spre a rezista impactului tunului. În esență, noile fortificații erau sub formă de metereze și bastioane: ziduri de cărămidă groase, de pe care ieșeau în afară platforme angulare. În fața bastioanelor se aflau șanțuri și elevații menite să împiedice asaltul frontal.

Dezvoltarea lucrărilor defensive a lipsit tunul de ascendentul său militar. De aceea asediile au devenit acțiuni de durată, care se întindeau pe mai multe luni. În timp ce din ce în ce mai multe orașe, atât în Italia, cât și în alte părți ale Europei, dobândeau noi fortificații, campaniile militare au fost reduse la un șir aproape nesfârșit de asedii. Mai mult decât orice altceva, această trăsătură a secolului XVI-lea este cea care explică natura nehotărâtă a războaielor dintre Habsburgi și Valois în perioada de după 1529. Nici una dintre tabere nu avea nici timpul, nici efectivul uman necesar spre a înlătura obstacolele puse în calea sa și spre a purta o campanie în adâncimea teritoriului inamic. Atât granițele Franței, cât și cele ale Țărilor de Jos erau păzite de șiruri de orașe puternic fortificate: Doullens, La Capelle, Thérouanne, Charlemont, Philippeville și Mariembourg. Orașele italiene erau la fel de bine apărate, la Florența, Roma și Milano construindu-se ziduri noi. În măsura în care asedierea devenise norma, bătălia de câmp devenise excepția. În vreme ce, în epoca timpurie a războaielor italiene și habsburgice, luptele decisive pe teren deschis fuseseră un lucru obișnuit – Fornovo, Agnadello, Marignano, La Bicocca, Pavia –, după anii 1520 rareori s-au dat lupte în câmp deschis. Șarja de cavalerie a făcut în acest fel loc salvei de tun, iar lancea a fost înlocuită de hârleț.

* Timpul necesar pentru cucerirea unui asemenea oraş proaspăt fortificat a stimulat creşterea numerică a infanteriei şi armatele din ce în ce mai numeroase. Această tendinţă a fost grăbită de inventarea archebuzei (o muschetă primitivă) şi de întrebuinţarea lancei, care erau amândouă arme de infanterie. Strategia de pe câmpul de luptă a devenit într-o mare măsură o înfruntare a două trupe de infanterie care trăgeau una în cealaltă, acoperindu-i pe lăncieri în timp ce aceştia înaintau spre a-şi ataca şi îndepărta oponenţii. În aceste circumstanţe, şarjele curajoase şi manevrele vitejeşti deveneau din ce în ce mai relevante. Victoria îi revenea celui care dispunea de un număr mai mare de archebuzieri şi de lăncieri. Spre deosebire de Carol al VIII-lea, care invadase Italia în 1494 cu 28 000 de soldaţi, pentru asaltul dat asupra Metzului în 1552, Henric al II-lea a folosit aproximativ 40 000 de oameni, înarmaţi mai ales cu lănci şi arme de foc.

Creşterea numărului infanteriştilor s-a produs în paralel cu un declin corespunzător în numărul cavaleriei. Împotriva lăncilor mai ales, călăreţii erau complet inutili, rareori fiind în stare să se apropie de inamic. Prin urmare, cavaleria a fost redusă numeric şi folosită doar pentru hărţuială sau ca rezervă. În 1494, cavaleria reprezenta aproape jumătate din armata lui Carol al VIII-lea. În epoca bătăliei de la Pavia (1525), ea constituia doar o cincime din forţele regale.

În mod tradiţional, nucleul armatei franceze era alcătuit din nobili. Aceştia luptau călări şi suportau personal costul cailor de luptă, al armurii şi al scutierilor. În principiu, nobilii se ofereau voluntar spre a sluji în armată, dar în vreme de război ei puteau fi forţaţi să-şi onoreze obligaţiile militare faţă de rege şi să dea ajutor practic gratis. Antrenaţi în turniruri şi obişnuiţi să stea ore întregi în şa, la vânătoare, nobilii ofereau o sursă relativ ieftină de războinici experimentaţi.

Cu toate acestea, regatul Franţei nu era atât de bine „echipat" cu infanterişti de nădejde. Cu toate că se puteau găsi voluntari băştinaşi, ei erau, în general, nedisciplinaţi. Majoritatea erau lipsiţi de instrucţia necesară spre a ţine o lance în toiul unei lupte sau spre a descărca cu precizie o archebuză. Prin urmare, regii francezi trebuiau să se bazeze pe serviciile unor infanterişti profesionişti, în special mercenari elveţieni şi germani.

Mercenarii trebuiau să fie plătiți și dădeau ascultare celui care oferea mai mult. Iată ce spunea unul dintre comandanții lui Francisc, în vreme ce negociau cu căpitanii elvețieni: „Aceşti oameni cer atât de mulți bani şi sunt atât de nerezonabili încât sunt aproape imposibil de mulțumit". Totuşi, dacă dorea să continue luptele în străinătate, Francisc trebuia să satisfacă lipsa de „rezonabilitate" a mercenarilor. Pentru că Francisc avea nevoie de tot mai mulți infanterişti, costurile recrutării de mercenari sporeau. Astfel, în vreme ce în primii ani ai domniei sale cheltuielile anuale ale lui Francisc cu trupele sale însumau mai puțin de două milioane de livre, în 1544 el cheltuia şase milioane de livre. În timpul domniei urmaşului său, cifra s-a dublat din nou. Aşa cum vom vedea în capitolul următor, costul războiului urma să aibă consecințe importante pentru istoria Franței.

***Să luăm notițe despre** „Războaiele italiene şi cele dintre Habsburgi şi Valois"*

Când luați notițe despre acest capitol, aveți grijă să nu intrați în prea multe detalii, în detrimentul clarității. Pe măsură ce scrieți, alcătuiți-vă un mic tabel cronologic care să vă ajute să vă amintiți principalele evenimente. În notițele voastre trebuie să acordați o atenție specială motivelor regilor francezi şi cauzelor pentru care nu au fost capabili să-şi îndeplinească ambițiile în străinătate. Încercați să evitați alcătuirea unei treceri în revistă narative condensate – lăsați acest lucru pe seama tabelului cronologic. Următoarele titluri şi întrebări ar trebui să vă ajute la luarea notițelor:

1. Originile
1.1. Pretențiile lui Carol al VIII-lea în Italia
1.2. Fărâmițarea politică
1.3. Bogăția
2. Expediția lui Carol al VIII-lea
   În această secțiune ați aflat cât de primitiv era „raportul de forțe" care acționa în politica italiană. Pe măsură ce continuați să parcurgeți capitolul, notați cu atenție cazurile în care s-au format alianțe spre a împiedica una sau alta dintre puterile din peninsulă să beneficieze de un monopol al influenței.

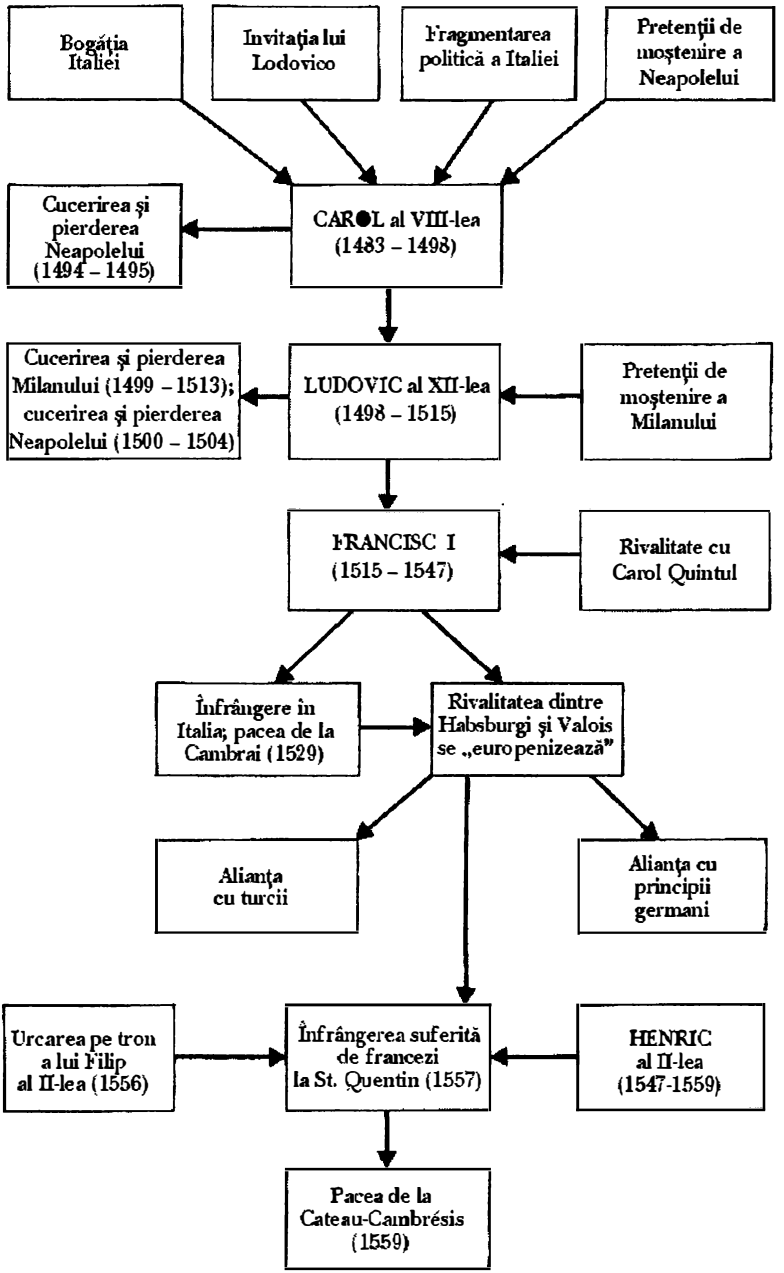
Bogăţia Italiei
Invitaţia lui Lodovico
Fragmentarea politică a Italiei
Pretenţii de moştenire a Neapolelui
CAROL al VIII-lea (1483 – 1498)
Cucerirea şi pierderea Neapolelui (1494 – 1495)
LUDOVIC al XII-lea (1498 – 1515)
Cucerirea şi pierderea Milanului (1499 – 1513); cucerirea şi pierderea Neapolelui (1500 – 1504)
Pretenţii de moştenire a Milanului
FRANCISC I (1515 – 1547)
Rivalitate cu Carol Quintul
Înfrângere în Italia; pacea de la Cambrai (1529)
Rivalitatea dintre Habsburgi şi Valois se „europenizează"
Alianţa cu turcii
Alianţa cu principii germani
Urcarea pe tron a lui Filip al II-lea (1556)
Înfrângerea suferită de francezi la St. Quentin (1557)
HENRIC al II-lea (1547-1559)
Pacea de la Cateau-Cambrésis (1559)

Războaiele italiene şi cele dintre Habsburgi şi Valois (1494-1559) - rezumat

3. Ludovic al XII-lea
4. Francisc I şi războaiele dintre Habsburgi şi Valois
4.1. Rivalitatea dintre Habsburgi şi Valois
4.2. Înfrângerea în Italia
4.3. Italia după pacea de la Cambrai
4.4. Conflictul european
4.5. Pacea de la Cateau-Cambrésis
5. Purtarea războiului
5.1. Importanța artileriei
5.2. Creşterea numerică a infanteriei

În ce măsură a contribuit dezvoltarea militară din această perioadă la eşecul Franței în exterior?

***Să răspundem la întrebări-eseu despre** „Războaiele italiene şi cele dintre Habsburgi şi Valois"*

Întrebările referitoare la războaiele italiene şi la cele dintre Habsburgi şi Valois vă vor cere de obicei să explicați motivul pentru care au fost purtate şi de ce au durat atât de multă vreme. Nu vi se va cere niciodată să faceți o simplă relatare a războaielor. Din când în când, întrebările vor fi puse în mod direct, de exemplu:

„De ce a fost Italia teatrul unor conflicte atât de ample în perioada de după 1494?"

„De ce a durat atât de mult lupta dintre conducătorii Europei aparținând caselor Habsburg şi Valois?"

Când întâlniți astfel de întrebări care încep cu un „de ce", alcătuiți un plan compus din propoziții care încep cu „din cauză că".

La prima întrebare, planul ar putea să fie formulat astfel:

– Din cauză că regii Franței revendicau anumite părți ale Italiei.

– Din cauză că alți conducători europeni erau de asemenea interesați să-şi extindă influența în Italia.

– Din cauza bogăției oraşelor italiene.

– Din cauză că, după 1519, Franța a fost înconjurată de posesiuni habsburgice, iar Italia reprezenta ieşirea din această încercuire.

Atunci când vă redactaţi eseul, transformaţi fiecare din aceste propoziţii în paragrafe complete, incluzând multe detalii pentru a vă susţine punctul de vedere. Când dezvoltaţi prima propoziţie, de exemplu, vă puteţi referi la pretenţiile lui Carol al VIII-lea asupra Neapolelui şi la cele ale lui Ludovic al XII-lea asupra Milanului. În cadrul concluziei pe care o trageţi, rezumaţi ceea ce aţi scris într-o serie de propoziţii scurte. Totuşi, deseori întrebarea va fi pusă într-un mod care exclude o soluţie atât de simplă:

„«Intervenţia regilor Franţei în Italia după 1494 a fost cauzată nu atât de drepturile dinastice, cât de setea de jaf şi de aventură.» Comentaţi".

Citatul dat aici trebuie fragmentat în părţile sale componente şi reformulate încă dinainte de a vă gândi ce trebuie să scrieţi.

Dacă o analizaţi cu atenţie, întrebarea constă în realitate din câteva afirmaţii separate:

– Regii francezi nu au intervenit în Italia din cauză că aveau drepturi dinastice acolo,

– Ei au intervenit din cauza setei lor de jaf şi de aventură

şi, implicit,

– Nici un alt factor nu a avut o importanţă mai mare.

Fragmentând întrebarea, apare o metodă de rezolvare a ei. Eseul vostru poate acum să fie împărţit în trei secţiuni, fiecare dintre acestea luând în considerare argumentele pro şi contra celor trei afirmaţii de mai sus. În acest fel, primul vostru paragraf ar putea schiţa drepturile pe care le aveau regii francezi în Italia şi ar putea explica importanţa lor. Cel de-al doilea ar putea lua în discuţie ocaziile favorabile oferite de un război glorios şi profitabil, iar cel de-al treilea ar putea explica alte motive ale regilor francezi de a purta un război în peninsulă.

Întrebările care conţin un citat vor trebui aproape întotdeauna să fie „dezmembrate" în acest mod. În momentul în care le-aţi fragmentat, va ieşi la iveală înţelesul lor şi totodată modalitatea de a răspunde la întrebare. La examen, o cercetare atât de atentă a titlului eseului va necesita nervi de oţel. Totuşi, cele aproximativ cinci minute petrecute cu pregătirea şi întocmirea planului vor îmbunătăţi în mod considerabil structura şi compoziţia eseului vostru. Anihilând posibilitatea unor paragrafe nerelevante şi incoerente, o atare prudenţă s-ar putea să vă facă să economisiţi timp.

Vă rog să rețineți că, în cadrul întrebărilor de examen, termenul „războaiele italiene" este câteodată folosit (inducând în eroare) pentru a denumi întregul conflict dintre 1494 şi 1559. Prin urmare, fiți foarte atenți la datele cuprinse în titlul eseului. Dacă sintagma „războaiele italiene" este folosită fără a se specifica vreo dată, vă puteți opri fie la 1529, explicând motivul pentru care ați procedat astfel, fie puteți continua *pe scurt* până la 1559. Termenul de „război între Habsburgi şi Valois" se referă, desigur, doar la conflictul cuprins între 1519 şi 1559.

***Întrebări bazate pe izvoare despre** „Războaiele italiene şi cele dintre Habsburgi şi Valois"*

1 Carol al VIII-lea şi intervenția franceză în Italia

Citiți pasajul din memoriile lui Commynes de la pagina 10, declarația ambasadorului florentin de la pagina 13 şi descrierea Florenței făcută de Benedetto Dei la pagina 14. Răspundeți la următoarele întrebări:

a) După opinia lui Commynes, ce anume l-a determinat pe Carol al VIII-lea să-şi îndrepte atenția spre situația din Italia?
b) Pe cine face responsabil ambasadorul florentin pentru războaiele din Italia? Ce dovezi istorice pot fi invocate în sprijinul punctului de vedere al ambasadorului?
c) Care era sursa principală a bogăției Florenței în perioada premergătoare invaziei lui Carol al VIII-lea, conform relatărilor lui Benedetto Dei?

2 Carol al VIII-lea şi Ludovic al XII-lea

Citiți relatările lui Guicciardini de la paginile 15 şi 17. Răspundeți la următoarele întrebări:

a) Explicați împrejurările în care Lodovico Sforza a luat decizia de a-l invita pe Carol al VIII-lea în Italia.
b) În ce măsură are dreptate Guicciardini atunci când sugerează că Ludovic al XII-lea şi-a subminat poziția în Italia invitându-l pe Ferdinand de Aragon să participe la împărțirea Neapolelui?

c) Folosind aceste izvoare şi alte dovezi pe care le cunoaşteţi, stabiliţi în ce măsură se poate afirma că regii Franţei nu au reuşit în Italia ca urmare a propriei lor ambiţii necugetate.

3 Purtarea războiului

Citiţi relatarea lui Guicciardini de la pagina 27 şi textul depeşei lui Carol al VIII-lea la pagina 28. Priviţi gravura cu bătălia de la Pavia, la pagina 23. Răspundeţi la următoarele întrebări:

a) În ce fel confirmă depeşa lui Carol al VIII-lea relatarea lui Guicciardini despre evenimentele militare din această perioadă?
b) Conform opiniei lui Guicciardini, cum a evoluat arhitectura militară spre a face faţă noilor cerinţe defensive impuse de folosirea artileriei? În ce măsură cunoştinţele voastre despre transformările suferite de fortificaţiile militare din această perioadă sprijină evaluarea lui Guicciardini?
c) Cum ar fi putut transformările de ordin militar pomenite de Guicciardini să ducă la creşterea numerică a armatelor de infanterie? Ce alte evenimente, înfăţişate în gravura ce ilustrează bătălia de la Pavia, este posibil să fi grăbit acest proces?

4 Personalităţile lui Francisc I şi Henric al II-lea

Citiţi relatările despre Francisc I făcute de Marino Cavalli şi Jean Barrillon şi priviţi portretul lui Francisc I de la pagina 19. Citiţi relatările despre Henric al II-lea făcute de Cavalli şi De Thou şi priviţi portretul lui Henric al II-lea de la pagina 26. Răspundeţi la următoarele întrebări:

a) În ce măsură confirmă scurta relatare a lui Barrillon opinia lui Marino Cavalli despre Francisc I? Care dintre aceste două izvoare are şanse de a conţine o evaluare mai precisă a regelui? Explicaţi-vă alegerea.
b) În ce fel coincide opinia lui De Thou despre Henric al II-lea cu evaluarea anterioară oferită de Marino Cavalli? În ce împrejurări ar trebui să credem că verdictul unui istoric este mai precis decât opinia unui scriitor contemporan?
c) Pictorii de portrete regale din secolul al XVI-lea au subliniat în mod deliberat splendoarea şi ţinuta modelelor lor. În ce fel pot fi socotite tipice aceste două portrete?

CAPITOLUL 3

Monarhia Renaşterii în Franța

1 Creşterea puterii monarhiei

În urmă cu câțiva ani, specialiştii ce studiază faza timpurie a istoriei Europei moderne au scris mult despre „noua monarhie", sau „monarhia Renaşterii". Noua monarhie a fost termenul folosit spre a descrie tipul de guvernare care şi-a făcut apariția în secolul al XVI-lea şi care, se credea, a făcut trecerea de la monarhia feudală la monarhia absolută din secolul al XVII-lea. În perioada noii monarhii, s-a afirmat, puterea monarhului a crescut în mod constant, pe măsură ce şi-a extins dominația asupra instituțiilor locale ce reprezentau legea şi justiția în evul mediu. Ca urmare a acestei dezvoltări, au fost restrânse în mod drastic drepturile oraşelor, ale proprietarilor feudali şi ale adunărilor regionale, care erau cvasiindependente. Ferdinand şi Isabella ai Spaniei, Henric al VII-lea al Angliei şi Gustav Vasa al Suediei au fost considerați cu toții drept noi monarhi tipici.

Cu toate că acest concept istoric al noii monarhii a supraviețuit mai mult decât altele, în ziua de azi are puțini susținători. În definitiv, acumularea constantă de putere în mâinile conducătorilor este atât o trăsătură a evului mediu, cât şi a secolului al XVI-lea. În plus, instituțiile medievale au dovedit o capacitate remarcabilă de rezistență, multe dintre ele supraviețuind până în perioada modernă. Cu toate acestea, în ciuda faptului că este demodată, noua monarhie persistă în scrierile istorice, chiar dacă apare sub numele alternativ de „monarhie a Renaşterii".

În ciuda neajunsurilor lor, noua monarhie şi monarhia Renaşterii continuă să fie expresii folositoare, cu condiția să nu fie aplicate într-un mod prea dogmatic. De-a lungul secolului al XVI-lea a avut loc o deplasare evidentă către „statul mai puternic". În Europa Occidentală, guvernarea regală s-a extins mult dincolo de limitele pe care le-a avut în evul mediu. Supuşii prea puternici erau îngenuncheați, iar funcționarii regelui aplicau poruncile sale cu o nouă vigoare şi efi-

cienţă. Totuşi, în majoritatea statelor această evoluţie a întâmpinat obstacole ridicate în principal de către acele grupuri privilegiate care s-au simţit cele mai ameninţate de o expansiune a autorităţii regale. În mod invariabil, coroana a făcut compromisuri cu forţele care se opuneau. Acordul rezultat a generat haosul administrativ al instituţiilor rivale care caracterizează *l'Ancien Régime* din secolul al XVIII-lea.

Imboldul pentru „statul mai puternic" îl reprezenta nevoia regelui de sume din ce în ce mai mari de bani, în principal pentru plata armatelor de mercenari. În perioada monarhiei franceze a Renaşterii, putem observa o legătură directă între necesitatea financiară şi crearea unui guvern mai centralizat şi mai puternic. Acest lucru nu înseamnă că în secolul al XV-lea nu s-a încercat impunerea unui control regal mai amplu. Costul războiului pur şi simplu a grăbit o tendinţă care deja se dezvolta.

* În ultimii ani ai secolului al XV-lea, venitul şi cheltuielile anuale regale se cifrau, în mare, în Franţa, între două şi trei milioane de livre. Implicarea franceză în războaiele italiene a răsturnat rapid ecuaţia financiară. La scurtă vreme după urcarea pe tron a lui Francisc I, coroana avea o datorie în valoare de patru milioane de livre. Spre a uşura vistieria de această povară, trebuiau identificate noi surse de venit. Totuşi, acestea ofereau doar o soluţie pasageră, deoarece costurile continuau să crească. La moartea lui Francisc în 1547, suma necesară spre a trimite în străinătate o armată depăşea cu mult resursele coroanei. De aceea trebuiau găsite modalităţi adiţionale de colectare a banilor, iar atunci când acestea se dovedeau a fi insuficiente, trebuia să se recurgă la împrumuturi. În 1559 coroana datora 12 milioane de livre la care nu era capabilă nici măcar să plătească dobânzile.

Pentru rege, aplicarea unor impozite mai mari era o modalitate evidentă de sporire a venitului. În prima jumătate a secolului, *la taille* s-a dublat ca valoare, iar *la gabelle* s-a triplat. Totuşi, în medie, creşterea impozitării ţinea cu greu pasul cu inflaţia. Spre a compensa acest lucru, regii francezi au început să vândă slujbe ale coroanei. Cumpărătorii de slujbe aveau dreptul de a administra părţi ale aparatului judiciar şi financiar regal şi de a trage un profit oricât de mare de pe urma activităţilor lor. Slujbele coroanei conferau totodată proprietarului lor un titlu nobiliar şi exceptarea de la anumite taxe. În

acest fel ele erau achiziţionate cu aviditate de către cei ce făceau parte din *la bourgeoisie* şi care „ţinteau sus".

Răspândirea venalităţii, denumirea sub care era cunoscută vânzarea slujbelor, creştea în amploare pe măsura sporirii nevoii de bani a regelui. Ludovic al XI-lea şi Carol al VIII-lea au vândut mai întâi slujbele din cadrul administraţiei financiare; Ludovic al XII-lea a extins practica în cadrul serviciului juridic. În 1524 a fost înfiinţat un departament special spre a administra venitul provenit din vânzarea slujbelor, iar Francisc I a început să creeze posturi inutile, cu singura intenţie de a le scoate la licitaţie. În timpul domniei succesorului lui Francisc, slujbele inutile au cunoscut o răspândire vertiginoasă. De exemplu, Henric al II-lea a numit funcţionari silvici care să administreze zonele în care nu existau păduri şi a înfiinţat o întreagă reţea, complet nouă, de posturi judiciare superflue. Între 1515 şi 1559 numărul deţinătorilor de funcţii regale s-a dublat. Venitul a ajuns la 1,5 milioane de livre la mijlocul secolului.

În acelaşi timp în care vindeau şi înfiinţau slujbe, regii francezi îşi rafinau metodele de împrumutare a banilor. Francisc I a fost primul care a luat bani lichizi prin intermediul unor *rentes sur l'hôtel de ville de Paris*, rente purtătoare de dobândă garantate de consiliul municipal al Parisului. Sprijinul municipalităţii Parisului făcea ca aceste rente să prezinte interes pentru investitorii particulari şi îi permiteau regelui să obţină noi surse de bani. Sindicatele bancare erau şi ele implicate în strângerea de fonduri pentru datoria regală şi ofereau noi surse de credit. Mai mulţi bancheri şi financiari au cumpărat de asemenea dreptul de a strânge impozite în anumite părţi ale regatului. Vinderea dreptului de a strânge impozite, cunoscut şi sub numele de monopol asupra impozitelor, avea anumite avantaje pentru rege. Îi oferea o sumă de bani rapidă şi făcea ca slujbaşii săi să nu mai fie împovăraţi de strângerea banilor contribuabililor.

* Cu toate că venalitatea şi monopolul strângerii impozitelor au făcut ca o mare parte din administraţia financiară şi judiciară regală să încapă pe mâinile unor persoane particulare, conducători puternici precum Francisc I şi Henric al II-lea au reuşit să păstreze un control ferm asupra guvernării regatului. Funcţionarii numiţi de rege (conduşi de către aşa-numiţii *maîtres des requêtes*) supravegheau componentele „privatizate" ale administraţiei, iar tribunalele cercetau abu-

zurile. În 1523 Francisc a înfiinţat celebra *Commission de la Tour Carrée* spre a examina cheltuielile făcute în regat. Descoperirile comisiei au avut ca urmare demiterea mai multor persoane influente care de-a lungul anilor precedenţi îşi ridicaseră propriile imperii financiare. În acelaşi timp, Francisc a reorganizat haoticul aparat de colectat bani şi a întemeiat o vistierie centrală, *l'Épargne*, căreia i s-a conferit autoritate asupra întregului sistem fiscal. În anii 1560, autoritatea pe care o avea *l'Épargne* a fost înlocuită de un nou funcţionar, supraintendent al finanţelor, care controla întreaga organizare financiară a regatului.

Strâns asociată cu dezvoltarea unei administraţii financiare mai centralizate a fost apariţia unei birocraţii profesionale. În timpul domniilor lui Francisc I şi Henric al II-lea, notarii şi secretarii regali, o „armată" alcătuită din aproximativ 120 de slujbaşi cu experienţă în domeniul legii şi ataşată consiliului regal, rezolvau din ce în ce mai multe treburi ale guvernului. În 1547 Henric al II-lea a numit patru persoane în noua funcţie de „secretar de stat" şi le-a permis să ia parte la întrunirile consiliului. Secretarii de stat veneau cu propriile lor cunoştinţe specializate şi cu o nouă măsură de coordonare administrativă la metodele neoficiale de guvernare care se dezvoltaseră în evul mediu. În plus, cum a subliniat un istoric (N.M. Sutherland), secretarii de stat au oferit un element vital de continuitate guvernării regale şi, în perioadele de mari tulburări politice, ei au ajutat la păstrarea stabilităţii administrative.

* Tendinţa de centralizare administrativă a intrat rapid în conflict cu factorii de guvernare locală care se dezvoltaseră în evul mediu. Spre marea iritare a regilor francezi, multe oraşe şi stări provinciale din regat nu numai că îi obstrucţionau pe slujbaşii regali în strângerea impozitelor, ci pretindeau totodată dreptul de a negocia impozitul pe care trebuiau să-l plătească coroanei. De la sfârşitul secolului al XV-lea, şi îndeosebi în timpul domniei lui Francisc I, drepturile independente pretinse de oraşe şi de adunările provinciale au fost, încet-încet, făcute să dispară. În 1515 Francisc a înfiinţat un corp de împuterniciţi cu sarcina de a cerceta finanţele urbane şi de a evalua nivelul de impozite pe care pot suporta cetăţenii. La scurt timp după aceasta, funcţionarii regali (*les élus*) au primit instrucţiuni să

cerceteze împuternicirile tuturor organizaţiilor şi indivizilor care pretindeau scutire de impozite. Iată ce conţinea un decret regal din 1517:

Având în vedere că anumite oraşe din regatul nostru, anumite lăcaşuri, colegii şi comunităţi, precum şi anumiţi indivizi, inclusiv slujbaşii noştri, dar şi alţii, pretind a fi liberi şi scutiţi de plata pentru *la taille* şi *la gabelle*, poruncim ca în toate oraşele, lăcaşurile, colegiile, slujbaşii noştri şi alţi indivizi să fie obligaţi să plătească *la taille*, cei puternici sprijinindu-i pe cei slabi, cu excepţia celor care sunt scutiţi prin ordonanţă regală sau printr-o dispensă specială; şi îi îndreptăm pe ai noştri *élus* să-i oblige pe cei care pretind privilegii să-şi arate şi să-şi demonstreze scutirea, iar în cazul acelor pretenţii care nu au fost verificate şi înregistrate la tribunal în mod adecvat, să-i oblige să plătească *la taille*, asemenea altor indivizi lipsiţi de privilegii...

Stările provinciale, a căror jurisdicţie financiară acoperea aproape jumătate din regat, negociau în mod tradiţional cu regele în privinţa impozitului pe care trebuiau să-l plătească regiunile lor. Pe măsură ce creşteau nevoile financiare ale regelui, stările provinciale au fost convocate mai des spre a discuta probleme referitoare la impozitare. În anumite regiuni, stările se întruneau anual. În ciuda frecvenţei adunărilor lor, stările nu erau în stare să smulgă nici o concesie de la rege în schimbul faptului că votau alocarea unor sume de bani. În majoritatea cazurilor, stările erau înştiinţate dinainte de suma de care avea nevoie regele, aşa cum dovedeşte în mod limpede acest pasaj dintr-o instrucţiune dată în 1515:

Francisc, prin mila lui Dumnezeu rege al Franţei, către supuşii noştri credincioşi şi iubiţi... în cele trei stări ale teritoriului nostru şi în ducatul Burgundiei... Luând în considerare sfatul principilor de sânge şi al membrilor consiliului nostru regal, am scris spre a vă înştiinţa să vă adunaţi în oraşul nostru Dijon la douăzeci martie următor, spre a vă fi explicată starea treburilor şi spre a vi se face o cerere în numele nostru de a acorda cu această ocazie suma de 60 000 de livre...

Când câteva stări provinciale au ridicat obiecţii la cererile împovărătoare ce li se făcuseră, ele au fost determinate să se supună. În 1517, de exemplu, reprezentantul stărilor din Normandia a fost dat în judecată pentru că s-a opus unei măriri a impozitului. În altă parte, împuterniciţii regali au fost trimişi să strângă impozitele pe care stările refuzaseră să le aprobe sau de care nu fuseseră înştiinţate. La sfârşitul domniei lui Francisc, doar trei dintre stările provinciale încă mai aveau controlul asupra bugetului regiunii lor. În toate celelalte părţi, funcţionarii regali erau cei care fixau şi strângeau impozitele, sfidând autoritatea tradiţională a stărilor.

* Un dispreţ similar pentru drepturile şi privilegiile locale caracteriza modul în care trata coroana parlamentele. Plângerile înaintate de parlamente în legătură cu abuzurile financiare au fost ignorate în mod repetat de rege, iar reformele administrative au fost puse în practică în ciuda obiecţiilor ridicate de parlamente. În 1518 Francisc a ameninţat Parlamentul din Paris că în cazul în care nu îi va da ascultare, îl va evacua din sediul său din capitală şi îl va ataşa permanent la curtea regală: o stratagemă care ar fi făcut ca parlamentul să „meargă la trap după rege", după cum se exprima Francisc. În 1540 Francisc a închis definitv parlamentul din Rouen, în momentul în care nu a înregistrat un edict regal. Pentru faptul de a fi refuzat un împrumut forţat, magistraţii din parlamentul din Bordeaux au fost azvârliţi în temniţă.

Pe la jumătatea secolului al XVI-lea, autoritatea şi puterea coroanei franceze ajunseseră la un nivel nemaiîntâlnit. Oraşele, stările provinciale şi parlamentele fuseseră în mare măsură obligate să cedeze în faţa cererilor constante ale regelui de sume din ce în ce mai mari de bani. Sistemul administrativ fusese reformat şi fusese obţinut un grad mai mare de centralizare. Începea să-şi facă apariţia o birocraţie profesională care era angajată în gestionarea corectă a resurselor regelui. Chiar şi planuri potenţial nocive, precum vânzarea de funcţii şi monopolul impozitelor, erau reglementate în aşa fel încât să se evite o diminuare prea accentuată a puterii regelui. Prin urmare, în multe privinţe, evenimentele din Franţa secolului al XVI-lea ar părea că sprijină teza noii monarhii. Cu toate acestea, în regat mai existau forţe care, dacă nu erau ţinute sub control, ameninţau să împingă înapoi ţara spre dezbinare administrativă şi conflict intern. Cele mai im-

portante dintre aceste forțe erau tradiția consultării regelui și instituția guvernatorilor.

2 Limitele puterii regale

Pe parcursul secolului al XVI-lea, regii Franței au menținut ideea că monarhia avea în mod fundamental un caracter consultativ. Toate legile și decretele regale erau, ca atare, precedate de o declarație în care se spunea că regele ținuse cont de părerea celor mai importanți oameni din regat înainte de a lua respectivele măsuri. În aproape toate cazurile, regele chiar făcuse acest lucru, iar cuvintele lui nu erau vorbe goale. Gradul în care regele ținuse seama de sfaturi varia, în mod firesc.

Instrumentul cel mai frecvent folosit pentru a asculta sfaturile era consiliul regal. Dar din pricina faptului că acest consiliu era alcătuit doar din câteva persoane, de obicei mari seniori aleși de el însuși, regele avea obiceiul să consulte alte organisme atunci când erau de luat hotărâri importante. În evul mediu, Stările Generale, parlamentul francez, fuseseră deseori convocate să-și spună părerea în chestiuni importante. Incapacitatea acestui organism de a face altceva în afară de a se plânge i-a obligat în cele din urmă pe regii Franței să se îndrepte în alte părți pentru sfaturi. În timpul secolului al XVI-lea, prin urmare, au devenit mai comune adunările de „notabili". Acestea erau întruniri ale nobililor, clericilor și funcționarilor de frunte ai țării, în cadrul cărora regele încerca să descopere opinia predominantă cu privire la cursul politicii regale.

Pentru a afla opinia în provincii, regii Franței se bazau pe parlamente, stări și, într-o măsură mai mică, pe consiliile municipale. Acestea erau, desigur, aceleași organisme care se dovedeau a fi obstacolul cel mai redutabil în calea centralizării financiare și administrative. Totuși, în „*remonstrances*" (recomandări, de obicei critice, la adresa politicii regale) și în *cahiers* (caiete de doleanțe), aceste instituții locale ofereau monarhului sfaturi de care el era nevoit să țină seama. Într-adevăr, în secolul al XVI-lea încă exista sentimentul că un decret regal care fusese emis fără a se fi cerut un atare sfat avea o validitate legală îndoielnică.

Necesitatea de consultare îi obliga pe regii Franţei să păstreze instituţii care nu-şi aflau locul într-un sistem uniform de administraţie regală. Parlamentele şi stările provinciale îşi păstrau cu dinţii puterile şi erau nemulţumite de autoritatea sporită a coroanei. Următorul pas logic pentru regii Franţei ar fi fost să abolească o dată pentru totdeauna aceste instituţii şi să umple golurile administrative rezultate cu funcţionari numiţi de rege. Totuşi, tradiţia consultativă excludea o reformă atât de plină de consecinţe. Astfel, orgolioasele instituţii ale guvernului local francez continuau să existe, mereu gata să-şi revendice puterile pierdute în cazul în care autoritatea regală ar fi dat semne de slăbiciune.

* Aristocraţii nu mai erau războinicii de frunte ai regelui şi nici nu mai erau principalii furnizori de soldaţi şi armate. Cu toate acestea, membrii ei continuau să fie principalii „comandanţi de recrutare" şi căpitani pe câmpul de bătălie. Ca recunoaştere a importantului lor rol militar, la sfârşitul secolului al XV-lea şi la începutul celui de-al XVI-lea, nobililor de frunte ai regatului li s-au dat „funcţii de guvernator" în provinciile de la graniţă. Sarcina guvernatorilor consta în a da, coordonat, o replică în caz de invazie.

Sub Francisc I numărul guvernatorilor s-a mărit de la unsprezece la şaisprezece, iar puterile lor au fost sporite. Mulţi guvernatori au primit permisiunea de a fiinţa practic în calitate de conducători independenţi. Clauze precum cea care le dădea posibilitatea guvernatorilor individuali „să facă în general tot ceea ce noi [regele] am vedea şi am considera ca fiind necesar pentru binele nostru şi al treburilor noastre" le confereau puteri aproape dictatoriale. Pe parcursul domniei lui Francisc I şi funcţiile de guvernator au devenit ereditare, dând astfel posibilitatea unor familii aristocratice să-şi consolideze influenţa de-a lungul mai multor generaţii.

Din momentul în care au fost numiţi guvernatori, aristocraţii au alcătuit rapid o suită personală în regiunile aflate sub controlul lor. Mulţi nobili le dădeau ascultare în mod voluntar guvernatorilor, oferindu-le supunere în schimbul unor favoruri. Peste tot în Franţa, nobilii se asociau, iar aceste asociaţii se puneau în slujba unui patron aristocrat. Această evoluţie a fost considerată de regii Franţei ca fiind potenţial periculoasă, dar puţine au fost încercările hotărâte de a limita puterile din ce în ce mai mari ale guvernatorilor regali. Regii fran-

cezi credeau că loialitatea personală pe care le-o datorau marii nobili francezi erau suficientă spre a le asigura cooperarea continuă. Mai mult, nici Francisc I şi nici Henric al II-lea nu doreau să-şi compromită bunele relaţii cu aristocraţia confiscându-i puterile cu care fusese obişnuită.

Instituţia guvernatorului confirmă natura contradictorie a evoluţiei guvernării pe parcursul acestei perioade. Pe de o parte, în timp ce cheltuielile regale explodau spre a face faţă costului armatelor alcătuite din mercenari, trebuiau găsite noi metode administrative. Acestea duceau în mod invariabil la un grad mai mare de centralizare şi la extinderea autorităţii regale asupra instituţiilor locale. Totuşi, această tendinţă era încorsetată, în primul rând, de tradiţia consultativă a monarhiei franceze şi, în al doilea rând, de gradul din ce în ce mai mare în care coroana se baza pe marea nobilime. Pe măsură ce conducătorii aristocraţi dobândeau o putere şi un prestigiu nou prin instituţia guvernatorului, sporea şi posibilitatea ca ei să pună în pericol autoritatea renăscută a coroanei. Iar când acest lucru s-a petrecut în cele din urmă, după moartea lui Henric al II-lea, pe lista de aşteptare se aflau stările provinciale, parlamentele şi consiliile municipale, toate nerăbdătoare să recapete ceea ce le luase coroana de-a lungul jumătăţii de veac trecute.

3 Religie şi erezie

Ceremonia de încoronare a regilor francezi simboliza relaţia strânsă dintre religie şi monarhie. La încoronarea sa, noul rege era uns cu „mir" în cadrul unei ceremonii care imita în mod deliberat consacrarea unui episcop. Pe fruntea regelui era aşezată coroana regatului, care conţinea o relicvă a coroanei de spini a lui Christos. În virtutea ungerii şi încoronării sale, regele dobândea, după cuvintele unui cronicar medieval, „puritate şi sanctitate". El devenea „un bărbat divin", un „sfânt" şi „regele preacreştin". Ca semn al statutului său unic, se spune că regele era capabil să vindece anumite boli prin atingerea mâinii sale; şi, spre deosebire de profani, el se putea împărtăşi atât cu pâine, cât şi cu vin în timpul celebrării sfintei liturghii. Cu toate că nu putea preface pâinea şi vinul în trupul şi sângele lui

Christos, regele francez era socotit ca fiind în alte privinţe încarnarea lui Melchisedec din Biblie – cel care era „atât preot, cât şi rege".

La încoronarea sa, regele jura în mod solemn în faţa prelaţilor adunaţi că va apăra biserica catolică:

1 Vă promit şi vă dau cuvântul meu că voi susţine cu scrupulozitate privilegiile canonice, autoritatea şi jurisdicţia cuvenite fiecăruia dintre voi şi bisericilor din subordinea voastră, că vă voi apăra şi vă voi proteja, cu ajutorul lui Dumnezeu, cât de bi-
5 ne voi putea, în conformitate cu obligaţia pe care regele o datorează fiecărei biserici din regatul său.

* De-a lungul evului mediu, regii francezi s-au comportat ca şi cum obligaţia lor solemnă de a apăra biserica le conferea dreptul de a acţiona după bunul lor plac în privinţa treburilor ecleziastice ale regatului. Când, în 1302, papa Bonifaciu al VIII-lea i-a amintit lui Filip al IV-lea al Franţei că, de fapt, papa posedă o autoritate superioară asupra bisericii, regele a dat ordin ca acesta să fie luat prizonier. De-a lungul următorilor 150 de ani, urmaşii lui Filip au profitat de o lungă perioadă de slăbiciune papală spre a obţine din partea Romei recunoaşterea vastelor lor puteri în domeniul treburilor bisericeşti. Cea mai vestită concesie smulsă Sfântului scaun a fost Sancţiunea pragmatică de la Bourges (1438), prin care toate posturile de episcopi şi de abaţi erau elective, catedrala locală şi adunarea canonicilor alegându-l pe cel pe care îl voiau în fruntea lor. Având în vedere că regii francezi puteau să manipuleze alegerea fără mare dificultate, Sancţiunea pragmatică făcea din monarh stăpânul efectiv al bisericii franceze.

Intervenţia militară a lui Francisc I în Italia şi nevoia lui de a realiza o alianţă cu papa a făcut ca Sancţiunea pragmatică să fie revizuită în 1516. Concordatul de la Bologna, care a rezultat, a anulat complet practica electivă, înlocuind-o cu numirea regală şi învestitura papală. Acest compromis ingenios i-a dat posibilitatea lui Francisc să controleze numirile la fel ca şi înainte, în vreme ce papei i se acorda o autoritate simbolică asupra bisericii franceze. În conformitate cu termenii Concordatului, papa era de acord ca:

De-acum înainte, în cazul locurilor vacante acum şi pe viitor, pentru catedrale şi bisericile mitropolitane ale numitului regat... adunările canonicilor şi călugărilor acestor biserici să nu aibă posibilitatea de a proceda la alegerea sau la solicitarea unui viitor prelat. În cazul unui asemenea loc vacant, regele Franţei ne va prezenta şi va numi pentru noi, şi pentru episcopii viitori ai Romei, în termen de şase luni din ziua în care s-a eliberat acel loc, un profesor sau absolvent de teologie, cumpătat sau având cunoştinţe solide, sau un doctor ori un absolvent al tuturor sau al uneia dintre legile predate şi studiate cu rigoare la o universitate vestită, care trebuie să aibă cel puţin douăzeci şi şapte de ani şi să corespundă în alte privinţe... În cazul în care regele nu va numi o persoană cu astfel de calificări, nici noi, nici urmaşii noştri, nici Sfântul scaun nu va învesti o astfel de persoană. În privinţa mănăstirilor şi stareţilor... în cazul unor locuri vacante prezente şi viitoare... mănăstirile nu au permisiunea de a purcede la alegerea sau solicitarea de abaţi sau stareţi. Când un loc devine vacant, regele trebuie să facă numirea, iar persoana desemnată pentru mănăstirea cu locul vacant va fi învestită de către noi şi urmaşii noştri. Iar stareţilor li se va conferi acest titlu, în mod asemănător, de către persoane numite de către rege...

Concordatul de la Bologna i-a conferit regelui controlul asupra numirii a aproximativ o sută de episcopi şi de arhiepiscopi şi aproximativ cinci sute de abaţi şi stareţi. Această enormă putere de avansare în grad de care dispunea monarhul a făcut ca ierarhia bisericii franceze să fie un instrument docil în mâinile regelui. În acest fel puţine au fost obiecţiile care s-au ridicat atunci când Francisc I a început să vândă proprietăţile bisericii şi când a cerut „daruri gratuite" în bani din partea clerului. În scurtă vreme, chiar şi prevederile detaliate ale Concordatului au fost trecute cu vederea, pentru că Francisc folosea posturile din cadrul bisericii spre a-şi răsplăti susţinătorii. Ierarhia eclezistică a fost astfel absorbită în structura patronajului regal şi a devenit ceva excepţional pentru orice episcop sau abate să aibă calificările cerute de Concordat.

Puterile extensive pe care regii francezi le aveau asupra bisericii franceze explică refuzul lor constant de a se separa de Roma şi de a sprijini Reforma protestantă. Marea majoritate a conducătorilor europeni care au devenit protestanţi au făcut acest lucru în primul rând spre a justifica confiscarea proprietăţii ecleziastice şi spre a se pune în fruntea bisericii subordonate statului. Sancţiunea pragmatică şi Concordatul din 1516 i-au oferit regelui francez un control suficient asupra bisericii, spre a face inutilă Reforma din punct de vedere politic. În plus, în virtutea jurământului depus cu ocazia încoronării şi a misticii religioase a realităţii, regii francezi credeau că au obligaţia morală de a se opune răspândirii ideilor eretice.

* Domnia lui Francisc I a coincis cu începutul Reformei protestante. Pe parcursul vieţii sale, Francisc s-a opus cu dârzenie ereziei. Însă principala dificultate cu care se confrunta era aceea de a afla ce anume constituia de fapt o erezie. Până la mijlocul secolului al XVI-lea, biserica catolică n-a reuşit să dea o definiţie precisă a credinţei adevărate. Doctrinele catolice erau neclare. Mulţi oameni de frunte ai bisericii puseseră sub semnul întrebării idei fundamentale în aparenţă, precum supremaţia papală şi justificarea prin lucrări – şi au reuşit să găsească mult sprijin pentru opiniile lor în scrierile părinţilor bisericii, în documentele consiliilor bisericii şi în hotărârile papilor anteriori. În Franţa, mai ales, au existat mulţi umanişti şi învăţaţi care, înaintea Reformei, au dezvoltat idei teologice asemănătoare celor susţinute ulterior de către gânditorii protestanţi. În ansamblu, Francisc avea simpatie pentru ideile lor şi le încuraja activitatea.

Condamnarea teologiei luterane de către papa Leon al X-lea, în 1521, l-a pus pe Francisc într-un impas. Luther fusese declarat eretic, iar Francisc se simţea obligat să împiedice contaminarea Franţei cu ideile lui. Totuşi, datorită faptului că erezia era atât de prost definită, criticii umanişti ai bisericii puteau fi prinşi într-un val general de persecuţie şi pedepsiţi în mod nedrept. Prin urmare, pe parcursul anilor 1520, Francisc a adoptat o atitudine tolerantă faţă de nesupunerea religioasă şi a intervenit în mod regulat spre a-i apăra pe criticii bisericii de persecuţia la care îi supuneau Parlamentul din Paris şi Sorbona (influenta Facultate de teologie a Universităţii din Paris). Doar în cazuri extreme, care implicau de obicei iconoclasmul (distrugerea obiectelor rituale), Francisc a acceptat persecutarea ereticilor.

Parțial ca urmare a slăbiciunii regale, ideile Reformei s-au răspândit în Franța fără a întâmpina prea multe obstacole. Într-o anumită parte a Normandiei, scria protestantul Martin Bucer, „numărul celor care mărturisesc Evanghelia este atât de mare încât duşmanii lor încep să îi numească mica Germanie". Din Germania se importau cantități uriaşe de publicații luterane. Un librar era încântat la primirea lor: „Se vând la Paris şi se citesc chiar şi la Sorbona; toată lumea este de acord cu ele". Multe dintre tiparnițele care funcționau în Franța editau cărți protestante, fiind în mare nederanjate de către autorități. Cu toate că nu avem posibilitatea de a stabili numărul celor convertiți la protestantism în anii 1520, piața existentă pentru textele luterane sugerează o simpatie şi un interes larg răspândit pentru ideile Reformei.

* Atitudinea regelui față de nesupunerea religioasă s-a schimbat rapid în toamna anului 1534. La 18 octombrie, în aşa-numita „Zi a pancartelor", au fost lipite pancarte pe zidurile Parisului, în cinci oraşe de provincie, şi chiar în împrejurimile palatului regal. Afişele conțineau un mesaj eretic lipsit de ambiguitate şi îşi băteau joc de celebrarea liturghiei. Autorul anonim al pancartelor scria:

Invoc cerul şi pământul să fie martore ale adevărului împotriva acestei liturghii papale pompoase şi orgolioase prin care lumea este şi va fi distrusă complet (doar dacă Dumnezeu nu va oferi un remediu), în care Domnul nostru este blasfemiat în mod revoltător, iar oamenii sunt seduşi şi orbiți. Acest lucru nu mai poate fi tolerat... Prin această liturghie mizerabilă aproape toată lumea este dusă către idolatrie publică, căci se pretinde în mod fals că Isus Christos este prezent trupeşte în pâine şi vin. Nu numai că acest lucru nu este propovăduit de către Sfânta Scriptură şi de către credința noastră; este exact împotriva acestei învățături... Acei sacrificatori mizerabili [preoțimea] pretind că din momentul în care au şoptit sau au vorbit deasupra pâinii şi vinului, acestea dispar şi că prin transsubstanțiere (le plac atât de mult cuvintele lungi şi umflate!) Isus Christos se ascunde în pâine şi în vin. Acesta este doctrina diavolilor şi este contrară Scripturii. Îi întreb pe aceşti călugări obezi unde au găsit acest cuvânt minunat, „transsubstanțiere". Sfântul Pavel,

Sfântul Matei, Sfântul Marcu, Sfântul Luca şi vechii părinţi nu vorbesc niciodată astfel; atunci când scriu despre Cina cea de taină, ei se referă extrem de simplu doar la pâine şi la vin... Cine va tolera pe asemenea şarlatani, paraziţi şi antihrişti? Ca duşmani ai lui Dumnezeu şi ai Sfintei Scripturi, să fie respinşi şi detestaţi cu desăvârşire!

Expunerea în public a afişelor a produs o schimbare în politica regelui cu privire la nesupunerea religioasă. Protestanţii abandonaseră cu desăvârşire linia de mijloc şi demonstraseră că credinţa lor era complet incompatibilă cu învăţăturile catolice. De fapt, se „demascaseră", îmbrăţişând o opinie extremă, eretică. Începând din acest moment, Francisc era hotărât să acţioneze cu vigoare împotriva lor.

* La trei săptămâni după „Ziua pancartelor", toţi simpatizanţii protestanţi din Paris fuseseră arestaţi, iar şase dintre ei fuseseră arşi pe rug. Simultan, o comisie regală a fost trimisă spre a investiga erezia în provincii. La 21 ianuarie 1535, Francisc s-a alăturat unei uriaşe procesiuni religioase pe străzile Parisului, în centrul căreia se afla un podium pe care era purtată sfânta ostie. După o celebrare publică a liturghiei, au mai fost arşi încă şase eretici.

După „Ziua pancartelor", investigarea şi pedepsirea crimelor de erezie au luat amploare. Toate cazurile de erezie au fost scoase în afara jurisdicţiei tribunalelor regale. Definirea ereziei a fost lărgită prin edicte regale succesive, care includeau punerea în discuţie a Scripturilor de către oamenii de rând, distribuirea cărţilor religioase fără licenţă şi rostirea „tuturor cuvintelor contrare sfintei credinţe catolice şi religiei creştine". În cadrul proceselor de erezie a fost modificată procedura spre a permite condamnarea pe baza denunţurilor, iar dreptul la apel a fost anulat.

În timpul primilor ani ai domniei lui Henric al II-lea, represiunea religioasă s-a extins şi mai mult. În 1547 a fost înfiinţat un nou tribunal pentru judecarea cazurilor de erezie – *La Chambre ardente* [Camera arzătoare]. În primii doi ani ai domniei lui Henric, tribunalul a condamnat circa 500 de eretici. În 1557, în Edictul de la Compiègne, Henric a stabilit că toţi ereticii trebuie arşi pe rug, indiferent de credinţa lor.

În ciuda cruzimii edictelor regale, condamnările pentru erezie au rămas rare. În 1550 în Franța existau probabil un milion de protestanți... Totuşi, în timpul domniilor lui Francisc I şi Henric al II-lea, numărul indivizilor cercetați pentru credințe eretice probabil că nu a depăşit cifra de 8 000. În plus, doar aproximativ 5% din ereticii condamnați au fost executați; restul au avut parte de confiscarea bunurilor şi de închisoare. În multe zone ale Franței autoritățile locale au manifestat înțelegere față de disidenți şi s-au arătat gata să-i apere de persecuție.

Cu toate acestea, din cauză că exista posibilitatea de a fi pedepsiți, mulți protestanți au hotărât să emigreze în locuri din apropiere în care erau în siguranță. În oraşele germane şi elvețiene situate exact dincolo de granița franceză, emigranții protestanți au format comunități de exilați. Mai târziu, un autor catolic avea să remarce în legătură cu un astfel de centru:

> Strasbourg, pe care ei îl numeau Noul Ierusalim, se afla în apropiere de Franța. Acolo erezia cu capetele de hidră îşi pregătea arsenalul şi îşi strângea feluritele forțe spre a veni să ne ia cu asalt. Acolo se afla locul de retragere şi de întâlnire pentru luterani şi adepții lui Zwingli, sub conducerea lui Martin Bucer, marele duşman al catolicilor. Acesta era locul de primire a celor alungați din Franța şi gazda celui care a dat numele calvinismului. Acolo a compus el Talmudul noii erezii, acel instrument al ruinei noastre. Pe scurt, acolo este locul unde prima biserică franceză, aşa cum o numesc ei, a fost înălțată spre a servi ca model şi tipar celor pe care i-am văzut peste tot în Franța.

Pe lângă Strasbourg, au fost întemeiate comunități de exilați la Basel şi la Geneva. Aşa cum sugerează descrierea de mai sus, exilații francezi protestanți care căutau refugiu în străinătate erau repede atraşi de schema calvinistă de cult. Pe la 1550 existau aproximativ 10 000 de calvinişti francezi doar la Geneva, organizați cu toții în propriile lor biserici. Din Geneva, protestanții francezi au întreprins atât activități misionare în Franța, cât şi distribuirea literaturii religioase în acea zonă. În acest fel ei se pregăteau pentru ziua în care credința lor va triumfa, în sfârşit, pe meleagurile de pe care fuseseră alungați prin persecuție.

4 Artă şi cultură

Mulţi factori au jucat un rol în renaşterea artelor atât în Franţa, cât şi în alte părţi ale Europei. Tiparul, influenţa Renaşterii italiene şi dezvoltarea patronajului au ajutat, toate, la crearea mediului propice unor întreprinderi artistice şi literare. În Franţa, îndeosebi, casa regală a acţionat ca un magnet pentru artişti şi învăţaţi, iar patronajul regal a grăbit difuzarea ideilor Renaşterii.

Secolele al XV-lea şi al XVI-lea sunt marcate de răspândirea în Franţa a unor noi stiluri care veneau din Peninsula Italică. În 1443 pictorul francez Jean Fouquet a vizitat Roma şi a adus cu sine în Franţa tehnici care ulterior l-au ajutat să dobândească reputaţia de a fi „cel dintâi pictor al Renaşterii la nord de Alpi". Cu toate acestea, abia după invadarea Italiei de către Carol al VIII-lea, care a avut loc o jumătate de secol mai târziu, a început să prindă rădăcini în Franţa o artă distinctă a Renaşterii, care a înlocuit stilul gotic al evului mediu.

La sfârşitul secolului al XV-lea şi la începutul secolului al XVI-lea, influenţa italiană a fost evidentă în arhitectură şi, îndeosebi, în folosirea abundentei ornamentaţii milaneze. Primul exemplu al noului stil decorativ este probabil Turnul Minimilor din castelul Amboise, construit pe la 1495. Cele mai spectaculoase ilustrări ale influenţei italiene sunt totuşi castelele Blois şi Chambord, construite de Francisc I în primii săi ani de domnie. Un observator veneţian va scrie mai târziu despre Chambord: „Am văzut multe clădiri măreţe în viaţa mea, dar nici una dintre ele atât de frumoasă sau atât de bogată precum aceasta". Adăugarea numeroaselor turnuri şi galerii care caracterizează castelele Blois şi Chambord va avea un efect semnificativ asupra arhitecturii franceze. Spre a se putea îmbina cu noile caracteristici, liniile verticale avântate ale stilului gotic au trebuit să fie abandonate în favoarea modelului orizontal, capabil să suporte bogata ornamentaţie.

Cea mai mare parte a interesului artistic al lui Francisc s-a centrat pe castelul de la Fontainebleau. Aici regele a reconstruit un conac medieval în noul stil italian. Un scriitor contemporan (Brantôme) considera castelul de la Fontainebleau drept „cea mai frumoasă casă a creştinătăţii... o clădire atât de bogat ornamentată şi de frumoasă, atât de mare şi de spaţioasă încât ai putea găzdui o mică lume în ea,

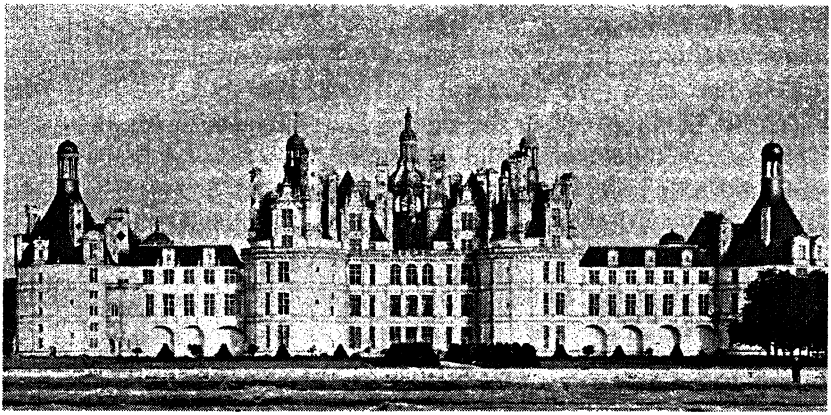

Castelul de la Chambord

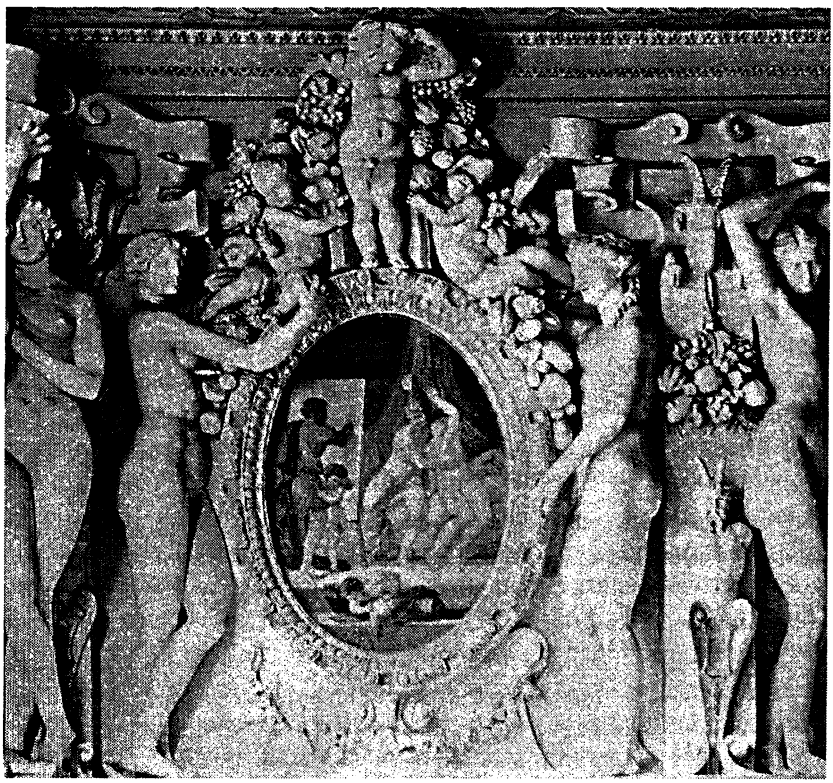

Stucatură şi frescă de la Fontainebleau

cu atât de multe grădini şi tufişuri încântătoare, precum şi minunate fântâni, iar totul era plăcut şi fermecător". Fontainebleau se distingea, totuşi, mai mult prin interiorul său decât prin exterior, care, fiind construit în diferite faze ale domniei lui Francisc, avea un aspect aproape întâmplător. Castelul adăpostea biblioteca lui Francisc I: o colecţie de aproximativ 2 000 de lucrări şi nucleul a ceea ce a devenit ulterior Biblioteca Naţională Franceză. Totodată Fontainebleau oferea găzduire unui grup cosmopolit de învăţaţi şi artişti. Împreună, aceştia au făcut din Fontainebleau „un fel de Nouă Romă", după expresia lui Vasari.

Francisc a fost atât patron al artelor, cât şi un cunoscător. El i-a avut în slujba lui pe marele sculptor al Renaşterii, Benvenuto Cellini, şi – cu toate că pentru scurt timp – pe Leonardo da Vinci. Patronajul lui Francisc este asociat cel mai adesea cu „Şcoala de la Fontainebleau" şi cu opera artistului italian Il Rosso (Giovanni Battista di Jacopo). În calitate de „director al picturilor şi stucaturilor" la Fontainebleau, Rosso era răspunzător pentru splendida decoraţie interioară şi pentru galeriile sale aurite.

* Rosso şi cercul de artişti din jurul său de la Fontainebleau au împrumutat din Italia tehnicile manieriste, pe care le-au aplicat integral la decorarea interioară a castelului. Trăsătura distinctivă a artei manieriste este respingerea realismului Renaşterii târzii în favoarea stilizării şi a impactului vizual. Astfel, figurile se alungesc şi sunt prezentate în poziţii contorsionate, sunt folosite efecte de lumină neobişnuite spre a capta atenţia privitorului, iar figurile fantastice adaugă un aer de mister compoziţiei.

Distorsiunile şi artificiile artei manieriste l-au făcut pe istoricul Robert Evans să o considere drept întruchiparea unei „dizarmonii turbulente... o expresie a negativismului". Dacă aşa stau lucrurile, în acest caz apariţia manierismului în arta franceză poate constitui o alegorie potrivită pentru evenimentele care au avut loc în perioada monarhiei Renaşterii în Franţa. În ciuda noii puteri a coroanei franceze, persista un sentiment de profundă nelinişte. Sub stratul subţire de centralizare şi reformă se acumulau tensiuni politice şi religioase. Ele vor exploda în scurtă vreme, declanşând războiul civil. În cadrul neajunsurilor monarhiei Renaşterii, manierismul poate fi socotit dacă nu un simptom, măcar o metaforă.

***Să luăm notițe despre** „Monarhia Renașterii în Franța"*

Acest capitol se ocupă de sporirea puterii regale în Franța în timpul primei jumătăți a secolului al XVI-lea și de obstacolele în calea acestei dezvoltări. El evită prezentarea cronologică în favoarea celei analitice și tematice. În timp ce în ultimul capitol cadrul narativ a dat importanță suitei de „fapte", în acest capitol va trebui să dați o atenție deosebită argumentului global și „rezumatului". Următoarele întrebări și titluri vă pot ajuta să luați notițe:

1. Creșterea puterii monarhiei
1.1. „Noua monarhie"
1.2. Venalitatea și strângerea impozitelor.
1.3. Centralizarea
1.4. Orașe și stări
1.5. Parlamentele. Ce alți factori, în afară de nevoia de bani, este posibil să fi încurajat dezvoltarea centralizării administrative?
2. Limitele puterii regale
2.1. Consultarea
2.2. Guvernatorii. De ce a reprezentat instituția guvernatorilor o atât de mare amenințare potențială pentru autoritatea regală? De ce au încurajat regii Franței dezvoltarea acestei instituții potențial periculoase?
3. Religie și erezie
3.1. Obligațiile monarhiei
3.2. Concordatul de la Bologna
3.3. Dezvoltarea ereziei
3.4. „Ziua pancartelor"
3.5. Persecuție și emigrație. În ce fel au reprezentat protestanții francezi o amenințare mai puternică la adresa catolicismului francez decât cei nesupuși care rămâneau în țară?
4. Artă și cultură
4.1. Patronajul regal
4.2. Manierismul. Ce ne poate spune manierismul despre condițiile din regatul Franței în prima jumătate a secolului al XVI-lea?

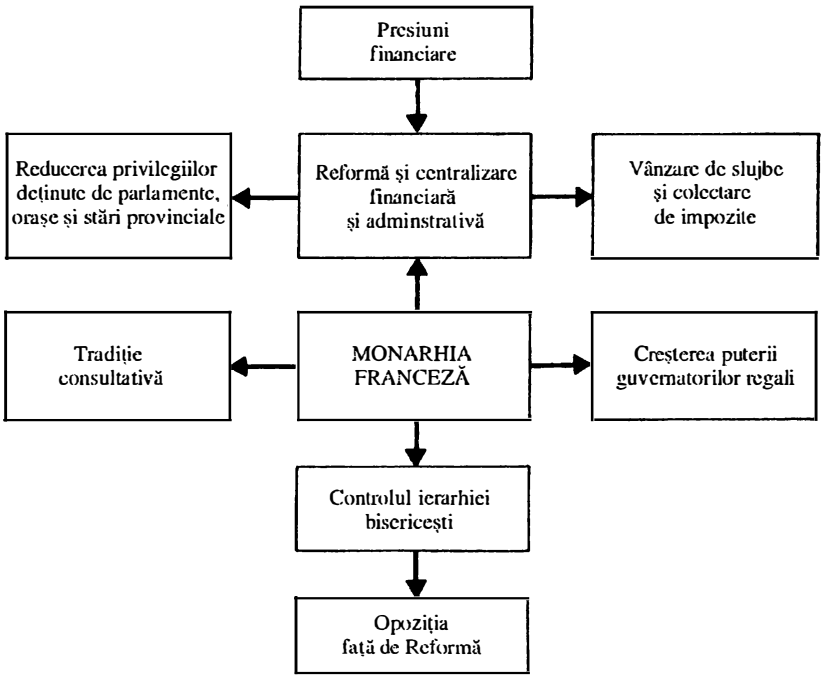
Presiuni financiare
Reducerea privilegiilor deţinute de parlamente, oraşe şi stări provinciale
Reformă şi centralizare financiară şi adminstrativă
Vânzare de slujbe şi colectare de impozite
Tradiţie consultativă
MONARHIA FRANCEZĂ
Creşterea puterii guvernatorilor regali
Controlul ierarhiei bisericeşti
Opoziţia faţă de Reformă

Tendinţe ale monarhiei franceze în prima jumătate a secolului al XVI-lea

---

***Să răspundem la întrebări-eseu despre** „Monarhia Renaşterii în Franţa"*

Întrebările referitoare la istoria Franţei din prima jumătate a secolului al XVI-lea cu care puteţi obţine note maxime şi care au şanse să vă fie puse se referă fie la realizările personale ale lui Francisc I, fie la schimbările politice mai ample care au loc în cadrul regatului în această perioadă:

„«Un eşec, dar un eşec glorios.» Este această sintagmă o sinteză corectă a realizărilor lui Francisc I?"

„Cât de despotică a fost monarhia franceză în timpul domniilor lui Francisc I şi Henric al II-lea?"

„Cât de justificată este descrierea conform căreia regatul Franței din prima jumătate a secolului al XVI-lea aparține «noilor monarhii ale Europei»?"

Atunci când luați în considerare realizările și eșecurile lui Francisc I, va trebui să vă gândiți atât la politica externă, cât și la cea internă. Drept pentru care revizuiți-vă materialul referitor la Francisc I pe care l-ați strâns deja în momentul în care luați notițe pentru capitolul 2. După cum probabil vă aduceți aminte, atunci când aveți de-a face cu afirmații de tip concis, epigramatic, care de obicei funcționează ca niște citate ce trebuie comentate, trebuie să le demontați înțelesul, ca exercițiu preliminar. Așadar:

– Francisc a eșuat

– Francisc a fost glorios

și, în mod implicit,

– Se distinge domnia lui Francisc prin altceva decât prin glorie și prin eșec?

Această elaborare a citatului poate folosi atât spre a-i clarifica înțelesul, cât și spre a vă oferi o schemă pe care o puteți urma atunci când redactați planul eseului vostru.

Pentru orice întrebare care începe cu „Cât de + adjectiv" există o abordare standard care vă va folosi întotdeauna. Împărțiți-vă eseul în două părți; prima oferă dovezi pentru varianta „Foarte mult", iar cea de-a doua pentru varianta „Nu prea mult". În cazul celui de-al doilea titlu al eseului, dat aici, scoateți în evidență în ce fel a fost despotică monarhia lui Francisc, apoi treceți la o analiză a constrângerilor la care era supusă puterea regală, acordând o atenție specială principiului consultativ. Secțiunile 1 și 2 ale acestui capitol vă vor oferi cea mai mare parte a materialului necesar pentru a redacta acest eseu. Dar consultați capitolul 1 pentru detalii suplimentare care merită să fie incluse.

Cea de-a treia întrebare vă va cere să dați o definiție a „noii monarhii", apoi să indicați în ce fel Franța secolului al XVI-lea se potrivește cu modelul vostru. Definind cât se poate de exact termenul aflat în centrul întrebării, veți obține o schemă convenabilă de răspuns. Un plan de bază pentru acest eseu ar putea fi:

Noua monarhie avea caracteristicile (a), (b) și (c).

Regatul Franţei se potriveşte cu această definiţie datorită faptului că şi el avea caracteristicile (a), b) şi (c).

În ultima parte a eseului vostru, indicaţi gradul în care există posibilitatea ca guvernarea Franţei să fi avut anumite trăsături suplimentare care nu sunt asociate în mod normal cu noua monarhie.

Întrebări bazate pe izvoare despre „Monarhia Renaşterii în Franţa"

1 Centralizarea

Citiţi textele instrucţiunilor regale emise în 1517 şi 1515, de la pagina 41.

Răspundeţi la următoarele întrebări.

a) Explicaţi termenii *taille, gabelle şi élus*.
b) În ce fel au ameninţat instrucţiunile din 1517 principiul autoguvernării şi independenţei municipale?
c) În ce fel au subliniat instrucţiunile din 1515 dreptul stărilor de a negocia cu regele impozitul pe care trebuiau să-l suporte regiunile lor?
d) Ce alte dovezi pot fi folosite spre a sprijini opinia conform căreia Francisc I a căutat să reducă puterea instituţiilor locale în Franţa?

2 Coroana şi biserica

Citiţi jurământul regal de încoronare de la pagina 46 şi citatul extras din Concordatul de la Bologna de la pagina 47. Răspundeţi la următoarele întrebări:

a) Pe baza acestor două citate, explicaţi obligaţiile şi privilegiile pe care le avea regele faţă de biserica franceză.
b) Ce avantaje îi conferea papei Concordatul de la Bologna?
c) În ce fel explică aceste două pasaje reţinerea regilor Franţei de a trece la protestantism? Ce alţi factori este posibil să-i fi încurajat pe regii francezi să respingă Reforma?

3 Erezia

Citiți extrasul dintr-o pancartă din 1534, de la paginile 49-50, şi descrierea oraşului Strasbourg de la pagina 51. Răspundeți la următoarele întrebări:

a) Care sunt principalele critici ale practicilor catolice aduse de către autorul afişului? Cum ați descrie tonul documentului?
b) Ce dovezi există în cel de-al doilea citat care să sugereze puternica opoziție a autorului față de religia protestantă?
c) Explicați modul în care reacția lui Francisc I față de pancarte a dus la o creştere a numărului protestanților exilați, care sunt condamnați de către autorul celui de-al doilea citat?
d) Ce ne spun aceste două citate despre natura dezbaterii religioase din prima jumătate a secolului al XVI-lea?

4 Arta

Priviți ilustrațiile în care sunt prezentate castelul Chambord şi o parte din decorația interioară de la Fontainebleau, care sunt reproduse la pagina 53. Răspundeți la următoarele întrebări:

a) În ce fel trădează castelul Chambord influența modelului italian şi renascentist asupra arhitecturii franceze?
b) Care sunt trăsăturile distinctive ale artei manieriste? În ce fel se conformează stucatura din castelul Fontainebleau la principiile manieriste?

CAPITOLUL 4

Originile războaielor religioase din Franța

1 Francisc al II-lea

La 30 iunie 1559, în timpul unui turnir în care se sărbătorea pacea de la Cateau-Cambrésis, nişte fragmente dintr-o lance ruptă au străpuns ochiul şi gâtul lui Henric al II-lea. Zece zile mai târziu, regele a murit datorită rănilor, lăsând în urma sa patru băieți mici şi o fiică. Cel mai mare dintre ei, Francisc, care avea cincisprezece ani, a fost imediat proclamat succesorul lui Henric.

În secolul al XVI-lea, monarhia era încă înțeleasă în sens larg, personal. Cu toate că regele poate fi apărat de lumea exterioară de către curtenii şi slujbaşii săi, caracterul şi aspectul conducătorului continuau să aibă o mare importanță pentru marii seniori şi demnitari cu care se întâlnea în mod regulat. În ciuda greşelilor lor, predecesorii lui Francisc al II-lea arătaseră şi acționaseră ca nişte regi. Cu toții se potriviseră cu definiția unui monarh, sintetizată de către Erasm: „o creatură celestă, mai degrabă ființă divină decât muritoare". În plus, fiecare dintre ei avusese tăria să țină piept criticilor de la curte şi posedase inteligența de a-i asmuți pe nobilii de frunte unii împotriva altora. Totuşi, Francisc al II-lea nu era decât un copil. Firav, atât din punct de vedere fizic, cât şi mintal, el era lipsit de toate calitățile regale. Pe scurt, era slab; prin urmare, în timpul domniei sale şi autoritatea regală a fost slabă. În vidul politic provocat de conducerea debilă a lui Francisc, rivalii însetați s-au încăierat unii cu alții şi au încercat să obțină puterea pentru ei înşişi.

2 Familia de Guise şi rivalii săi

În timpul domniei lui Henric, influența de la curte fusese împărțită între două familii aristocrate. Prima dintre acestea, familia Montmorency, era condusă de bătrânul conetabil de Franța, Anne de Montmorency (la vremea aceea Anne era nume masculin). Cea de-a doua familie era Guise, condusă de către ducele Francisc de Guise şi fratele său, cardinalul Carol

de Lorena. Familiile Guise şi Montomorency erau de multă vreme adversare aprige şi fiecare dintre ele se străduise să o învingă pe cealaltă în lupta pentru dominaţie de la curte.

O dată cu urcarea pe tron a lui Francisc al II-lea, familia Guise a acţionat rapid spre a-şi întări poziţia şi spre a-şi umili adversarii. Membrii acesteia au beneficiat de un avantaj imediat datorită faptului că nepoata lor, tânăra Maria Stuart, era soţia lui Francisc. Ducele de Guise şi cardinalul de Lorena l-au convins pe rege să-i deposedeze pe cei din familia Montmorency de toate slujbele şi să le dea lor controlul absolut al armatei, al treburilor bisericeşti şi al politicii externe. La trei zile după urcarea pe tron a lui Francisc, ambasadorul englez putea raporta că „la curtea regelui Franţei, casa de Guise conduce şi face totul".

În ciuda căderii în dizgraţie a familiei Montmorency, cei din familia Guise întâmpinau în continuare opoziţia nobililor de frunte de la curte. Cei trei nepoţi ai conetabilului, Coligny, Dandelot şi Ôdet, care aparţineau cu toţii familiei Châtillon, au început în scurt timp să-şi ţească propriile intrigi împotriva celor din familia Guise. Fraţii Châtilon se descurcaseră cu toţii foarte bine sub domnia lui Henric al II-lea şi beneficiaseră de pe urma strânsei legături de sânge cu Montmorency. Gaspard de Coligny era amiral al Franţei, Dandelot era comandantul infanteriei, iar Ôdet era episcop şi cardinal.

Cei doi principi Bourbon, regele Anton de Navarra şi Ludovic de Condé, fratele său, nu aveau încredere în cei din familia Guise. După trădarea conetabilului Bourbon din 1532, familia Bourbon se ţinuse departe de curte, datorită faptului că membrii ei împărtăşeau dezonoarea conetabilului. Treptat, totuşi, Bourbonii şi-au reclădit puterea. În 1548 Anton dobândise prin căsătorie micul regat al Navarrei şi alte proprietăţi în sud-vest. Fraţii Bourbon căutau de multă vreme să-şi recâştige vechea influenţă de la curte, iar moartea lui Henric al II-lea părea o bună ocazie. Fiind „prinţi de sânge" (împărtăşind o ascendenţă comună cu cea a regelui), Bourbonii considerau că au dreptul de a-l sfătui pe rege şi din această cauză erau iritaţi de poziţia de superioritate a celor din familia Guise.

3 Clientelismul

Conflictul dintre familiile Guise, Châtillon şi Bourbon era în primul rând o luptă personală pentru putere. Totuşi, două influenţe se combi-

nau, extinzând conflictul dincolo de zidurile curții, în profunzimea societății franceze. Prima dintre aceste influențe a constituit-o sistemul clientelar, cea de-a doua, care va fi examinată în următoarea secțiune, era loialitatea religioasă.

Marile familii aristocratice ale Franței își construiseră de multă vreme baze proprii de putere în provincie. Această evoluție era grăbită de crearea funcției de guvernator, care dădea posibilitatea membrilor marii nobilimi să fie conducători practic independenți în diverse părți ale regatului. Puterea guvernatorilor și cea a aristocrației de frunte – cele două fiind, în termeni generali, sinonime – s-au extins prin răspândirea clientelismului. În timpul secolului al XVI-lea, membrii nobilimii franceze au apelat în număr din ce în ce mai mare la diverse familii aristocratice pentru pensii (subsidii în bani), pentru slujbe și pentru protecție. În schimbul acestor favoruri, ei le ofereau stăpânilor sau patronilor sprijin politic și militar atunci când era nevoie. Clienții nobili ai marilor conducători aristocrați erau, la rândul lor, patronii unor nobili mai săraci. Avantajele, atât pentru stăpân, cât și pentru slujitor, ale sistemului clientelar, sau al „falsului feudalism", așa cum este numit câteodată, erau clare, așa după cum evidențiază această relatare contemporană a lui Francisc de la Noue:

> De multe ori sărăcia îi obligă pe oamenii lipsiți de mijloace să-și tocmească copiii ca paji, pe unde pot, să scape de povara întreținerii lor și în același timp să îi educe. E lucru bine știut faptul că sunt foarte mulți nobili cu un venit anual de maximum 700 sau 800 de livre, care au patru sau cinci băieți ce cresc pe lângă vatra familiei. Vă întreb ce pot face ei altceva în afară de a-și ruga vecinii mai bogați să le ofere casă, masă și educație. Din acest motiv apare o obligație extrem de strictă, atât din partea tatălui, cât și a copilului, față de cel care le arată această bunătate.

Ca urmare a acestei evoluții, la jumătatea secolului al XVI-lea în Franța existau trei rețele ramificate de clienți, fiecare dintre ele fiind condusă de către una dintre marile familii aristocrate ale regatului. Prin urmare, familiile Montmorency și Châtillon controlau o mare parte din Languedoc, Provența, Île-de-France; Bourbonii dominau sud-vestul, iar cei din familia Guise erau puternici în Burgundia și Champagne.

* Istoricii au prezentat, de obicei, sistemul clientelar ca pe o amenințare la adresa guvernării regale. S-a susținut că prezența unor grupări atât de puternice a slăbit coroana și a adus regatul la discreția facțiunilor aristocratice. Totuși, multe lucruri sugerează că în timpul domniei unui monarh puternic rețelele clientelare puteau fi, de fapt, folosite în beneficiul coroanei. Iată ce scria ambasadorul venețian la curtea franceză:

> Interesul propriu și nădejdea în ceva folositor sunt cele care păstrează și sporesc cel mai bine afecțiunea poporului, căci regele Franței, având posibilitatea de a împărți atât de multe locuri, slujbe și magistraturi, atât de multă bogăție a bisericii, atât de multe numiri, pensii și retribuții și atât de multe privilegii și onoruri, care sunt infinite în acest regat, împarte totul între francezii săi... Din acest motiv, în Franța nu a existat nici o perioadă când populația să se fi răsculat împotriva regelui ei și să fi chemat un alt principe la tron... Toată lumea îl iubește, ba chiar îl adoră pe rege; toți își cheltuiesc cu promptitudine bunurile, își riscă viața în serviciul regal, dau mai multă importanță primejdiei decât plăcerii, chinului decât comodității, spre a constitui un exemplu sau în speranța unei răsplăți.

Pe scurt, în vârful feluritelor piramide de clienți stătea regele. Favorurile pe care le împărțea în dreapta și în stânga erau transmise prin intermediul conducătorilor aristocrați sprijinitorilor acestora din provincii. Astfel, aceste rețele clientelare ajungeau să depindă de coroană și puteau, ca atare, să fie folosite spre a sprijini autoritatea regală. Istoricul Howell Lloyd remarca: „Marii patroni și clienții lor erau în ultimă instanță dependenți [de rege]; în ciuda loialității incidentale, complexul de grupuri pe care îl alcătuiau era de fapt o ierarhie informală de distribuire a slujbelor și favorurilor care emanau, până la urmă, de sus".

Coroana domina și controla rețelele clientelare dacă monarhia avea suficiente recompense de distribuit. Lucru crucial totuși, pe la 1550 resursele pe care le avea coroana la dispoziție se epuizau cu rapiditate. Moștenirea războaielor dintre Habsburgi și Valois era o datorie la o scară fără precedent. La moartea lui Henric al II-lea, coroana datora cel puțin 12 milioane de livre, din care jumătate trebuiau plătite imediat.

Situația dezastruoasă impunea remedii drastice. Când şi-au asumat puterea în 1559, cei din familia Guise au luat asupra lor reducerea datoriei regale. A fost colectat un împrumut forțat şi, simultan, a fost stăvilit şuvoiul de favoruri şi pensii de la curte. În decembrie 1560 familia Guise era capabilă să se mândrească că redusese cheltuielile curții cu mai mult de două milioane de livre. Totuşi, existau excepții de la politica de restrângeri bugetare: clienții familiei Guise. Nu numai că şi-au recuperat restanțele de salarii şi recompense, dar li s-au dat şi mai multe favoruri din punga regală. Nu este surprinzător faptul că a existat un aflux de nobili în tabăra familiei Guise, nerăbdători să devină clienții lor. În acest răstimp, clienții familiilor Bourbon şi Montmorency au început să-şi preseze stăpânii să pună capăt influenței la curte a familiei Guise şi să împartă fonduri pentru propriile lor buzunare.

4 Religia

Până la domnia lui Henric al II-lea, mişcarea protestantă din Franța nu amenințase prea tare coroana sau biserica. Cu toate că erau numeroşi, protestanții erau prost organizați şi nu aveau decât câteva biserici. În general, protestantismul francez consta doar din mici grupuri de persoane care se întâlneau în mod ocazional pentru rugăciuni şi discuții religioase. Având în vedere asprimea edictelor regale împotriva ereziei, organizarea unor slujbe publice era considerată prea primejdioasă.

Toate acestea s-au schimbat în anii 1550. Congregațiile calviniste care se adunau dincolo de graniță au început o nouă ofensivă, menită să facă convertiri şi să-şi întemeieze propria organizație bisericească în Franța. Pe la jumătatea deceniului, la Paris, Meaux, Angers şi Poitiers erau pe deplin constituite bisericile calviniste. Din aceste centre, erau trimişi misionari şi se făceau convertiri. În mai 1558, Jean Maçar, pastor al bisercii reformate din Paris, avea posibilitatea de a-i relata lui Calvin la Geneva: „Focul a fost aprins în toate părțile acestui regat şi nu vor putea să-l stingă nici apele mării". Maçar nu exagera; o estimare făcută doar după câțiva ani, în 1562, a stabilit numărul bisericilor calviniste la 1 750 şi a dat la iveală faptul că noua credință fusese îmbrățişată de vreo două milioane de persoane, mai mult de 10% din populație. Sprijinul pentru religia reformată era mai mare în partea de sud şi

vest a Franței și exista o concentrare masivă a bisericilor calviniste în Languedoc și pe valea râului Garonne.

La sfârșitul anilor 1550, și în parte drept consecință a dezvoltării sale rapide, mișcarea calvinistă din Franța a început să aibă din ce în ce mai multă încredere. Pe străzile Parisului aveau loc demonstrații deschise, iar congregațiile se întruneau în mod public, sfidând legile referitoare la erezie. Câteodată, zelul calvinist ducea la tulburări și atacuri asupra bisericilor și procesiunilor catolice. În 1559 s-a întrunit la Paris primul sinod național calvinist pentru a formula o confesiune de credință și a stabili o structură uniformă pentru toate bisericile reformate din Franța. Așa cum arată limpede articolele întocmite de către sinodul național, în 1559 funcționa deja o ierarhie a bisericii calviniste, având funcții alese și o organizație regională de consistorii și de sinoduri provinciale:

1 În acele locuri în care nu a fost stabilită încă ordinea bisericească, atât pastorii, cât și diaconii vor fi aleși prin sufragiul comun al preoților și al poporului; dar acolo unde disciplina este deja constituită, acest lucru va fi făcut de către pastor și de Conciliul
5 bisericii, care le va da însărcinarea, și vor subscrie la confesiunea de credință profesată și mărturisită de noi, apoi vor fi înfățișați oamenilor; iar în cazul în care cineva se opune alegerii lor, se va dezbate și se va lua o hotărâre în Consistoriu; dar dacă nu se va ajunge la o înțelegere, se va înainta Sinodului provincial.

Calvinismul s-a dovedit deosebit de atractiv pentru locuitorii orașelor franceze. În 1560 aproximativ 15–20% din populația orașului Rouen era calvinistă, iar în La Rochelle, Montauban, Montpellier și Caen numărul convertiților probabil că depășea 50%. Totuși, calvinismul nu avea prozeliți doar în centrele urbane. Exista, de asemenea, o creștere în rândurile nobilimii. În ansamblu, la sfârșitul anilor 1550, peste o treime din nobilii francezi trecuseră la noua credință.

* Acceptarea rapidă a calvinismului de către atât de mulți nobili a fost pusă când pe seama anticlericalismului, când pe cea a influenței femeilor, care se pare că au fost atrase de timpuriu de religia reformată. Totuși, este neîndoios faptul că o puternică forță de convertire a constituit-o sistemul clientelar, deoarece în rândurile clienților exista o tendință puternică de a-și urma stăpânii în chestiuni de convingeri religioase.

Astfel, de exemplu, în Normandia convertirea contelui de Montgomery a fost urmată rapid de convertirea a cinci familii de nobili sprijinitori. La fel, în cazul nestatornicului conte de Lude, s-a demonstrat că, ori de câte ori își schimba el credința, și-o schimbau și clienții săi.

Convertirea familiilor Bourbon și Châtillon a avut cea mai mare influență asupra loialității religioase a nobilimii franceze. În 1557 regele Anton de Navarra a fost și el convertit. Totuși, s-a dovedit un prozelit nu prea zelos, care nu s-a dezbărat niciodată complet de obiceiul de a lua parte la slujba catolică. Mult mai constant a fost fratele lui Anton, Ludovic de Condé, care și-a anunțat convertirea în 1558. Condé a dobândit în scurtă vreme statutul de lider politic al calviniștilor francezi, cu toate că sinceritatea convingerilor sale era pusă la îndoială de către unii. În cazul fraților Châtillon însă, nu poate fi pusă la îndoială integritatea convingerilor lor. Toți trei – Coligny, Dandelot și cardinalul Ôdet – au mărturisit public religia reformată și au arătat clar că sunt pregătiți să ajute la progresul noii credințe chiar în dauna ambițiilor lor lumești.

Spre deosebire de cei din familia Bourbon și Châtillon, familia Guise a rămas credincioasă credinței catolice și s-a opus întotdeauna cu înverșunare calvinismului. Ei au fost cei care în timpul domniei lui Henric al II-lea l-au îndemnat pe rege să-și impună asprele prevederi împotriva ereziei conținute în Edictul de la Compiègne. Ei l-au sfătuit pe Francisc al II-lea să urmeze exemplul tatălui său și să scape regatul de „ciuma" protestantă prin introducerea în Franța a Inchiziției.

Politica facțiunilor a devenit în acest fel legată inextricabil de lupta religioasă. Familia Guise și rețeaua de clienți pe care îi conducea se aflau în fruntea facțiunii catolice. Bourbonii și partizanii lor îi reprezentau pe calviniști și erau sprijiniți de familia Châtillon și de clienții acestora, care erau, de asemenea, în favoarea unei religii reformate.

Ar fi însă o greșeală să ne imaginăm că religia doar a adâncit antagonismul dintre familia Guise și rivalii săi și a înrăutățit tensiunile deja existente între diferitele grupuri de clienți. Căci legăturile bazate pe loialitate religioasă au extins conflictul latent dincolo de aristocrație și nobilime și i-a făcut părtași pe cei din orașele mici și din provincie. În aceste comunități, unde calviniștii erau puternici, conducătorii locali priveau în mod invariabil către familiile Bourbon și Châtillon pentru sprijin și ajutor. Speriate de asprele edicte impuse de Francisc I și de Henric al II-lea și susținute acum de familia Guise, diversele grupuri de calviniști

au căutat nobili binevoitori care să îi poată susţine în cazul unei confruntări armate. Ca urmare a acestor activităţi, organizarea provincială a protestantismului francez avea în 1560 un aer militar distinct, nobilii şi clienţii locali ai familiilor Bourbon şi Châtillon fiind de acord să joace rolul de „protectori" ai congregaţiilor din vecinătate.

5 Economie şi societate

Conflictul între facţiuni şi religios, descris în ultimele trei secţiuni, era provocat de mari dificultăţi sociale şi economice. Pe la jumătatea secolului al XVI-lea nobilimea franceză se confrunta cu mari greutăţi. Preţurile urcau. Cu toate că inflaţia creştea doar cu 2–3% pe an, nobililor le era greu să-şi sporească veniturile spre a face faţă costurilor mărite. Cea mai mare parte a veniturilor lor provenea din arenzi, dar de obicei acestea erau plătite în sume fixe, greu de mărit. În plus, nobilii ar fi trebuit să participe la războaiele dintre Habsburgi şi Valois pe propria lor cheltuială: un cost pe care mulţi dintre ei îi socoteau imposibil de suportat.

Pe măsură ce nobilimea feudală devenea din ce în ce mai săracă şi mai plină de datorii, se iveau noi ocazii pentru orăşeni de a cumpăra pământurile acesteia. În jurul marilor oraşe ale Franţei nobilii proprietari erau încet-încet înlocuiţi cu negustorii proprietari, dintre care mulţi îşi dobândeau proprietăţile de la ţară în momentul în care nobilii datornici nu reuşeau să-şi plătească datoriile. Orăşenii bogaţi cumpărau de asemenea slujbe care aparţinuseră înainte nobililor, dar pe care aceştia nu-şi mai puteau permite să le cumpere. Multe dintre aceste slujbe confereau statut nobil – un aspect care irita foarte tare *la noblesse de l'épée*. Unul dintre ei se plângea într-un discurs ţinut în 1560:

> Există un număr nesfârşit de falşi nobili ai căror taţi şi străbunici au săvârşit fapte de arme şi acte cavalereşti făcând negoţ cu grâne, vin şi postav sau având grijă de morile şi proprietăţile stăpânilor lor; dar când vine vorba de obârşia lor, ai senzaţia că se trag cu toţii din sânge regal, Charlemagne, Pompei sau Cezar.

Pe la jumătatea secolului al XVI-lea, vechea nobilime a Franţei începuse să se considere o clasă ameninţată. Fiind slăbiţi din punct de vedere economic de inflaţie şi de datorii, nobilii se simţeau ameninţaţi de

invadarea provinciei de către proprietarii de pământuri *bourgeois* şi de proliferarea titlurilor şi slujbelor. De fapt, aşa cum s-a dovedit, nobilimea de spadă încă avea capacitatea de a rezista, care îi va permite să supravieţuiască până în secolul al XVIII-lea. Totuşi, nobilii nu ştiau acest lucru şi de aceea mulţi dintre ei demonstrau modelul de comportament dificil şi extravaganţa nechibzuită care îi caracterizează pe cei care au senzaţia că poziţia lor socială este atacată.

De-abia o dată cu încheierea războaielor dintre Habsburgi şi Valois au început nobilii să-şi dea seama cu adevărat de situaţia lor. Ei nu mai puteau juca rolul de cavaleri pe câmpul de luptă, căci regele nu mai avea posibilitatea să-i ducă acolo. Pacea de la Cateau-Cambrésis a avut, astfel, drept urmare imediată întoarcerea multor nobili deziluzionaţi pe vechile lor domenii din Franţa. Unii au început să facă petiţii către rege şi membrii aristocraţiei spre a obţine favoruri, cu rezultatele sau lipsa de rezultate pe care am văzut-o deja. Câţiva au recurs la tâlhărie. Alţii s-au răzbunat pe ţărănime anulând vechile înţelegeri şi mărind arenzile.

* Presiunea exercitată asupra ţăranilor de către nobilii care s-au întors încărcaţi de datorii venea într-un moment nepotrivit. În prima jumătate a secolului al XVI-lea, în provincie avusese loc o explozie demografică. Din motive care continuă să fie neclare, populaţia rurală a crescut rapid, mărindu-se cu aproximativ 10% la fiecare zece ani. La jumătatea secolului, Franţa era, după spusele unui contemporan, „plină de n-aveai loc să arunci un ac". Urmarea: pământul şi resursele au devenit insuficiente. În multe regiuni economia locală de-abia îşi putea susţine populaţia, iar recoltele proaste, precum cele din anii 1550, au dus la foamete. În plus, impozitele pe care trebuia să le plătească ţărănimea depăşiseră rata inflaţiei şi la jumătatea secolului erau frecvente tulburările şi atacurile asupra perceptorilor. Pe fundalul tulburărilor şi al mizeriei provocate de conflictul civil din cea de-a doua parte a secolului al XVI-lea, răscoalele ţărăneşti s-au răspândit şi au devenit ceva obişnuit.

6 Conjuraţia de la Amboise

În vara anului 1559 presiunea exercitată atât de clientela lor, cât şi de aliaţii calvinişti i-a împins pe principii de Bourbon spre o confruntare deschisă cu cei din familia Guise. Îndeosebi protestanţii din Paris l-au sfătuit pe regele Anton de Navarra să încerce să dea o lovitură de stat

militară şi să preia prin forţă controlul asupra curţii, sediul guvernului. Navarra, care era întotdeauna gata să comploteze, se împotrivea violenţei. De aceea, speranţele celor care doreau să scape din ghearele familiei Guise au început să se îndrepte din ce în ce mai mult către fratele lui Navarra, prinţul de Condé. În august 1559 Condé a început convorbiri cu ceilalţi „nemulţumiţi" în legătură cu o posibilă revoluţie de palat.

Principalul conspirator era Jean du Barry, senior de Renaudie, un nobil calvinist aflat în serviciul familiei Bourbon. Acesta îi antipatiza în mod deosebit pe cei din familia Guise, pe care o socotea răspunzătoare pentru executarea unei rude, şi disprețuia *la noblesse de la robe*. Astfel, toţi cei 50 de complotişti pe care i-a adunat erau membri ai nobilimii de spadă, care doreau cu ardoare, ca şi el, „revenirea guvernării regatului la forma sa veche şi legitimă". Folosind scrisori măsluite, ce promiteau sprijin şi care veneau, chipurile, de la Jean Calvin, el i-a încurajat pe ceilalţi nobili să-l ajute să îl ia prizonier pe tânărul rege, care în acea perioadă se afla împreună cu curtea la Amboise.

Renaudie era o persoană indiscretă, iar complotul a fost dejucat. În lupta cu trupele loiale regelui, Renaudie a fost ucis, iar ceilalţi conspiratori au fost puşi pe fugă. În ciuda eşecului său, conspiraţia sau „răzmeriţa" de la Amboise ne spune mult despre natura conflictului iminent, reprezentând principala angajare militară ce a precedat izbucnirea războiului civil. Conspiraţia lui Renaudie a fost un amestec de politici de facţiune şi de rivalitate religioasă. În plus, complotul se baza pe grupuri de nobili nemulţumiţi, solidari între ei datorită angajamentului faţă de credinţă şi calităţii lor de membri ai unei elite sociale în declin. Politica, religia şi supunerea de clasă: aceşti trei factori erau amestecaţi, constituind motive ale conjuraţiei de la Amboise. Acelaşi lucru se va întâmpla şi în războaiele religioase din Franţa, unde o diversitate de factori au dus la îndelungaţi ani de luptă.

***Să luăm notiţe despre** „Originile războaielor religioase din Franţa".*

Războaiele religioase din Franţa au avut o mulţime de cauze ce au dus la conflict. Aceşti factori s-au suprapus şi sunt greu de distins.

Atunci când luați notițe despre acest capitol, ar trebui să aveți în minte faptul că o explicație simplă sau singulară nu va putea satisface complexitatea problemelor care se află la originea războaielor din Franța. Următoarele titluri și întrebări ar trebui să vă ajute să vă luați notițe:

1. Francisc al II-lea. Ce înțelegeți din afirmația conform căreia în secolul al XVI-lea „monarhia era înțeleasă mai ales în termeni personali"?
2. Familia de Guise și rivalii săi
3. Clientelismul
3.1. Rețelele clientelare
3.2. Clientelismul și coroana
4. Religia
4.1. Răspândirea calvinismului
4.2. Clientelism și religie. De ce a constituit calvinismul o amenințare atât de puternică la adresa ordinii politice și religioase din Franța?
5. Economie și societate
5.1. Situația nobilimii
5.2. Țărănimea
6. Conjurația de la Amboise. Ce ilustrează complotul de la Amboise?

***Să răspundem la întrebări-eseu despre** „Originile războaielor religioase din Franța"*

Majoritatea întrebărilor referitoare la originile războaielor religioase din Franța au ca subiect rolul jucat de religie și poziția pe care o ocupă, ca importanță, religia alături de alte cauze, precum conflictul între fațiunile marii nobilimi.

„În ce măsură au fost războaiele religioase din Franța produsul unor divergențe religioase?"

„Este adevărat că războaiele religioase din Franța au fost provocate atât de aristocrația în rândurile cărora existau dușmanii, cât și de conflictul religios?"

„«În 1559, puterea și religia erau strâns legate. Lupta pentru obținerea uneia însemna și lupta pentru obținerea celeilalte.» (N.M. Sutherland) Sunteți de acord cu acest verdict referitor la criza care a condus la izbucnirea războaielor religioase din Franța?"

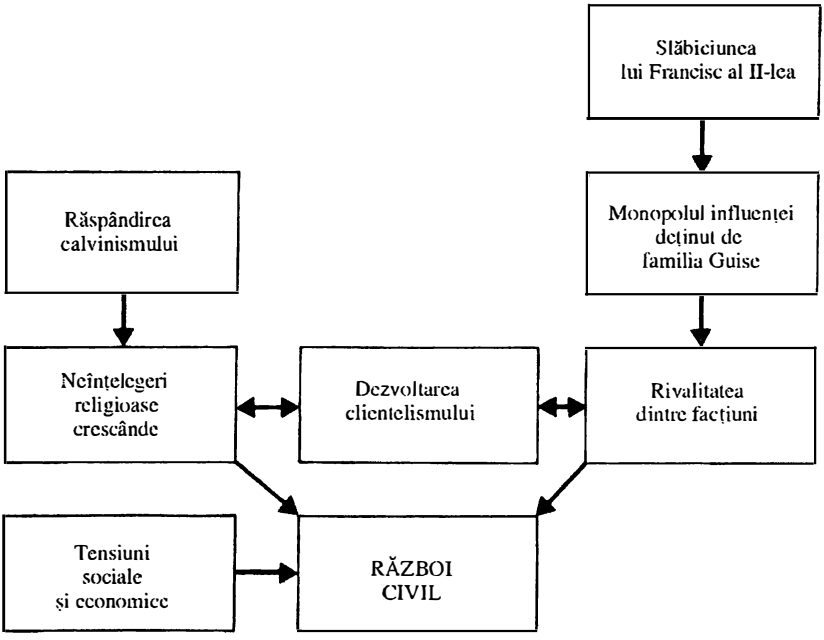

Originile războaielor religioase din Franța

În capitolul pe care tocmai l-ați citit, religiei i s-a acordat o importanță secundară. S-a afirmat că diferențele confesionale se extindeau și se adânceau, transformându-se într-un conflict care exista deja la curte. Totuși, aceasta nu este singura modalitate de abordare a problemei. J.E. Neale, de exemplu, face din religie punctul de pornire al analizei sale și sugerează în continuare că rivalitatea dintre fracțiuni a exacerbat ceea ce era în mod esențial un conflict dintre catolici și calviniști. La polul opus, Lucien Ronier și David Parker explică originile războaielor civile în termeni preponderent politici. Răspunzând la prima întrebare, va trebui să vă stabiliți foarte clar în minte, apoi pe hârtie, dacă credeți sau nu că războaiele franceze sunt produsul divergențelor religioase. Pentru început, explicați felul în care a contribuit religia la izbucnirea războaielor. Apoi arătați dacă acest factor a avut o semnificație primordială sau dacă a avut o importanță mai mică decât certurile dintre fracțiunile aristocrației.

Cea de-a treia întrebare conține un citat din opera unui reputat istoric. Să nu fiți derutați de o asemenea modalitate și să nu socotiți nici un moment că opinia dr. Sutherland se bucură de o autoritate pe care nu cutezați să o puneți la îndoială. În primul rând, arătați felul în care au contribuit dușmăniile aristocrației la conflictul care a urmat, apoi definiți rolul jucat de religie. În cadrul concluziei puteți trece cu hotărâre într-o anumită tabără, afirmând că răspunderea pentru declanșarea războiului o poartă în mod cert aristocrația sau religia. Ca alternativă, puteți să vă hotărâți să susțineți citatul conform căruia religia și politica erau atât de strâns legate încât este imposibil să o examinăm pe una fără cealaltă. Spre a susține această opinie, puteți folosi exemplul conjurației de la Amboise.

***Întrebări bazate pe izvoare despre** „Originile războaielor religioase din Franța"*

1 Clientelismul și nobilimea

Citiți pasajul din Francisc de la Noue de la pagina 62, relatarea ambasadorului venețian de la pagina 63 și plângerea nobilului de la pagina 67. Răspundeți la următoarele întrebări:

a) După părerea lui de la Noue, ce beneficii a adus clientela 1) nobililor mai săraci și 2) celor pe care i-au ales drept stăpâni?
b) Explicați, cu cuvintele voastre, tipul de favoruri pe care, după spusele ambasadorului venețian, avea posibilitatea să le acorde regele. Ce avantaj avea regele din acest aranjament?
c) Explicați ce anume se înțelege prin expresia „nobili falși" din discursul nobilului. De ce să fi mințit „falșii nobili" în legătură cu originea lor?
d) Folosind dovezile din aceste trei izvoare și altele de care aveți cunoștință, schițați schimbările principale care au loc în structura și alcătuirea nobilimii franceze în timpul primei jumătăți a secolului al XVI-lea.
e) Relatările observatorilor venețieni sunt utilizate pe scară largă de către istoricii care studiază această perioadă. De ce trebuie considerate ca fiind mai de încredere și mai pline de informații decât cele ale scriitorilor francezi contemporani?

2 Calvinismul

Citiți articolele redactate la sinodul calviniştilor francezi din 1559, de la pagina 65. Răspundeți la următoarele întrebări:

a) Puteți explica, pe baza acestui pasaj, organizarea bisericii calviniste franceze la sfârşitul anilor 1550?
b) Biserica franceză calvinistă a avut o organizare „democratică"? În ce mod s-a deosebit din acest punct de vedere de biserica catolică?
c) În ce măsură au reuşit calviniştii francezi să câştige adepți la credința lor? Modul de organizare a calvinismului francez a ajutat procesul de convertire?

CAPITOLUL 5

Caterina de Medici şi războaiele religioase din Franţa (până în 1574)

1 Metodele şi scopurile Caterinei de Medici

Caterina de Medici era văduva lui Henric al II-lea. Născută în 1519 într-o familie florentină, se căsătorise cu Henric în 1533. Pe parcursul celei mai mari părţi a domniei soţului ei, a jucat un rol minor în cadrul guvernării. Biograful ei (Jean Héritier) spunea că principala obligaţie a Caterinei în calitate de regină a fost aceea de a juca rolul de „iapă de prăsilă regală", care să îi ofere urmaşi regelui. Supusă, Caterina i-a făcut lui Henric zece copii, dintre care şapte au supravieţuit copilăriei, iar din rândul lor trei au urcat în cele din urmă pe tronul Franţei.

Moartea lui Henric, suvernită în 1559, a făcut ca ea să fie, după cum explica ulterior, „abandonată într-un regat complet divizat, în care nu există nici măcar un suflet în care să am încredere şi care să nu aibă un scop al său". Totuşi, poziţia semioficială a Caterinei de regină-mamă şi obligaţia maternă pe care o resimţea faţă de noul rege o împiedica să se retragă din viaţa politică. Ca urmare, ea a fost prinsă imediat în intrigile care au însoţit ascensiunea lui Francisc al II-lea.

Ca regină-mamă, Caterina va juca un rol vital şi determinant în treburile statului. În timpul domniilor lui Francisc al II-lea, Carol al IX-lea şi Henric al III-lea, guvernarea regatului a fost zdruncinată de rivalităţile dintre facţiuni, iar regatul a fost cuprins de războiul civil. În această perioadă de conflicte intense, supravieţuirea politică s-a bazat pe abilitatea de a manipula şi de a înşela. În lumea în care fusese aruncată o dată cu moartea prematură a soţului ei, Caterina trebuia fie să practice aceleaşi şiretlicuri, fie (după cum şi-a dat seama) să renunţe la orice încercare de influenţare a cursului luat de evenimente. Este o dovadă de curaj faptul că a hotărât să joace un rol în politica tumultuoasă a domniilor fiilor ei; că ea însăşi a recurs la

violenţă şi la subterfugii dovedeşte hotărârea sa de a discuta cu opozanţii de la egal la egal.

*De la bun început, criticii reginei-mame au permis ca uşurinţa ei de a adopta metodele epocii sale să afecteze felul în care au estimat ţelurile ei politice. Datorită faptului că folosea aceleaşi tehnici ca şi adversarii ei, s-a crezut că şi Caterina tindea către acelaşi obiectiv: puterea personală. Astfel, încă din 1574, veneţianul Sigismondo Cavalli a trecut în revistă cariera Caterinei şi a estimat că „Toate acţiunile ei importante au fost puse în mişcare şi călăuzite de o foarte puternică patimă – patima de a conduce". Alţii au atras atenţia asupra educaţiei italiene a Caterinei şi a paralelelor dintre comportamentul său şi ceea ce considerau ei (necitind opera respectivă) că era recomandat de către filozoful italian Machiavelli. Ba mai mult, judecata lor, deformată de propria fervoare religioasă, a văzut dovada unei lipse de principii în refuzul Caterinei de a sprijini cu consecvenţă un partid religios împotriva celuilalt. „Regina-mamă nu dovedeşte nici consecvenţă în idei, nici onestitate a scopului", scria Filip al II-lea al Spaniei; în mod asemănător, ambasadorul englez remarca faptul că „Propria ei autoritate îi este la fel de dragă precum o religie sau alta". Bazându-se pe astfel de scrieri, istoricii au prezentat-o, de obicei, pe Caterina de Medici drept „o femeie rea", ale cărei unice scopuri erau „confortul, siguranţa şi mărirea personală" (Garett Mattingly).

* Mulţumită activităţii dr. N.M. Sutherland, în lucrările istorice mai noi şi-a făcut apariţia o apreciere mai puţin simplistă a Caterinei. Dr. Sutherland susţine că principalul interes al Caterinei era unul conservator: acela de a restaura autoritatea şi independenţa coroanei şi de a readuce regatul la condiţiile de bună rânduială care existaseră în timpul lui Francisc I şi Henric al II-lea. Caterina şi-a dat seama că persecuţia religioasă ameninţa să dividă statul, slăbind astfel coroana şi punând-o la cheremul conducătorilor de facţiuni. Mai mult, ea şi-a dat seama că Filip al II-lea intenţiona să exploateze tulburările interne din Franţa spre a o transforma într-un stat client Spaniei. Dr. Sutherland afirmă că aceste temeri au fost transformate de către Caterina în program politic. De-a lungul vieţii, Caterina a căutat neabătut o formulă care să atenueze divergenţele religioase, dacă nu le va putea curma. În plus, ea şi-a asumat sarcina de a pune capăt puterii familiei Guise. Pentru că sprijinea persecuţia religioasă şi datorită legăturilor

strânse cu Spania, familia Guise reprezenta cea mai gravă ameninţare la adresa independenţei coroanei. În mod inevitabil, lupta Caterinei cu familia Guise a luat forma unei bătălii pentru influenţă la curte şi în cadrul consiliului, fiindcă din pricina slăbiciunii personale a regilor francezi, aceste instituţii hotărau şi direcţionau politica.

Totuşi, aşa cum explică dr. Sutherland, obiectivele Caterinei s-au dovedit a fi de neatins. Urmărind reconcilierea religioasă, Caterina trebuia să solicite sprijinul conducătorilor protestanţi mai moderaţi. Ca urmare, şi-a identificat, încetul cu încetul, cauza ei cu a lor, oferind o justificare familiei Guise pentru a lua armele „în apărarea credinţei". Dar în momentul în care s-a ajuns la luptă adevărată, Caterina a fost nevoită să se distanţeze de foştii ei aliaţi, retrăgându-se în tabăra catolică. Din punct de vedere istoric, coroana era catolică, iar autoritatea ei deriva din asocierea sa cu biserica oficială. Mai mult, în cazul în care Caterina n-ar fi rupt relaţiile cu protestanţii în momentul în care s-a ajuns la război, familia Guise ar fi putut să-l invite pe Filip al II-lea să invadeze Franţa în numele catolicismului. În momentele de pace, o dată cu terminarea unei faze a războiului civil, Caterina s-a străduit din nou să reconcilieze taberele şi să ţină în frâu influenţa familiei Guise. În acest fel, între anii 1560 şi 1570 în comportarea Caterinei şi în suita de evenimente poate fi detectat un anumit tipar: efortul spre reconciliere, care a dus la ostilitatea familiei Guise şi la război, urmat încă o dată de încercarea de a ajunge la o înţelegere. Cursului ciclic i s-a pus capăt doar o dată cu epuizarea completă a credibilităţii politice a Caterinei, ca urmare a masacrului din 1572, şi cu pierderea influenţei sale la curte după urcarea pe tron a lui Henric al III-lea în 1574. Acest curs a fost înlocuit – aşa cum s-a temut întotdeauna Caterina – de o stare de război civil perpetuu şi de marşul armatelor spaniole pe pământul Franţei.

2 Caterina şi familia de Guise

Aşa cum am văzut, la câteva zile după urcarea pe tron a lui Francisc al II-lea, ducele de Guise şi cardinalul de Lorena au dobândit controlul asupra tânărului rege. Sub influenţa lor, persecuţia a fost intensificată şi s-au făcut planuri de introducere a Inchiziţiei. În acest timp, rivalii familiei Guise au fost excluşi din anturajul regelui şi au fost

deposedaţi de multe dintre slujbele pe care le deţineau în timpul vieţii lui Henric al II-lea. „*La tyranie guisienne*“ părea atât de nelimitată, încât a provocat o revoltă care a luat forma conjuraţiei de la Amboise.

Conjuraţia de la Amboise a eşuat, aşa cum s-a întâmplat cu şirul de comploturi minore care i-au urmat. Departe de a slăbi poziţia familiei Guise, complotul a părut la început că a reuşit contrariul. Guise a avut posibilitatea de a folosi conspiraţia drept pretext spre a-l denunţa şi ulterior a-l aresta pe prinţul protestant de Condé. Cu toate acestea, scara şi intensitatea fără precedent a răzmeriţei au fost percepute de multă lume drept un semnal de alarmă. Pentru prima oară, s-au făcut auzite critici deschise la adresa periculoasei intransigenţe a politicii religioase a familiei Guise.

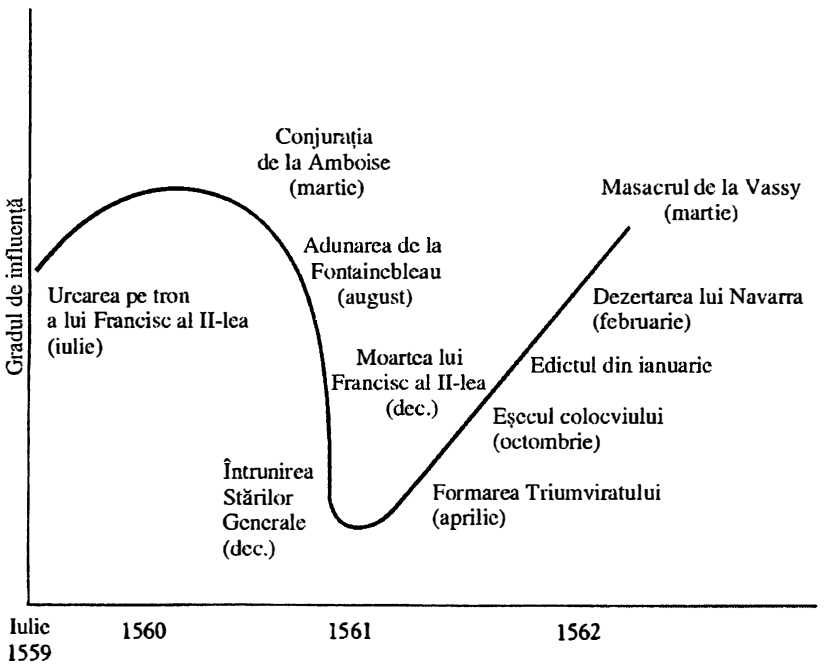

Creşterea, descreşterea şi redobândirea influenţei familiei Guise

Centrul opoziţiei faţă de familia Guise era reprezentat de Caterina de Medici şi de cancelarul L'Hospital. Amândoi au făcut presiuni asupra lui Francisc, îndemnându-l să găsească o altă soluţie la problemele religioase ale ţării. Succesul pledoariei lor şi înfrângerea familiei Guise după conjuraţie sunt evidente în cele două măsuri luate de rege în vara anului 1560. Pentru început, Francisc a publicat Edictul de la Romorantin, care a anulat pedeapsa cu moartea pentru erezie. Apoi, regele a fost de acord cu „o adunare a notabililor", în care urmau să se discute din nou problemele interne ale regatului şi să fie dezbătute părerile nobililor de frunte.

Adunarea, care s-a întrunit la Fontainebleau în august 1560, a servit bine scopurilor Caterinei. Având în vedere că au luat parte conetabilul Montmorency, amiralul Coligny şi un mare număr de episcopi catolici moderaţi, membrii familiei Guise au fost întrecuţi atât ca număr, cât şi ca argumente. Prin urmare, n-a fost prea greu de obţinut consimţământul lui Francisc pentru o relaxare temporară a legilor referitoare la erezie, până la o întrunire a Stărilor Generale şi a unui „colocviu" de teologi. Stările Generale şi colocviul vor fi în stare, în scurtă vreme, să descopere o formulă de rezolvare a discordiei religioase şi o cale de a restaura ordinea în regat.

* La începutul lui decembrie 1560 devenise limpede că regele era prea bolnav şi nu mai avea mult de trăit. Având în vedere că urmaşul lui Francisc era fratele său Carol, în vârstă de zece ani, la moartea sa trebuia constituită o regenţă. Totuşi, nu era prea clar cine va avea control asupra guvernării în acest caz. Prin urmare, conducătorii facţiunilor se pregăteau să rezolve nesiguranţa prin forţă. În afara oraşului Orléans, unde tânărul rege zăcea în agonie, se aflau, pregătite să intervină, trupele strânse de conetabilul Montmorency şi de ducele de Guise. La 5 decembrie 1560, la scurt timp după miezul nopţii, Francisc a murit. Acest lucru, cel puţin, este cunoscut. Însă nu pot fi stabilite cu precizie evenimentele care au urmat, iar documentele care s-au păstrat nu explică cum s-a întâmplat că, în primele ore ale domniei lui Carol IX-lea, Caterina a pus mâna pe putere.

Chiar înainte de anunţul oficial al morţii lui Francisc, Caterina avea deplin control asupra guvernării regatului. Ea şi-a asumat titlul de regentă şi l-a invitat imediat pe regele Anton de Navarra să i se alăture într-un parteneriat politic, în calitate de coregent. Aşa cum a

observat un contemporan, imediat „s-a schimbat totul". Familia Guise şi-a pierdut superioritatea, iar Montmorency, Coligny şi Dandelot au fost admişi în consiliul regal. Condé a fost eliberat. Totuşi, „revoluţia de palat" reuşită de Caterina la moartea fiului ei cel mare nu a rezolvat problemele cu care se confrunta guvernarea regatului. Veneţianul Michele Suriano comenta:

Cât despre regină, este destul să spunem că este femeie, dar ar trebui să adaug: totodată şi o venetică, ba chiar mai mult, o florentină, născută într-o familie deloc egală cu măreţia regatului Franţei. Din acest motiv, ea nu posedă reputaţia sau autoritatea pe care ar fi avut-o, poate, dacă s-ar fi născut dintr-un neam mai ilustru. Nu se poate nega faptul că este o femeie de mare valoare şi inteligentă; şi dacă ar fi avut o mai mare experienţă în probleme de stat şi ar fi fost puţin mai fermă, ar fi realizat lucruri măreţe. Dar pe vremea lui Henric, soţul ei, ea nu a fost lăsată să participe la treburile statului... Din această cauză Majestatea Sa are nevoie de sfetnici buni, dar nu are pe nimeni de încredere; disensiunile religioase şi neînţelegerile dintre cei mari i-au făcut s-o suspecteze...

Cât despre intenţiile Majestăţii Sale în probleme religioase, părerile diferă... Totuşi, pot afirma, din câte am văzut, deşi nu ştiu care sunt adevăratele sentimente ale Majestăţii Sale, că ea nu rabdă cu plăcere aceste tulburări din regat. Şi dacă nu s-a dovedit atât de zeloasă în reprimarea lor pe cât ne-am fi dorit, ea a fost constrânsă de temerea că aplicarea forţei ar fi sfâşiat Franţa în bucăţi... Ştiu că ea încearcă să-i ţină pe toţi băieţii ei în religia catolică şi în felul de viaţă creştinesc; ea vorbeşte în mod deschis despre aceste lucruri cu multe persoane. Prin urmare, socot că ar trebui să gândim de bine despre Majestatea Sa, nu altminteri. Dacă acţiunile ei nu-i confirmă dorinţele, motivul este, probabil, acela că ea nu posedă autoritatea sau experienţa de care este nevoie.

* Ca prim pas în încercarea de a pacifica discordia religioasă din ţară, Caterina a dat, în ianuarie 1561, nişte instrucţiuni speciale magistraţilor din regat. Ea a dat poruncă să fie eliberaţi toţi deţinuţii

închişi pentru delicte religioase şi a cerut să nu se mai ia deocamdată măsuri împotriva ereticilor. În mod evident, Caterina nu era conştientă de urmările pe care le vor avea instrucţiunile ei. În întreaga Franţă calviniştii sau *huguenots*, cum li se spunea (originea acestui cuvânt este nesigură: se prea poate ca el să fie o pronunţare greşită a cuvântului *Eidgenossen*, care în germana elveţiană înseamnă „conspirator", dar poate fi un derivat al cuvântului *huguet*, vârcolac). Se ţineau slujbe publice, erau atacate bisericile catolice, iar ciocnirile dintre rivalii religioşi deveniseră ceva obişnuit. Mai ales sudul Franţei a fost paralizat de un şir de sângeroase conflicte locale între catolici şi hughenoţi. Spre a se apăra, grupurile de biserici calviniste îşi organizau propriile bande înarmate. Recruţii erau strânşi de către pastori şi erau puşi sub comanda unor căpitani de neam nobil. În alte părţi, bande de ţărani au preluat lupta pentru cauza religioasă, folosind-o ca armă în războiul lor de clasă împotriva nobilimii.

Pe acest fundal s-au întrunit, în cele din urmă, Stările Generale şi colocviul recomandat anterior la adunarea de la Fontainebleau. Însă nici una dintre aceste adunări nu a fost în stare să ajungă la o înţelegere în privinţa celui mai bun mod de rezolvare a problemelor regatului. Acest eşec dublu i-a lăsat Caterinei alternativa de a aplica legile împotriva ereziei sau de a tolera în mod legal nesupunerea. Ea a ales cea de-a doua variantă, preferând, în mod caracteristic, persecuţia moderaţiei. În 1562 ea a publicat în numele regelui un edict (aşa-numitul Edict din ianuarie), care recunoştea pentru prima dată principiul coexistenţei religioase în Franţa.

1 Ştim foarte bine ce necazuri au apărut în acest regat... şi ne
dăm seama de diversitatea de păreri care există în problemele
religioase, de diversele măsuri pe care au încercat să le aplice
predecesorii noştri... felul în care prevederile vechi au devenit
5 greu de adoptat, devenind periculoase datorită nesupunerii,
încăpăţânării şi relelor intenţii ale unor oameni, ceea ce a avut
drept rezultat executarea cu cruzime a unui număr şi mai mare
de persoane decât înainte, spre marele nostru regret şi spre ma-
rea noastră supărare... Cât despre noi, după ce am ascultat sfa-
10 tul unchiului nostru [regele Navarrei], al prinţilor de sânge, al
persoanelor din consiliul nostru şi al multor preşedinţi şi

consilieri principali ai curților suverane, în legătură cu modalitatea cea mai rapidă şi mai convenabilă de a face față şi a pune capăt acestor răzvrătiri şi după ce am discutat şi dezbătut în amănunt aceste probleme în prezența noastră, a mamei noastre şi a unei adunări la care au luat parte persoane importante... poruncim acum următoarele:

Ca, după publicarea acestui ordin, toți cei ce aparțin de noua religie să predea bisericile pe care şi le-au însuşit... Ei vor înapoia şi restaura relicvariile şi ornamentele sus-pomenitelor biserici; ei nu vor mai lua alte biserici şi nici nu vor mai încerca să construiască vreo alta înăuntrul sau în afara oraşelor; nici nu vor tulbura, deranja sau împiedica clerul în strângerea şi folosirea zeciuielii. De asemenea le interzicem să dărâme crucile şi statuile şi să inițieze alte acte scandaloase şi de răzvrătire, ce vor fi pedepsite cu moartea...

De asemenea, celor ce aparțin de noua religie li se interzice să se adune în oraşe în scopuri religioase, fie în public, fie în particular, ziua ori noaptea.

Totuşi, spre a le oferi supuşilor noştri pace şi armonie... noi suspendăm acum toate legile care interzic adunările, predicarea şi exercitarea religiei în afara oraşelor.

Dăm ordin tuturor judecătorilor şi magistraților şi altor persoane, indiferent de stare, calitate sau condiție, să nu-i împiedice, să nu-i molesteze sau să-i incomodeze în vreun fel pe cei ce aparțin de noua religie şi care se duc, vin sau iau parte la adunările din afara oraşelor...

Dăm poruncă tuturor supuşilor noştri, indiferent de religie, stare, calitate sau condiție, să nu poarte arme în adunări şi să nu facă rău, să se certe sau să provoace pe cineva în probleme de credință... şi le poruncim tuturor supuşilor noştri să se comporte unii cu alții paşnic şi liniştit, să nu poarte pistoale, pistolete, archebuze şi alte arme interzise, decât în cazul în care sunt gentilomi şi poartă de obicei pumnale şi săbii.

Aşa cum sugerează edictul, reuşita aplicării sale depindea atât de voința catolicilor, cât şi a hughenoților de a se abține de la violență. Datorită faptului că nici una din tabere nu era pregătită să facă acest

lucru, edictul s-a dovedit „mort înainte de a se naşte" (Pasquier). Mai mult, măsurile sale erau atât de radicale încât au despărţit-o pe Caterina de foştii ei aliaţi. Prin urmare, familia Guise a avut posibilitatea de a aranja o redobândire rapidă a influenţei pe care o avusese.

* Până în toamna anului 1561, ducele de Guise rămăsese la curte, încercând în van să stăvilească valul de moderaţie. În cele din urmă, el a plecat de la curte şi a intrat în opoziţie deschisă. Rapid, şi-a înjghebat un partid propriu, angajat să protejeze credinţa catolică. Chiar înaintea promulgării Edictului din ianuarie, Guise a reuşit să-i atragă de partea sa pe mareşalul St. André şi pe conetabilul Montmorency. Hotărârea acestuia din urmă de a o abandona pe regina-mamă a fost generată, în mare măsură, de faptul că nu era de acord cu măsurile de toleranţă pe care le propunea ea. Triumviratul, cum era denumită alianţa dintre Guise, Montmorency şi St. André, se bucura de sprijinul Spaniei. Fiind un catolic frecvent, Filip urmărea alarmat răspândirea ereziei în Franţa, iar ca Habsburg îşi dădea seama că poate profita de pe urma nenorocirilor din Franţa.

Dezertarea lui Montmorency le-a dat posibilitatea fraţilor Châtillon, conduşi de Coligny, să dobândească o influenţă şi mai mare la curte. Ambasadorul englez nota felul în care „conducerea principală a afacerilor" se afla în mâinile lor şi modul în care Caterina şi regele Navarrei posedau doar „aparenţa autorităţii". Deoarece Coligny îndemna la şi mai multe concesii, temerile şi resentimentele lui Navarra au sporit. După multă şovăială, el a trecut în tabăra Triumviratului.

Avându-i acum pe Montmoreny şi pe Navarra de partea lor, cei din familia Guise practic reuşiseră s-o izoleze aproape cu totul pe Caterina. Ca act final în dizolvarea coaliţiei pe care o înjghebase împotriva lor cu mai bine de un an în urmă, ducele de Guise şi cardinalul de Lorena au scris cerând demiterea lui Coligny şi a lui Dandelot din consiliu. Caterina s-a conformat – nu prea avea de ales –, iar fraţii Châtillon au plecat de la curte spre a se alătura prinţului de Condé. Acesta nu avea prea mare încredere în metodele Caterinei, preferând legii sabia. Pe măsură ce adepţii familiei Guise înaintau spre Paris, gata să pună mâna pe guvernare, Condé îşi aduna forţele. În acest fel, cele două blocuri de putere erau gata de luptă: Condé şi fraţii Châtillon pe de o parte; familia Guise, Montmorency şi regele

Anton de Navarra pe de altă parte. Semnalul războiului a fost dat la 1 martie 1562. În acea zi, ducele de Guise şi-a oprit marşul spre a întrerupe o slujbă hughenotă de duminică dimineaţa ţinută într-un hambar în satul Vassy. Ignorând termenii Edictului din ianuarie, ducele a poruncit trupelor sale să-i împrăştie pe credincioşi. În măcelul care a urmat, au fost ucişi 74 de hughenoţi.

3 Primul război

Chiar şi înainte de masacrul de la Vassy, zone întinse din Franţa deveniseră un teatru de luptă unde se războiau bandele rivale de partizani religioşi şi nobili-clienţi. Din acest punct de vedere, Vassy a fost doar un incident în plus. El a fost o excepţie prin implicarea ducelui de Guise, căci era pentru prima dată când conducătorul unei facţiuni trecea graniţa fragilă dintre incitarea la violenţă şi participarea efectivă. Ca răspuns la masacru, Condé şi Coligny au cucerit oraşul Orléans. Majoritatea hughenoţilor francezi se adunaseră în jurul lor, iar conducătorii lor religioşi l-au numit pe Condé „protector şi apărător al bisericilor Franţei".

Războiul a degenerat în scurtă vreme într-o serie de *petites guerres*. Una peste alta, se pare că forţele Triumviratului au avut câştig de cauză în luptă căci în momentul în care s-a încheiat pacea din martie 1563, puterea militară a hughenoţilor de la nord de Loara fusese înfrântă. O trăsătură a primului război, care va reveni şi în conflictele ulterioare, a fost faptul că ambele tabere erau dispuse să ceară ajutor străin. În acest fel, trupele spaniole şi papale au luptat sub comanda generalilor Triumviratului, în vreme ce principii germani protestanţi au trimis mercenari spre a-l ajuta pe Condé. De asemenea, Elisabeta a Angliei a trimis forţe în sprijinul hughenoţilor, iar acestea au cucerit în scurt timp portul Le Havre.

În momentul în care au început ostilităţile, Caterina se afla împreună cu fiul ei la Fontainebleau. Regele şi mama sa au fost luaţi prizonieri de către Triumvirat şi au fost siliţi să-i denunţe pe conducătorii hughenoţi drept rebeli. În ciuda faptului că era practic prizonieră, Caterina avea încă posibilitatea de a lansa mai multe iniţiative de pace. La început, propunerile ei n-au fost luate în considerare, căci nici una dintre tabere nu era pregătită la concesii. Totuşi, au intervenit o serie de evenimente neprevăzute. În octombrie 1562, regele

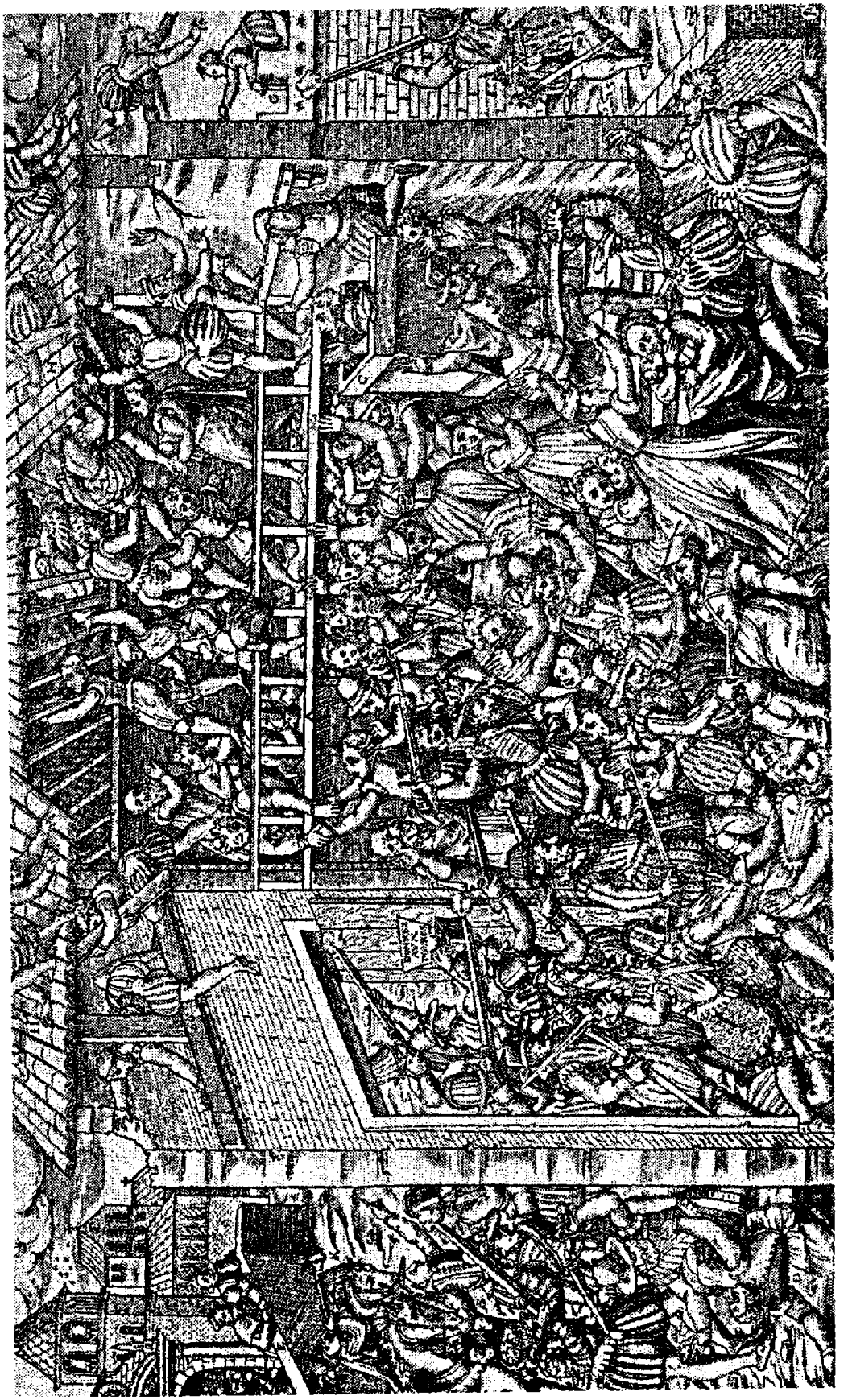

Masacrul de la Vassy, 1562

Navarrei a fost ucis de o încărcătură de muschetă în timp ce conducea asediul Rouenului. Glonțul a fost țintit, după cum susțin contemporanii, exact în clipa în care regele făcea un gest obscen la adresa apărătorilor orașului Rouen. În împrejurări mai puțin rușinoase, în bătălia de la Dreux (decembrie 1562), a fost ucis mareșalul St. André și au fost luați prizonieri atât Condé, cât și Montmorency. După două luni, ducele de Guise a fost asasinat. Cardinalul de Lorena lua în acel moment parte la Conciliul din Trento și nu putea prelua misiunea fratelui său mort. Pentru că aproape toți conducătorii taberelor rivale erau morți, închiși sau fugiți în străinătate, Caterina a avut posibilitatea de a prezenta un plan convingător pentru încheierea conflictului. La sugestia sa, Condè și Montmorency au fost eliberați spre a negocia cu ea. Rezultatul discuțiilor lor a fost pacea de la Amboise, care a pus capăt primului război civil.

* Pacea de la Amboise (martie 1563) impunea restricții și mai mari credinței hughenote decât anteriorul Edict din ianuarie. În timp ce decretul din 1562 le permisese calviniștilor să țină slujbe în provincie, ultima prevedere concepea libertatea religioasă în termeni mai feudali. Pacea de la Amboise stabilea că:

1 Toți acești nobili, cum sunt baronii și castelanii care se bucură de drepturile unei justiții înalte și dețin fiefuri, vor avea libertatea de conștiință în căminele lor și au permisiunea de a practica religia reformată acolo, împreună cu familiile și cu oamenii lor,
5 în mod liber și fără constrângere. Iar acei nobili care nu posedă fiefuri se bucură de același drept doar în privința membrilor de familie.

Hughenoților care nu erau nobili li se impuneau limitări severe:

1 Sub jurisdicția fiecărui seneșalat [Franța era împărțită în aproximativ 90 de astfel de unități administrative], un loc din suburbiile unui oraș va fi lăsat celor ce aparțin de pomenita religie... și nicăieri în altă parte. În acele orașe unde este practica-
5 tă pomenita religie până pe șapte ale acestei luni, în fiecare oraș unul sau două locuri vor fi făcute disponibile în continuare, în plus față de acele locuri specificate în fiecare seneșalat.

Deoarece locurile specificate pentru practicarea credinței calviniste în fiecare seneşalat erau de obicei alese pentru că erau foarte îndepărtate, mulți hughenoți au refuzat să înceteze lupta. Ca urmare, pacea de la Amboise nu a reuşit să pună capăt conflictului religios. Nici evenimentele din 1562–1563 nu au oprit ciocnirile dintre facțiunile de nobili. În schimb, certurile de la curte au persistat şi au fost în continuare legate de cauza religioasă. Prin urmare, circumstanțele care au condus la izbucnirea primului război nu au dispărut, ele provocând alte conflicte armate.

4 Cel de-al doilea şi cel de-al treilea război

O dată cu încheierea ostilităților, Caterina a renunțat imediat la politica ei de reconciliere. Ea a făcut în acest fel presiuni asupra judecătorilor şi funcționarilor locali să se supună termenilor recentei păci de la Amboise. Când aceştia s-au dovedit recalcitranți, ea era pregătită să trimită în locurile respective trupe regale spre a-i fi respectată voința. În acelaşi timp, a făcut tot ce i-a stat în putință spre a linişti diferitele facțiuni de la curte şi spre a anihila intrigile lor dezastruoase. Ca şi înainte, cea mai gravă amenințare la adresa politicii sale moderate o reprezenta partidul catolic al familiei Guise. O dată cu reîntoarcerea cardinalului de Lorena de la Conciliul din Trento, la curte a reapărut un element periculos. Strânsele legături ale cardinalului cu Spania şi resentimentele sale față de cele câteva concesii acordate prin pacea de la Amboise făceau ca el să fie cel mai puternic adversar.

Principala țintă a plângerilor cardinalului era amiralul Coligny, pe care îl învinovățea pentru uciderea fratelui său în războiul trecut. Împreună cu Henric de Guise, fiul ducelui Francisc, care fusese ucis, Lorena a plănuit moartea lui Coligny. Caterina a încercat zadarnic să potolească ura lui Lorena, propunându-i chiar să locuiască împreună cu Coligny la curte. Când această încercare a eşuat, ea l-a pus pe rege să-l disculpe în mod public pe Coligny de uciderea ducelui Francisc. După cum era de aşteptat, cardinalul nu s-a lăsat impresionat.

Pentru că nu a fost capabilă să oprească duşmăniile dintre facțiuni, Caterina şi-a îndreptat atenția către limitarea impactului acestora în afara curții. Ca urmare a morții regelui Navarrei în timpul

asediului Rouenului, prinţul de Condé a pretins funcţia de coregent. Spre a nu-i lăsa nici o şansă lui Condé de a pune mâna pe guvernare, Caterina l-a declarat, în mod prematur, pe rege major, în august 1563. La scurt timp după aceea, a condus regele şi curtea într-o „călătorie regală" maraton, vizitând oraşe şi castele şi răspunzând jalbelor petiţionarilor. Turneul regal a fost însoţit de o serie de pantomime extravagante şi de procesiuni festive. Cu aceste ocazii, simbolurile regale erau întrebuinţate în mod ostentativ spre a ridica în slăvi splendoarea regalităţii şi spre a recanaliza loialitatea faţă de coroană.

În vreme ce Caterina era preocupată de refacerea autorităţii personale a coroanei, cancelarul L'Hospital s-a ocupat de reforma administraţiei. Scopul lui L'Hospital era în mare măsură acelaşi cu al Caterinei. Aşa cum scria el, „Nimic nu mai e drept şi mai necesar, mai ales în monarhie, decât supunerea arătată voinţei şi poruncilor suveranului". În acest scop, L'Hospital a emis o mulţime de instrucţiuni menite să reducă puterea funcţionarilor locali şi să-i facă răspunzători în faţa coroanei. Au fost ordonate inspecţii spre a se verifica dacă magistraţii se achitau cum se cuvine de sarcinile lor şi au fost desfiinţate foarte multe slujbe inutile. L'Hospital a pus un accent deosebit în cadrul reformelor sale pe ideea că justiţia nu este un fel de posesiune privată, ce poate fi vândută celui ce oferă o sumă mai mare, ci că ea aparţinea coroanei şi poate fi exercitată numai pe bază de încredere. L'Hospital credea că abolirea practicilor judiciare corupte nu numai că va spori prestigiul monarhiei, ci va slăbi totodată reţeaua de relaţii particulare pe baza căreia prospera sistemul clientelar.

* În momentul în care curtea şi-a încheiat călătoria şi s-a stabilit într-un loc, cardinalul de Lorena s-a străduit din nou – după cum spunea Caterina – „să dobândească controlul, într-un fel sau altul, asupra treburilor din regat". În particular, cardinalul viza extinderea influenţei sale prin intermediul ducelui Henric de Anjou, fratele mai tânăr al regelui şi cel de-al treilea fiu al Caterinei. La întrunirile consiliului, Henric a fost îndemnat de către cardinal să adopte o poziţie ultracatolică şi să o stânjenească în acest fel pe regina-mamă. Manipularea tânărului duce de către Lorena a reuşit atât de bine încât în 1567 Caterina a fost obligată să revizuiască unele clauze ale păcii de la Amboise.

Chiar în timp ce Lorena manipula consiliul spre a adopta o atitudine procatolică, Caterina îşi compromitea fără să vrea relaţiile cu facţiunea Condé-Châtillon. În iunie 1565, Caterina a plecat la Bayonne, spre a se întâlni cu fiica sa Elisabeta, care se căsătorise cu Filip al II-lea în 1559. Elisabeta era escortată de un general spaniol, ducele de Alba. Caterina s-a întâlnit cu fiica sa din motive personale. Totuşi, din partea lui Filip, Alba i-a cerut Caterinei să se alăture Spaniei într-o cruciadă împotriva ereziei în Europa. Caterina a refuzat această invitaţie. Dar conducătorii hughenoţi erau convinşi că ea acceptase în secret propunerea lui Filip şi că pusese la cale o seamă de comploturi împotriva lor.

În vara anului 1567, ducele de Alba a condus o armată spaniolă de-a lungul graniţei răsăritene a Franţei. Alba voia să ajungă în Ţările de Jos, unde izbucnise o rebeliune împotriva stăpânirii spaniole. Condé şi Coligny au interpretat greşit intenţia lui Alba şi şi-au închipuit că armata sa se pregătea să intre în Franţa spre a-i elimina. Pentru a zădărnici acest complot inexistent, trupele adunate de Condé şi Coligny au încercat să-i ia prizonieri pe membrii curţii care se adunaseră la Meaux. „Surpriza de la Meaux" (26 septembrie 1567) nu a avut sorţi de izbândă, dar a oferit cauza imediată a celui de-al doilea război civil. Din pricina evidentei trădări a conducătorilor hughenoţi, Caterina a fost obligată în această fază a conflictului să treacă de partea familiei Guise, chiar dacă acest lucru însemna îndepărtarea moderatului L'Hospital.

* Cel de-al doilea război civil a durat din septembrie 1567 până în martie 1568, când Edictul de la Longjumeau a restaurat termenii păcii de la Amboise. „Mica pace" de la Longjumeau a fost, după cum sugerează numele ei, încălcată în scurtă vreme. Căci o încercare a cardinalului de Lorena de a-i ucide pe Condé şi Coligny a dus cu rapiditate la izbucnirea unui al treilea război (septembrie 1568 – august 1570). Principalele bătălii ale acestor două războaie au fost cele de la Saint-Denis (1567), în cursul căreia a fost ucis bătrânul conetabil Montmorency, şi de la Jarnac (1569), în care Condé a fost făcut prizonier şi omorât. Celui de-al treilea război i s-a pus capăt prin pacea de la Saint-Germain. Principala trăsătură a acestei păci a fost aceea că a recunoscut patru fortăreţe hughenote: La Rochelle, Cognac, La Charité şi Montauban. În aceste oraşe hughenoţilor li se permitea să

aibă o deplină libertate de cult şi propriile lor garnizoane. Dar în alte privinţe, Saint-Germain a repetat pur şi simplu termenii anteriori de la Amboise şi Longjumeau.

Cel de-al doilea şi cel de-al treilea război au fost însoţite de erodarea masivă a autorităţii regale. Chiar în scurtele perioade de pace de după cel de-al doilea şi cel de-al treilea război, regiuni întregi din Franţa au refuzat să se supună instrucţiunilor regale. În sud, seniorii hughenoţi acaparaseră provincia şi refuzau să recunoască vreo autoritate. În marile oraşe calviniste, conducătorii locali au stabilit câteva *places de sureté,* pe care nu erau dispuşi să le predea. Faptul că hughenoţilor li s-a acordat, prin pacea de la Saint-Germain, patru „oraşe sigure" nu era altceva, din acest punct de vedere, decât recunoaşterea unei stări existente de lucruri.

Urmărind tipicul stabilit în primul război civil, puterile străine au intrat în luptă. În timpul celui de-al doilea şi respectiv al celui de-al treilea război, principii protestanţi Johann Casimir din Palatinatul Rinului şi Wolfgang von Zweibrücken au invadat Franţa spre a-i ajuta pe hughenoţi. În 1568, rebelii protestanţi din Ţările de Jos, Wilhelm de Orania şi Ludovic de Nassau, au intrat şi ei în luptă. De asemenea, din Ţările de Jos au venit câteva trupe spaniole. Totuşi, temerea lui Alba că războiul civil francez s-ar putea extinde în Ţările de Jos, îngreunând „pacificarea" acestor teritorii, l-au făcut să nu trimită în Franţa o armată în toată puterea cuvântului.

5 Masacrul din noaptea Sfântului Bartolomeu

Pacea de la Saint-Germain, care a pus capăt celui de-al treilea război civil, a fost însoţită de încă o schimbare a influenţei de la curte. În ultimul an al războiului, partidul familiei Guise se compromisese. Insistenţa cardinalului ca lupta să fie continuată până la înfrângerea totală a hughenoţilor ameninţa să prelungească războiul în mod nedefinit. În plus, cardinalul era nerăbdător să împingă Franţa într-un război cu Anglia, spre a da curs pretenţiilor nepoatei sale, Maria Stuart, la tronul englez. Nici Henric de Anjou, nici regele, care începea în sfârşit să judece independent în treburile statului, nu erau pregătiţi să prelungească ostilităţile, cu atât mai puţin să le escaladeze. De asemenea, amândoi se simţeau jigniţi de insolenţa plină de fanfaro-

nadă a cardinalului şi considerau un afront flirtul lui Henric de Guise cu prinţesa Margareta. În momentul în care ducele Henric şi regele Carol şi-au dat aprobarea pentru termenii păcii negociaţi de mama lor, căderea lui Lorena a fost inevitabilă.

Până în 1570 aproape toţi foştii lideri de facţiuni fie muriseră, fie se aflau în dizgraţie. Francisc de Guise şi Anton de Navarra pieriseră în cel de-al doilea război; Condé şi Dandelot în cel de-al treilea; cardinalul de Lorena fusese surghiunit pe proprietăţile sale. În mod sigur, o nouă generaţie era pregătită să le ia locul: Henric de Guise, prinţul de Condé şi Henric de Navarra. Dar pentru că mulţi dintre vechii adversari dispăruseră, o mare parte din amărăciunea personală a anilor trecuţi se risipise şi se putea nutri din nou speranţa reconcilierii. Ca prim pas în rezolvarea diferendelor nesoluţionate, Caterina plănuia căsătoria fiicei sale, Margareta, cu tânărul prinţ de Bourbon, Henric de Navarra.

Totuşi amiralul Coligny încă trăia. Însăşi supravieţuirea sa reprezenta un afront adus familiei Guise, şi îndeosebi ducelui Henric de Guise, care îl învinovăţea pe amiral de uciderea tatălui său. Dorinţa familiei Guise de răzbunare îi împinsese să încerce diverse tentative de asasinat. În cele din urmă, ele vor reuşi, dar numai după ce Coligny va lansa politica externă a Franţei într-o direcţie complet nouă.

Coligny nu considera că pacea de la Saint-Germain va fi de durată. În plus, el se simţea obligat faţă de coreligionarii săi din Ţările de Jos, care, în acelaşi timp, sufereau sub regimul opresiv al lui Alba. Coligny era convins că un război cu Spania pe teritoriul Ţărilor de Jos va fi în avantajul Franţei. Neînţelegerile interne ale Franţei s-ar contopi într-o campanie de pe urma căreia ar beneficia, de asemenea, calviniştii olandezi. Din momentul în care s-a reîntors la curte, în 1571, Coligny a susţinut necontenit această propunere. După cum îi explica el regelui, „leacul pentru războaiele civile este acela de a întrebuinţa partea războinică a naţiunii pe teritorii străine; căci, în vreme ce alte naţii se apucă din nou de treburile lor imediat după ce s-a încheiat pacea, puţini francezi îşi vor lăsa la o parte săbiile, dacă au apucat să se înarmeze cu ele". Atras de perspectiva gloriei şi de magnetismul personal al bătrânului războinic, regele Carol a acceptat cu entuziasm planul lui Coligny.

* Caterina de Medici ştia foarte bine care ar putea fi urmările unui atac francez asupra Ţărilor de Jos. Filip al II-lea ar riposta invadând Franţa. Familia Guise era aliata lui Filip şi era de aşteptat să-l sprijine în război. „Operaţia Ţările de Jos", departe de a fi soluţia discordiilor interne ale Franţei, ar fi reaprins prin urmare războiul civil şi ar fi deschis cale intervenţiei spaniole. De aceea Caterina şi-a implorat fiul „să menţină pacea şi să aibă grijă de regat".

La 18 august 1572, Henric de Navarra s-a căsătorit cu Margareta de Valois la Paris. La slujba religioasă au participat foarte mulţi aristocraţi, iar străzile gemeau de hughenoţi care veniseră din provincie spre a asista la ceremonie. Totuşi, după câteva zile, violenţa dintre facţiuni şi-a făcut din nou apariţia, distrugând atmosfera festivă. În timp ce se întorcea de la o întrunire a consiliului, amiralul Coligny a fost rănit prin împuşcare în plină stradă. Deşi nu a fost dovedit ca lucru sigur, se credea că răspunzători sunt cei din familia Guise.

Entuziasmul cu care Coligny sprijinea invadarea Ţărilor de Jos nu a fost atenuat de rana căpătată. Coligny declara că adepţii lui erau atât de înfuriaţi, încât nu exista o altă cale de a-i controla decât aceea de a-i trimite în Ţările de Jos. Ca o confirmare aparentă a avertismentului lansat de Coligny, abundau zvonurile referitoare la comploturile şi planurile de răzbunare.

Încercarea de asasinare l-a şocat în primul rând pe regele Carol, care s-a grăbit să-l asigure pe Coligny atât de faptul că era îngrijorat, cât şi de hotărârea sa de a continua cele întreprinse în Ţările de Jos. În remarcabila transformare care a avut loc atunci, Caterina pare să fi jucat un rol major. S-ar putea ca ea să fi fost implicată în complotul împotriva lui Coligny şi se temea ca acest lucru să nu fie descoperit. De asemenea s-ar putea ca iminenta plecare a armatei spre Ţările de Jos să o fi adus la disperare. Conform unei relatări, regina-mamă îl dojenise pe rege cu lacrimi în ochi doar cu puţin timp înainte (data este nesigură):

1 După tot chinul prin care am trecut ca să te cresc, ca să-ţi păzesc coroana de catolici şi hughenoţi, sacrificându-mă pentru tine fără a ţine cont de primejdiile prin care am trecut, nu m-aş fi gândit niciodată că te-ai putea purta cu mine atât de urât. Te ascunzi de
5 mine, mama ta, şi iei în seamă sfaturile duşmanilor tăi, refuzi

braţele mele, care au căutat întodeauna să te protejeze, şi primeşti îmbrăţişările celor care vor să te ucidă. Ştiu că ai avut convorbiri secrete cu amiralul şi doreşti să începi un război cu Spania, care va pune regatul tău, precum şi pe mine şi pe tine, la dispoziţia hughenoţilor. Dacă e să fiu atât de lipsită de noroc, cel puţin lasă-mă să mă retrag în locul unde m-am născut, ca să nu fiu obligată să fiu martoră la toate acestea. Şi dă-mi voie să-l iau cu mine pe fratele tău, care se poate considera lipsit de noroc pentru că şi-a irosit viaţa având grijă de viaţa ta. Dă-mi răgaz să plec din calea acestor duşmani pe care i-am pus în slujba ta: adică a hughenoţilor, care nu numai că doresc război cu Spania, ci şi război şi subversiune în Franţa.

* În seara zilei de 23 august, la o întrunire a consiliului, Caterina a repetat aceste nemulţumiri şi a mai dat câteva sfaturi. Ea l-a îndemnat pe rege să îi ucidă pe Coligny şi pe conducătorii hughenoţi chiar în acea noapte, înainte ca aceştia să poată declanşa un nou război.

În mod evident, Caterina îi instruise pe consilieri, care fuseseră aleşi cu grijă, iar aceştia au adăugat propriile lor argumente la lacrimile Caterinei. Sub asaltul combinat al raţiunii şi al pasiunii, Carol a cedat. Cu un aer obosit, a poruncit execuţia lui Coligny şi a conducătorilor hughenoţi şi a fost de acord ca miliţiile pariziene să ia şi ele parte la măcel, având în vedere că nu erau disponibile decât puţine trupe regale.

În primele ceasuri ale zilei de duminică, 24 august, ziua Sfântului Bartolomeu, Coligny a fost ucis. Există relatarea unui căpitan elveţian de mercenari care a participat la evenimente:

În timpul nopţii regele i-a spus fratelui său, ducele de Anjou: „La noapte vreau să dovedesc că eu sunt regele Franţei, căci până acum nu am fost rege. Vreau să număr zilele domniei mele începând cu această zi".
Cam pe la ora două noaptea, el a chemat gărzile palatului să le dea nişte ordine... Ducele de Anjou i-a luat pe toţi elveţienii şi pe toţi arcaşii cu sine, spre a-i conduce, cam pe la ora cinci sau şase dimineaţa, către casa amiralului, căci ducele de Guise îşi dispusese oamenii ca pentru luptă.

Apoi francezii s-au năpustit spre porți, care erau apărate de opt santinele, care s-au luptat cu ei, i-au pus pe fugă și au închis din nou porțile. În încăierare a fost ucis unul dintre ei.

Elvețienii au atacat porțile și le-au lovit cu halebardele. Ducele de Guise a făcut apel la cei care luptau în partea de jos a casei să arunce armele, căci altminteri vor fi călcați în picioare.

Când casa amiralului a fost invadată, Moritz Grünenfelder... a fost cel dintâi care a pătruns în camera lui și a pus mâna pe el, vrând să-l ia prizonier. Văzând acestea, Martin Koch... unul dintre oamenii lui Anjou, i-a spus: „Nu ni s-a poruncit să facem asta."

În timp ce amiralul îl implora să-i cruțe viața, fiind bătrân, el l-a străpuns cu lancea pe care o avea...

Guise a întrebat dacă amiralul e mort și a dat ordin să fie aruncat în stradă. În timp ce acesta era în agonie, Guise l-a străpuns cu lancea sa în gură. Apoi a fost lăsat într-un ungher ca să poată fi recunoscut mai târziu.

Un preot parizian oferă o relatare similară despre moartea lui Coligny:

În ziua de sâmbătă, între ceasurile zece și unsprezece seara, regele, auzind că hughenoții plănuiau să-i taie beregata, să-i ucidă pe frații săi și să jefuiască orașul Paris, a dat poruncă să se închidă Luvrul [palatul regal] și a luat hotărârea de a-i da morții pe dușmanii săi. Apoi a trimis vorbă căpitanilor din cazarmele Parisului să-i avertizeze pe oameni să fie vigilenți și să se înarmeze, apoi în ziua de duminică, între orele trei și patru dimineața, înălțimea sa de Guise, înălțimea sa de Aumale și alții s-au dus la casa amiralului, unde pomenitul amiral a fost rănit cu sulița de înjunghiat mistreți și a fost azvârlit pe jumătate mort pe fereastră. Iar în ziua următoare, luni, după ce i s-a retezat capul, a fost târât de către puștani, în număr de două sau trei sute, prin rigolele Parisului.

* Pare verosimil ca nici Carol, nici mama sa să nu fi intenționat să omoare mai mult de cinci-şase conducători hughenoți. Totuşi, o dată asmuțite, milițiile Parisului s-au dovedit a fi de nestrunit. Populația de rând a Parisului era puternic procatolică şi anterior, în mai multe ocazii, acționase cu violență împotriva minorității hughenote. Milițiile i-au trezit pe parizieni din somn, trăgând clopotele bisericilor. Apoi gloata, amestecată cu milițiile, i-a căutat pe toți hughenoții aflați la Paris, locuitori sau vizitatori, măcelărindu-i pe loc. Baia de sânge a continuat în următoarele şase zile şi, în cele din urmă, numărul protestanților uciși a fost probabil mai mare de 3 000. Cu toate acestea, foarte mulți dintre conducătorii hughenoților au reuşit să scape cu viață, fie strecurându-se pe furiş afară din Paris, fie ascunzându-se la prieteni catolici, fie – cum s-a întâmplat în cazul lui Henric de Condé şi Henric de Navarra – convertindu-se pentru scurtă vreme la catolicism.

La auzul măcelului, catolicii din alte oraşe franceze au organizat şi ei masacre. Se crede că au mai murit încă 10 000 de persoane în cea de-a doua fază a măcelului. Regele Carol a făcut tot ceea ce i-a stat în putință spre a limita vărsarea de sânge, dând instrucțiuni guvernatorilor săi:

> ...să puneți să se dea veste în fiecare zonă aflată sub conducerea voastră că toată lumea, atât în oraş cât şi la țară, trebuie să stea liniştită în casă, fără a pune mâna pe arme şi fără a-şi arunca insulte unii altora, fiind altminteri pedepsiți cu moartea. Ultimul meu edict de pacificare trebuie respectat cu şi mai multă grijă decât înainte.

Probabil că ordinul lui Carol a salvat viețile hughenoților din Dijon, Limoges, Blois şi Nantes.

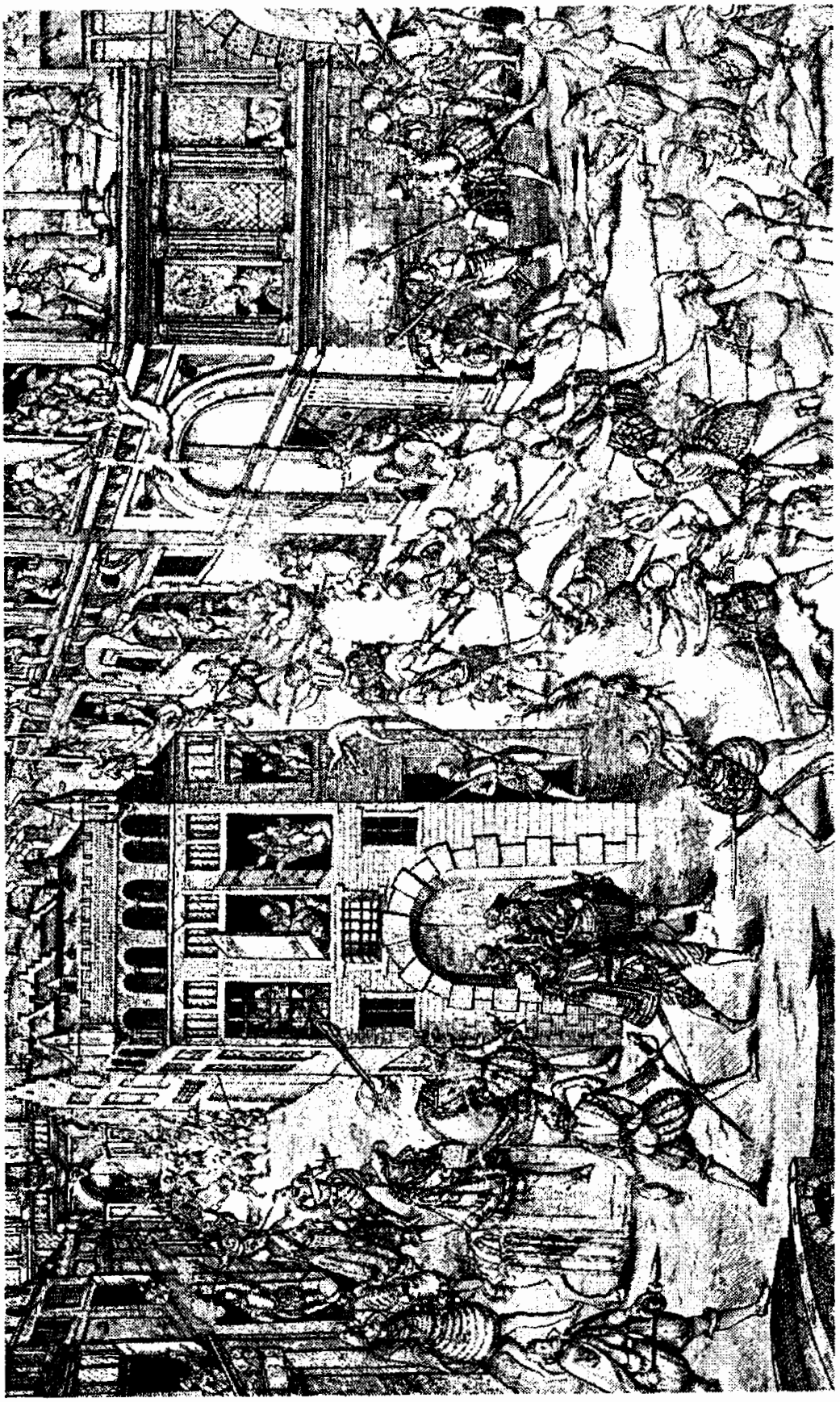

Masacrul din noaptea Sfântului Bartolomeu

Carol şi Caterina şi-au dat seama, totuşi, că masacrul din noaptea Sfântului Bartolomeu va duce la izbucnirea celui de-al patrulea război civil. Prin urmare, atât unul, cât şi celălalt au căutat să profite imediat de pe urma măcelului, profit care să-i sprijine în noua rundă de conflicte. Spre a atrage sprijinul catolic de partea coroanei, Carol a făcut public faptul că el a poruncit masacrul. La rândul ei, Caterina a pretins că ea plănuise de multă vreme uciderea conducătorilor hughenoţi şi că ocazia de care avea nevoie îi fusese oferită de Henric de Navarra. Cu toate că această înşelăciune a reuşit să-şi atingă scopul, de acum înainte hughenoţii francezi îi vor considera pe Caterina şi pe fiii săi adversarii lor implacabili.

6 Efectele masacrului

Rezultatul imediat al masacrului a fost un război civil. În această fază a conflictului, hughenoţii au fost înfrânţi datorită faptului că mulţi dintre comandanţii lor tocmai fuseseră ucişi. Pacea de la La Rochelle (1573), care a pus capăt celui de-al patrulea război, a impus, astfel, limite mai ample exercitării credinţei protestante. Hughenoţii aveau dreptul să-şi păstreze garnizoane şi să-şi profeseze credinţa doar în patru oraşe – La Rochelle, Montauban, Nîmes şi Sancerre.

După cum era de prevăzut, în multe părţi ale Franţei, mai ales în sud, conducătorii hughenoţilor au nesocotit termenii păcii. Lucru şi mai important, au început să ia măsuri radicale pentru a-şi asigura securitatea. Înainte de masacru, hughenoţii speraseră să dobândească libertatea religioasă prin influenţarea curţii şi prin obţinerea permisiunii regale de a practica cultul. Ca urmare a masacrului, hughenoţii nu mai erau dispuşi să aibă încredere în coroană. Aşa cum demonstraseră evenimentele din 1572, dispoziţia sufletească a regelui şi a guvernului putea să se schimbe peste noapte, anulând toate făgăduielile anterioare. La scurtă vreme după pacea de la La Rochelle, reprezentanţii congregaţiilor hughenote din sudul Franţei s-au întâlnit la Montauban şi Nîmes spre a-şi înfiinţa propria organizaţie politică. Autoritatea militară, financiară şi administrativă a fost luată din mâinile funcţionarilor regali şi a fost dată consiliilor alese şi nobililor hughenoţi. Prin crearea a ceea ce era, de fapt, o republică autonomă,

conducătorii hughenoți considerau că posedă o mai bună garanție a securității lor decât orice edict regal de toleranță.

În cercurile intelectuale hughenote, în această perioadă a avut loc o transformare radicală a ideologiei politice, care justifica atitudinea sfidătoare a conducerii hughenote. Ideile politice ale lui Hotman, Beza şi Du Plessis-Mornay au respins complet credința mai veche conform căreia regii domneau prin drept divin şi supuşii lor le datorau o supunere firească. Aceşti autori pretindeau, în schimb, că guvernarea regală reprezenta o încredere acordată de către Dumnezeu conducătorului în numele supuşilor, cu condiția ca acesta să domnească în mod echitabil. Dacă regele era nedrept, el trăda astfel încrederea investită în el şi putea fi alungat de pe tron. Într-adevăr, s-a afirmat chiar şi că fruntaşii politici ai regatului („magistrații mai mici") aveau obligația să dea jos orice conducător care era tiran.

Masacrul din 1572 a afectat atât concepția catolicilor, cât şi pe cea a hughenoților. Mulți catolici erau şocați de vărsarea de sânge şi erau sătui de luptă. Aceşti „nemulțumiți" catolici susțineau prin urmare o politică de reconciliere în problemele religioase şi luptau pentru eficiență, nu pentru conştiință. Mulți dintre hughenoții mai puțin angajați împărtăşeau şi ei un punct de vedere similar. Mişcarea *politique*, după cum era cunoscută, cuprindea mai multe curente de gândire şi ducea lipsă de o organizație atotcuprinzătoare. Totuşi, conducerea efectivă îi aparținea guvernatorului Provenței, Henri Damville, fiul conetabilului Montmorency. Damville s-a înțeles repede cu conducătorii protestanți din sud, făcând să fuzioneze propria sa administrație provincială cu cea organizată de către hughenoți la Montauban şi Nîmes.

* Probabil că unul dintre cele mai importante efecte ale masacrului din 1572 nu a fost atât asupra istoriei, cât (dacă pot fi separate) asupra istoricilor înşişi. La scurtă vreme după măcel, Caterina a fost asociată, mai mult decât oricare alt personaj, cu organizarea lui. Ca persoană ce deținea puterea în umbra tronului şi care nu se bucura de privilegiile conferite de faptul de a fi rege, Caterina putea fi învinovățită cu multă uşurință. Cea mai veche lucrare care o denunță pe Caterina este *Minunatul discurs despre viața Caterinei* (1574) a lui Henri Estienne, în care presupusul machiavelism al reginei-mamă era făcut răspunzător pentru măcel. Felul în care Estienne o tratează pe Caterina este tipic pentru publicațiile epocii. Cruzimea, dorința de

putere şi supunerea faţă de cei din familia Guise de care dădea dovadă regina-mamă sunt considerate cauza masacrului. Atunci când s-au elaborat relatările despre această perioadă, istoricii s-au bazat pe astfel de lucrări tendenţioase. Prin urmare, ei au neglijat cadrul politic care a făcut ca masacrul să fie necesar.

* Caterina a decis să-i ucidă pe capii hughenoţilor nu din pricina faptului că avea o fire înclinată în mod natural spre violenţă sau pentru că era ahtiată după putere, ci pentru că se temea de un război cu Spania. De-a lungul existenţei ei politice, Caterina a fost hotărâtă să apere coroana de inamicul tradiţional al Franţei, regele Spaniei. Filip al II-lea avea un aliat formidabil în familia Guise. Prin intermediul intrigilor ducilor de Guise şi ale cardinalului de Lorena, Filip urmărea să forţeze coroana franceză să adopte o politică religioasă bazată pe persecuţie, chiar dacă acest lucru însemna târârea ţării într-un război civil. Cât despre Caterina, era înclinată spre reconciliere şi spre reducerea influenţei familiei Guise. Totuşi, urmărind aceste obiective, Caterina trebuia să acţioneze cu prudenţă. Reconcilierea ar fi putut să fie interpretată cu foarte mare uşurinţă drept capitulare. În acest caz, Filip ar fi decis să intervină în treburile Franţei, chiar şi sub formă de asistenţă militară dată familiei Guise contra coroanei.

Preocuparea Caterinei în legătură cu Spania nu era lipsită de raţiune. De câteva ori înainte de 1572, Filip îşi demonstrase disponibilitatea de a oferi ajutor armat catolicilor francezi. Trupele spaniole au fost trimise în ajutorul Triumviratului în 1562. În cel de-al doilea război, Alba a trimis trupe spaniole din Ţările de Jos în ajutorul cardinalului de Lorena. În timpul celui de-al treilea război, Alba a fost, cum ştia toată lumea, cel care l-a sfătuit pe Filip să „simplifice" politica internă franceză prin invadarea ţării. În 1572, nu numai că o parte din flota spaniolă era ancorată în largul Messinei, gata să atace Provenţa dacă era nevoie, dar ducele de Alba era prezent cu trupe de partea cealaltă a graniţei, la Mons. Prin urmare, era logic pentru Caterina să presupună că, în cazul în care Coligny nu era oprit, Franţa se va război cu Spania. Caterina acţionase toată viaţa spre a preîntâmpina o atare calamitate şi în 1572 era cât se poate de hotărâtă să facă acest lucru. De aici decizia ei de a-i ucide pe Coligny şi pe conducătorii hughenoţilor. În atmosfera încărcată a Parisului catolic, aceste crime au condus la o baie de sânge mai mare decât intenţionase Caterina.

În 1574 Carol al IX-lea a murit şi la tron i-a urmat fratele său, Henric de Anjou. În perioada domniei lui Henric al III-lea, Caterina a jucat doar un rol minor în treburile publice, căci, spre deosebire de fraţii săi, Henric dorea să domnească fără amestecul mamei sale. Până în 1589, anul morţii ei, Caterina a fost o figură aproape uitată, iar trecerea ei în nefiinţă n-a fost mai jelită decât cea a „unei capre moarte". Uciderea lui Coligny şi evitarea unui război dintre Franţa şi Spania reprezintă, prin urmare, ultimele acte politice ale Caterinei.

***Să luăm notiţe despre** „Caterina de Medici şi războaiele religioase din Franţa"*

Acest capitol are două scopuri diferite: să treacă în revistă acţiunile Caterinei de Medici şi să ofere o cercetare narativă a războaielor religioase de până în 1574. În notiţele voastre trebuie să evitaţi redactarea unei descrieri detaliate a tot ceea ce s-a petrecut; în loc de aceasta, organizaţi-vă materialul ţinând cont de schema de la pagina 100, asigurându-vă că înţelegeţi modul în care diferitele evenimente se îmbină unele cu altele. Când luaţi în considerare rolul Caterinei, acordaţi o atenţie specială motivelor, metodelor, succeselor şi eşecurilor ei. Două secţiuni ale acestui capitol (prima şi ultima) ar trebui să vă ajute la structurarea unei evaluări proprii referitoare la cariera politică a Caterinei. Următoarele titluri, întrebări şi sarcini vă vor ajuta atunci când vă luaţi notiţe:

1. Metodele şi scopurile Caterinei de Medici
1.1. Contextul istoric până în 1559
1.2. Analize critice referitoare la Caterina
1.3. Analiza dr. Sutherland

Întocmiţi, pe o foaie separată, o listă cu scopurile Caterinei. Pe măsură ce parcurgeţi următoarele secţiuni, scrieţi în dreptul fiecărui scop de pe listă metodele pe care le-a folosit Caterina în încercarea de a-şi îndeplini obiectivul.

2. Caterina şi familia de Guise, 1559–1562

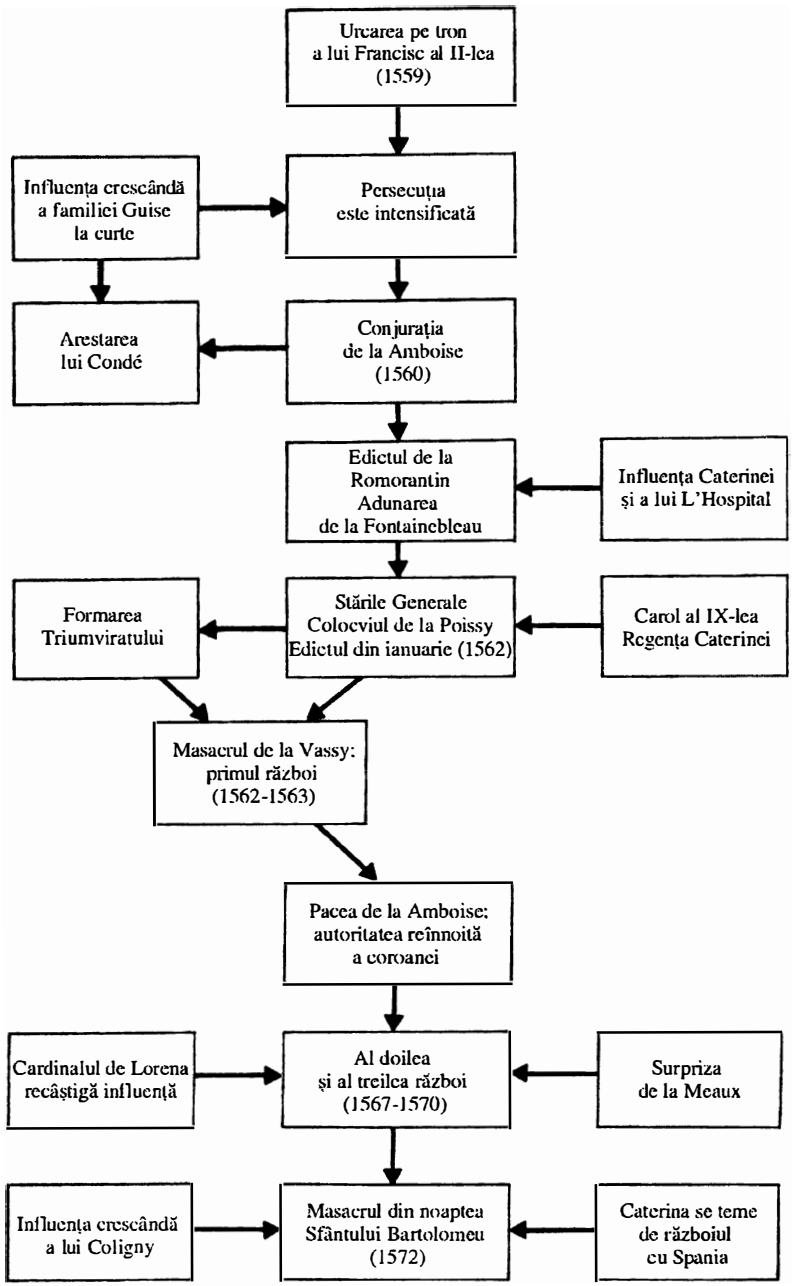
Urcarea pe tron a lui Francisc al II-lea (1559)
Influența crescândă a familiei Guise la curte
Persecuția este intensificată
Arestarea lui Condé
Conjurația de la Amboise (1560)
Edictul de la Romorantin Adunarea de la Fontainebleau
Influența Caterinei și a lui L'Hospital
Formarea Triumviratului
Stările Generale Colocviul de la Poissy Edictul din ianuarie (1562)
Carol al IX-lea Regența Caterinei
Masacrul de la Vassy: primul război (1562-1563)
Pacea de la Amboise: autoritatea reînnoită a coroanei
Cardinalul de Lorena recâștigă influență
Al doilea și al treilea război (1567-1570)
Surpriza de la Meaux
Influența crescândă a lui Coligny
Masacrul din noaptea Sfântului Bartolomeu (1572)
Caterina se teme de războiul cu Spania

Rezumatul evenimentelor din 1559-1572

2.1. Rezultatele conjurației de la Amboise
2.2. Urcarea pe tron a lui Carol al IX-lea
2.3. Toleranța
2.4. Triumviratul

Priviți graficul care reprezintă fluctuațiile influenței exercitate de familia Guise, de la pagina 77. Desenați propriul vostru grafic care să arate schimbările prin care a trecut influența Caterinei în aceeași perioadă.

3. Primul război
3.1. Evenimentele militare
3.2. Pacea de la Amboise
4. Cel de-al doilea și cel de-al treilea război
4.1. Întărirea coroanei
4.2. Revenirea familiei Guise
4.3. Evenimentele militare și pacea de la Saint-Germain.

Evenimentele petrecute între 1562 și 1570 pot produce confuzii. Înșiruiți în ordine cronologică și cu date principalele evenimente ale acestei perioade.

5. Masacrul din noaptea Sfântului Bartolomeu
5.1. Planul lui Coligny
5.2. Temerile Caterinei
5.3. Uciderea lui Coligny
5.4. Masacrul

Câtă responsabilitate îi revine Caterinei pentru masacrul din noaptea Sfântului Bartolomeu?

6. Efectele masacrului
6.1. Efecte asupra istoriei Franței
6.2. Efecte asupra Caterinei de Medici
6.3. Cercetarea carierei politice a Caterinei

S-ar putea ca această ultimă secțiune să vi se pară prea blândă față de Caterina. Redactați scurte note referitoare la aspectele pe care le-ați comenta în cazul în care vi s-ar cere să alcătuiți o evaluare mai ostilă.

Să răspundem la întrebări-eseu despre „Caterina de Medici şi războaiele religioase din Franța"

Întrebările din lucrările date la proba la istorie de la bacalaureat reflectă deseori preocupările şi prejudecățile unor istorici din trecut. În cazul Caterinei de Medici, încă se pun întrebări care se inspiră din lucrarea *The Age of Catherine de Medici (Caterina de Medici şi epoca sa;* 1943) de J.E. Neale. Acest autor a scris în timpul celui de-al doilea război mondial şi s-a ocupat serios de politica dusă de Caterina în domeniul „împăcării", cum credea el, şi pe care o considera răspunzătoare pentru prelungirea războaielor franceze. Moştenirea lui Neale încă se simte în întrebări precum:

„«Acțiunile Caterinei de Medici rareori au fost de folos, iar cel mai adesea au împiedicat realizarea păcii în Franța.» Sunteți de acord?"

„În ce măsură este răspunzătoare Caterina de Medici pentru tulburările prelungite din Franța, după 1559?".

Atunci când se răspunde la aceste întrebări, există tendința naturală de a se oferi o istorie condensată a războaielor, subliniind originile fiecăruia şi indicându-ne cum poate fi Caterina făcută vinovată sau disculpată de faptul că le-a generat. Abordarea narativă ar putea fi apreciată cu o notă bună, dacă este combinată cu foarte multe detalii şi cu o concluzie fermă. Totuşi, este extrem de verosimil ca asemenea răspunsuri să alunece către inconsecvență şi să nu răspundă, de fapt, la întrebare.

Cel mai bine este să vă împărțiți răspunsurile în secțiuni tematice. Prima s-ar putea ocupa de *scopurile* Caterinei, explicând că ea nu dorea nici să prelungească războaiele, nici să împiedice ajungerea la o înțelegere. Cea de-a doua ar putea lua în discuție *metodele* Caterinei, indicând modul în care aceasta, căutând să reducă influența familiei Guise şi recurgând la violență în 1572, a prelungit, fără vrerea ei, conflictul. Cea de-a treia secțiune ar putea discuta ce alți factori, asupra cărora Caterina nu avea control, complicau rezolvarea conflictelor interne ale Franței.

Celălalt tip de întrebare întâlnit în mod comun este orientat cu mai multă generozitate în favoarea Caterinei:

„De ce i s-a părut Caterinei de Medici atât de greu să pună capăt războaielor religioase din Franța?"

„De ce n-a fost Caterina de Medici capabilă să rezolve problemele religioase ale Franței?".

Folosiți o schemă de tipul „Din cauză că“ spre a răspunde la ambele întrebări. Astfel, atât pentru o întrebare, cât și pentru cealaltă:

– Din cauza opoziției familiei Guise

– Din cauză că nu a fost în stare să separe politica de religie

– Din cauză că nu avea resurse suficiente cu ajutorul cărora să-și impună voința.

Aceste cauze vă oferă o schemă de răspuns. Dezvoltați-le și explicați-le pe fiecare, folosind exemple spre a vă susține punctul de vedere. Aveți grijă însă ca exemplele să nu treacă pe primul plan și să vă estompeze argumentul. Dați fiecare exemplu în maximum două propoziții. Nu scrieți paragrafe întregi despre un singur eveniment, cum ar fi masacrul de la Vassy sau uciderea lui Coligny. Țineți minte că misiunea voastră este aceea de a susține un punct de vedere, nu de a scrie o povestire.

***Întrebări bazate pe izvoare despre** „Caterina de Medici și războaiele religioase din Franța“*

1 Caterina de Medici

Citiți ce spune Michele Suriano despre Caterina de Medici la pagina 79. Răspundeți la următoarele întrebări:

a) Explicați împrejurările care au propulsat-o pe Caterina de Medici într-o poziție cu mare influență la curte, după moartea lui Henric al II-lea în 1559.

b) Ce defecte personale consideră Suriano că limitează cel mai mult activitatea de conducător a Caterinei de Medici?

c) Care sunt principalele obstacole politice și religioase care consideră Suriano că au împiedicat reușita guvernării Caterinei?

d) Luată în mod global, cât de tendențioasă este modalitatea în care o tratează acest autor pe Caterina de Medici? Cum poate fi explicată cel mai bine această tendențiozitate?

2 Pacificare religioasă și violență

Citiți textul Edictului din ianuarie de la paginile 80–81 și pasajul din pacea de la Amboise de la pagina 85. De asemenea, priviți tabloul cu masacrul de la Vassy de la pagina 84. Răspundeți la următoarele întrebări:

a) Ce ne spune Edictul din ianuarie despre condițiile din Franța în preajma războaielor religioase?
b) Ce anume din tabloul cu masacrul de la Vassy sugerează că acțiunile de acolo sfidau Edictul din ianuarie? Credeți că această imagine poate fi demnă de încredere ca dovadă istorică?
c) În ce fel s-ar putea spune că pacea de la Amboise i-a favorizat pe nobilii hughenoți în dauna coreligionarilor lor din orașe? Cum s-ar putea explica acest tratament preferențial?

3 Masacrul din noaptea Sfântului Bartolomeu

Citiți relatarea despre dojenile Caterinei de la paginile 91–92, descrierile de la paginile 92, 93 şi instrucțiunile regale de la pagina 94. Priviți, de asemenea, imaginea de la pagina 95. Răspundeți la următoarele întrebări:

a) Discursul Caterinei către rege este reprodus de fiul unui consilier regal şi sfetnic al reginei-mamă. În mod normal, autorul nu este considerat o sursă demnă de încredere. Există în citat vreo dovadă care să sugereze că el este complet lipsit de credibilitate?
b) Ce părți din cele două descrieri ale masacrului au şanse de a prezenta credibilitate şi care sunt produsele imaginației autorilor lor? Argumentați-vă răspunsul.
c) În ce măsură contrazice instrucțiunea regală relatarea căpitanului elvețian? Cum poate fi explicată această contradicție?
d) Pe cine consideră artistul care a pictat tabloul masacrului responsabil în mare parte pentru asasinate? Folosindu-vă propriile cunoştințe despre masacru, comentați exactitatea dovedită de artist în înfățişarea evenimentelor.

CAPITOLUL 6

Războaiele religioase, 1574–1595

1 Henric al III-lea

O dată cu urcarea pe tron a lui Henric al III-lea, în 1574, Franța părea să fi dobândit, în sfârşit, un suveran capabil. Spre deosebire de fraţii săi, Henric era inteligent şi viclean şi înţelegea necesitatea unei reforme drastice a regatului francez. În Edictul de la Blois din 1579 şi în *Codul lui Henric al III-lea* din 1584, el a prezentat propuneri radicale pentru revigorarea autorităţii regale. Intenţiona să reintre în posesia proprietăţilor înstrăinate, să elimine corupţia financiară şi să suprime numărul mare de slujbe inutile. În modul în care a organizat curtea, Henric a dovedit că înţelege la fel de bine forţele responsabile de declinul regatului. Imediat ce a ajuns la domnie, i-a dat afară din consiliu pe conducătorii aristocraţi care rămăseseră de pe vremea lui Carol al IX-lea. În locul lor, a numit o nouă generaţie de nobili: Épernon, Joyeuse şi D'Ô. Deoarece îşi datorau promovarea regelui, el avea sentimentul că se poate încrede în aceste persoane. Din nefericire însă, Henric era lipsit de calităţile morale necesare spre a restabili reputaţia şi autoritatea coroanei. După un început energic al domniei sale, el a alunecat în scurtă vreme către indolenţă şi letargie. Planurile sale de reformă treceau rareori de faza de concept. Şi-a ales în mod nechibzuit favoriţii, care se distingeau doar prin depravare şi îndemânarea de a mânui sabia în duel. În loc să vâneze şi să lupte, sporturile tradiţionale ale regilor, Henric prefera petrecerile şi discuţiile filozofice fără conţinut. La începutul anilor 1580, completa incapacitate a lui Henric de a răspunde cerinţelor „slujbei" l-a dus la nebunie şi a diminuat complet prestigiul coroanei. În absenţa unei guvernări efective, războaiele civile au avut astfel motiv de declanşare.

* În anarhia din timpul domniei lui conta numai satisfacerea interesului propriu al conducătorilor aristocraţiei. Pe măsură ce regatul se adâncea în haos, toată lumea părea preocupată de înşfăcarea a ceea

ce putea, indiferent de grupul religios pe care îl sprijinea. Cel de-al cincilea război (1574–1576) a fost, prin urmare, declanşat de ambiţia personală a fratelui mai tânăr al lui Henric al III-lea, ducele de Alençon (ulterior de Anjou), care complota necontenit spre a pune mâna pe tron. Cel de-al şaselea război (1576–1577) a fost, la rândul lui, provocat de dorinţa ducelui Henric de Guise de a lua parte la treburile regatului în calitate de „a treia forţă", ţinând cumpăna între coroană şi hughenoţi. Cel de-al şaptelea război (1580) a fost declanşat de către Henric de Navarra, a cărui preocupare de căpătâi era recuperarea teritoriilor promise drept zestre soţiei sale.

* În monumentala sa lucrare *The Wars of Religion in France* (*Războaiele religioase din Franţa*, 1909), J.W. Thompson se opreşte la 1576, nevăzând dincolo de această dată nici o dovadă de motive religioase, ci doar „ambiţiile feudale ale nobilimii franceze de a dobândi puterea în dauna coroanei". Cu toate acestea, în ciuda tuturor dovezilor de egoism pe care le invocă Thompson şi care tocmai au fost trecute în revistă, majoritatea istoricilor sunt de acord că loialitatea confesională a contribuit şi ea la conflict. Toate tratatele care au pus capăt războaielor s-au ocupat pe larg de modalităţile de rezolvare a dezacordurilor religioase: dovadă că religia încă persista surd în minţile celor care negociau fragilele perioade de pace. Puterea conducătorilor hughenoţi, Condé şi Navarra, se sprijinea pe uriaşele resurse militare şi financiare ale organizaţiei calviniste din sud. Condé, ca „protector al bisericilor", şi Navarra, ca adjunctul şi ulterior (după 1558) succesorul său, se consultau în mod regulat, atunci când hotărau politica, cu reprezentanţii organizaţiilor hughenote. Henric de Guise şi fratele său, ducele de Mayenne, se bazau, în mod similar, pe sprijinul Ligii catolice. În negocierile lor cu puterile străine, conducătorii hughenoţi priveau peste graniţă către Anglia, către olandezii calvinişti şi către principii protestanţi din Germania. Familia Guise îşi păstra legăturile strânse cu papalitatea şi cu Spania.

* Moartea fratelui lui Henric al III-lea, ducele de Alençon-Anjou, în 1584, a inaugurat un şir de evenimente explicabile doar în termeni religioşi. Henric al III-lea nu a avut copii şi ducele fusese moştenitorul său. Următorul îndreptăţit la tron era regele Henric de Navarra, care, după o pasageră convertire la catolicism în toiul masacrului din 1572, se întorsese la calvinism. Spre a preîntâmpina o succesiune hughenotă,

Henric de Guise a luat măsuri urgente spre a reface partida catolică şi spre a găsi un candidat pentru tron mai potrivit pe temeiuri religioase. În 1576, în rândurile nobilimii catolice se formase Liga catolică, spre a coordona lupta împotriva hughenoţilor. Henric a revigorat acum această organizaţie şi în 1585 anunţa candidatura cardinalului Bourbon, vârstnicul unchi catolic al lui Henric de Navarra.

Cu toate că mulţi nobili continuau să facă parte din Liga catolică, sprijinul faţă de ea era mai mare în oraşe. Controlul efectiv al Ligii a ajuns repede în mâinile Consiliului celor şaisprezece din Paris, aleşi dintre reprezentanţii celor şaisprezece cartiere ale oraşului. Condusă de Paris, Liga a devenit din ce în ce mai radicală în concepţie, ajungând chiar să pretindă detronarea lui Henric al III-lea. Un preot influent ce făcea parte din Ligă explica:

1 Puterea de a face şi de a desface stă în mâinile poporului şi ale stărilor, care sunt veşnicii paznici ai suveranităţii şi judecătorii sceptrelor şi ai regatelor, de vreme ce ei sunt izvorul şi obârşia lor. Cei care au creat regi – nu prin vreo necesitate sau prin
5 vreo constrângere, ci prin propria lor voinţă – au de asemenea dreptul de a alege, din mai multe feluri de guvernare, pe cea care este cea mai folositoare pentru ei.

Manifestul Ligii catolice a fost publicat în 1585, iar membrii săi au jurat următoarele:

1 Cu toţii am jurat în mod solemn şi am promis să folosim forţa şi să punem mâna pe arme pentru ca Sfânta biserică a lui Dumnezeu să fie readusă la demnitatea ei şi la adevărata sfântă religie catolică; ca nobilimea să se poată bucura de completa liber-
5 tate la care are dreptul; ca oamenii să fie alinaţi prin abolirea noilor impozite şi tuturor noilor adaosuri din vremea domniei lui Carol al IX-lea, Dumnezeu să-l ierte, ca parlamentele să aibă libertatea conştiinţei lor şi întreaga libertate de judecată şi ca toţi supuşii loiali ai regatului să poată fi păstraţi în guver-
10 nele, locurile şi slujbele lor.

Liga catolică a fost în scurtă vreme recunoscută drept o forță formidabilă în cadrul politicii franceze. În Tratatul de la Joinville (decembrie 1584), Filip al II-lea a căzut de acord să subvenționeze Liga în schimbul unei promisiuni de sprijin ulterior împotriva inamicilor Spaniei. În anul următor, Henric al III-lea a capitulat în întregime în favoarea Ligii. În Tratatul de la Nemours, pe care l-a semnat cu Liga, Henric a revocat toate edictele de toleranță și a acceptat să se alăture atacului împotriva hughenoților. Tratatul de la Nemours a constituit semnalul celui de-al optulea și ultimului „război religios", care va dura fără întrerupere vreme de zece ani.

Henric al III-lea era însă un aliat șovăitor al Ligii și a făcut eforturi constante să-și reafirme independența politică. Regele vedea o modalitate convenabilă de a-și redobândi inițiativa în dreptul regal de a numi generali. O dată cu izbucnirea războiului în 1585, Henric al III-lea l-a numit pe favoritul său, Joyeuse, spre a porni la atac împotriva armatei aparent slabe a lui Henric de Navarra. El i-a poruncit lui Henric de Guise să atace armata mai puternică trimisă din Germania de Johann Casimir din Palatinatul Rinului spre a-i ajuta pe hughenoți. Contrar calculelor regelui, Joyeuse a fost înfrânt de Navarra la Coutras, în vreme ce Henric de Guise a ieșit biruitor în fața germanilor la Auneau.

Necinstea regelui a fost atât de evidentă încât l-a împins pe Henric de Guise să caute obținerea unui control complet atât asupra persoanei regelui, cât și a guvernului. La începutul anului 1588, conducătorii Ligii i-au cerut regelui să-și îndepărteze favoriții și să accepte sfatul familiei de Guise. Când regele a refuzat, Henric de Guise a pornit împotriva Parisului. Într-o încercare zadarnică de a-l împiedica pe Guise să cucerească sediul guvernului, Henric al III-lea i-a ordonat să se retragă. Guise a pătruns sfidător în capitală și a fost sărbătorit pe străzi. Regele a dat instrucțiuni gărzii sale elvețiene să-l îndepărteze pe Guise cu forța. În „Ziua baricadelor" (12 mai), populația Parisului a ridicat baricade în oraș, iar elvețienii au trebuit să se retragă în cazărmi. Fiindcă Henric de Guise se pregătea să-și impună voința în fața regelui umilit, Henric al III-lea a recurs la ultima armă care îi mai rămăsese. Chemat să vină în fața regelui la Chartres (23 decembrie), Henric de Guise a fost înjunghiat mortal de către soldații din regimentul de gardă, în timp ce aștepta în anticameră. Henric al

III-lea, care ascultase cum este săvârşit acest lucru sinistru dintr-o încăpere alăturată, a respirat uşurat: „În sfârşit, sunt rege! Nu mai sunt prizonier şi sclav!".

Bucuria lui Henric a fost de scurtă durată, căci Liga a ripostat, poruncind război atât împotriva lui, cât şi a hughenoţilor. Sub conducerea Consiliului celor patruzeci, Liga a preluat guvernarea regatului şi l-a detronat pe Henric. După câteva luni, Henric al III-lea era practic un fugar în tabăra lui Henric de Navarra. La 1 august 1589, ultimul dintre regii din casa de Valois a fost asasinat de către un fanatic catolic. În acest fel Henric de Navarra a devenit Henric al IV-lea şi primul Bourbon care a ajuns rege al Franţei.

2 Prăbuşirea autorităţii

După zece ani de la urcarea pe tron a lui Henric al IV-lea, războaiele civile încetaseră şi se instalase o pace durabilă. Realizarea noului rege este cu atât mai remarcabilă dacă este văzută prin prisma prăbuşirii complete a autorităţii pe parcursul perioadei precedente. Cu toate că este un paradox, slăbiciunea coroanei sub ultimii regi ai dinastiei Valois poate să fi contribuit la revigorarea ei în timpul domniei lui Henric al IV-lea. În condiţiile prăbuşirii guvernării efective în regiuni întinse ale Franţei, doar monarhia rămânea o potenţială sursă de ordine şi autoritate. Faptul că atât de mulţi oameni erau gata să se strângă în jurul noului rege poate fi nu atât o indicaţie a realizărilor lui Henric al IV-lea, cât a condiţiilor anarhice care constituiau dominanta în Franţa în timpul ultimilor ani de război civil.

Slăbiciunile personale ale lui Francisc al II-lea, Carol al IX-lea şi Henric al III-lea lăsaseră povara responsabilităţii pentru guvernarea regatului în seama curţii şi a consiliului. Ambele instituţii erau sfâşiate de rivalităţi religioase şi politice şi prin urmare nu aveau capacitatea să compenseze slăbiciunile coroanei. Desigur, câţiva indivizi de la curte şi familia regală încercau să păstreze ceea ce mai rămăsese din autoritatea regală. Turneul în provincie al Caterinei de Medici împreună cu Carol al IX-lea (1564–1566) a fost menit să refacă prestigiul personal al coroanei. Reformele cancelarului L'Hospital au avut, de asemenea, menirea de a revigora autoritatea administrativă a guvernării regale printr-o revizuire amănunţită a sistemelor de

finanțare și justiție. În Edictul de la Blois (1579) și *Codul* său, Henric al III-lea a făcut o oarecare încercare de a continua munca lui L'Hospital. Totuși, condițiile peristenței războiului civil au distrus în scurtă vreme ceea ce se realizase prin puținele reforme inițiale.

* Eșecul coroanei de a-și reclădi autoritatea a făcut ca puterea să fie preluată de instituții inferioare în ierarhia guvernamentală. Stările provinciale franceze au dobândit astfel un nou impuls și au început să acționeze în mod independent, în apărarea intereselor locale. În Normandia, Bretania și Burgundia, stările provinciale au refuzat pur și simplu să plătească impozite coroanei și au deturnat veniturile regale către propriile lor scopuri. În alte părți, adunările locale au preluat apărarea regiunii. În Béarn și Languedoc, stările au organizat un parteneriat cu conducătorii de facțiuni din localitățile lor: Henric de Navarra și respectiv Damville. Orașele regatului au dobândit, în mod similar, un nou grad de autoguvernare, ignorând instrucțiunile regale, numindu-și propriii funcționari și, de câte ori se putea, negociind cu regele extinderea privilegiilor lor.

Din pricina faptului că orașele și adunările locale se dovedeau incapabile să umple vidul, și-au făcut apariția nobilii locali. Prin anii 1570 era ceva obișnuit ca nobilii să-și alcătuiască bande proprii și să poarte război, urmărindu-și propriile interese. Mulți dintre acești nobili obțineau din partea regelui recunoașterea autorității lor locale, primind de la monarh titluri de guvernator; dar alții pur și simplu își asumau titlul și puterea la care se simțeau îndreptățiți. Pe la 1572 o singură dioceză din Languedoc se mândrea cu vreo douăzeci și patru de „guvernatori". Pentru că bandele de nobili atacau orașele și târgurile din vecinătate, provocând ravagii pe unde treceau, țărănimea a pus mâna pe arme. Organizațiile țărănești de apărare au dobândit rapid caracterul și violența mișcărilor de clasă. În 1578 „sărmanul popor al celei de-a treia stări din acest ținut pustiit al Vivarais-ului" a început o serie de răscoale care au dus la măcelărirea familiilor nobile și la arderea tuturor dovezilor scrise ale obligațiilor feudale. Răscoala din Vivarais s-a extins către est peste Ron, provocând o revoltă ce a durat vreme de doi ani și care s-a numit *Chaperons-sans-cordons* („Pălării fără șireturi": o referire la bonetele țărănești). În următorii zece ani, s-au răsculat țăranii bretoni și normanzi, în vreme ce în

1593 răscoala aşa-numiţilor *Croquants* a purtat flacăra insurecţiei ţărăneşti către toate părţile vestice ale regatului.

* Fragmentarea autorităţii a făcut posibilă apariţia unor structuri de putere complet noi. În anii 1570, în sud s-a dezvoltat o organizaţie politică independentă, bazată pe bisericile calviniste. O reţea de adunări şi consilii populare a preluat guvernarea regiunii, adunând impozite, numind funcţionari şi făcând dreptate. În mod paralel, această ierarhie civilă era şi militară, fiind condusă de către prinţul Henric de Condé şi, ulterior, de regele Henric de Navarra. Cu toate că aripa militară, aristocratică devenea din ce în ce mai dominantă, o organizaţie hughenotă independentă a controlat în mod efectiv zone ample din sudul Franţei până la sfârşitul secolului. Sfidarea hughenoţilor la adresa autorităţii regale era, în plus, sancţionată în operele lui Beza, Hotman şi Du Plessis-Mornay, în care, aşa cum am văzut, erau expuse cu claritate „drepturile magistraţilor mai mici".

Principii „democratice" asemănătoare se aflau la baza organizării Ligii catolice întemeiate în 1584. Corpul conducător al Ligii, Consiliul celor patruzeci, avea pretenţie la toate prerogativele şi autoritatea coroanei, chiar până la a primi ambasadori străini. Asemenea calviniştilor, conducătorii Ligii au găsit o justificare solidă pentru faptele lor revoluţionare. În operele proligă ale lui Rosseus şi Boucher, se pot găsi o justificare a regicidului şi o sprijinire a suveranităţii populare care exced doctrinele expuse în teoriile calviniste despre rezistenţă.

* Cu toate acestea, deşi regatul se dezintegra, fiind cuprins de anarhia anilor 1580, avea loc o transformare în operele teoreticienilor politici atât catolici, cât şi calvinişti. Fiind confruntaţi cu prăbuşirea completă a regatului, autorii au început să recomande revigorarea de urgenţă a autorităţii regale, ca singura modalitate de restaurare a condiţiilor de ordine. Filosoful şi magistratul catolic Jean Bodin susţinea, în cele *Şase cărţi despre stat* (1576), că o condiţie prealabilă a unui „stat bine orânduit" o reprezintă un conducător unic, care deţine „puterea supremă asupra cetăţenilor şi supuşilor, nefiind îngrădit de lege". Şi mai remarcabilă însă a fost convertirea lui Du Plessis-Mornay de la avocat al rezistenţei la campion al dreptului divin. În 1584 Du Plessis-Mornay a fost convins de virtuţile conducerii absolutiste:

> Supuşii îndărătnici nu duc niciodată lipsă de pretexte spre a pune mâna pe arme împotriva conducătorilor lor şi invers, conducătorii au întotdeauna dreptatea de partea lor atunci când au de-a face cu supuşii lor. Dumnezeu, care i-a creat pe regi, Dumnezeu, care i-a pus în fruntea popoarelor, le apără el însuşi cauza şi este chiar El rănit de insultele aduse persoanelor lor.

Scrierile lui Bodin şi Mornay sunt o remarcabilă ilustrare a speranţelor pe care şi le puneau atât protestanţii, cât şi catolicii într-o revigorare a autorităţii regale.

3 Victoria lui Henric al IV-lea

Cu toate că Henric de Navarra era acum, în virtutea legilor de succesiune, Henric al IV-lea al Franţei, Liga catolică a refuzat să-l recunoască drept rege de drept. Liga susţinea că doar un catolic putea purta coroana. Pe acest temei, Liga l-a declarat succesor al lui Henric al III-lea pe cardinalul Bourbon sub numele de Carol al X-lea.

O dată cu moartea lui Henric al III-lea, aproximativ jumătate din armata regală a refuzat să continue lupta şi a dezertat din tabăra noului rege. Forţele lui Henric al IV-lea erau atât de sleite încât el a fost obligat să se retragă în Normandia, unde a fost urmărit de către comandantul Ligii, ducele de Mayenne. Acesta din urmă l-a ajuns pe Henric în apropiere de Dieppe şi armatele s-au întâlnit la Arques (1589). În ciuda faptului că raportul de forţe era de patru la unu în favoarea duşmanilor, armata lui Henric a reuşit să ţină piept. După aceea, Henric a început să împingă armata Ligii înspre sud, învingându-l din nou pe Mayenne la Ivry (1590) şi începând asediul Parisului.

Filip al II-lea al Spaniei acoperea cheltuielile Ligii încă de la întemeierea acesteia. Succesele militare ale lui Henric al IV-lea l-au obligat pe Filip să se angajeze mai direct în luptă. În 1590 el a dat ordin ca armata din Ţările de Jos spaniole să facă joncţiunea cu Mayenne. Pentru că acest lucru n-a schimbat raportul de forţe, Filip i-a dat instrucţiuni guvernatorului Ţărilor de Jos, ducele de Parma, să invadeze Franţa în numele Ligii. Prin urmare, în august 1590, angajarea de lungă durată a Spaniei în tabăra catolică în războaiele civile franceze a ajuns la

consecința ei logică. Parma a traversat granița și a forțat asediul Parisului. Înainte de a se întoarce în Țările de Jos, după îndeplinirea în aparență a sarcinii sale, Parma a arborat steagul Spaniei deasupra orașului. Nu a durat mult până când soarta Ligii s-a schimbat. Cu ajutorul unor trupe engleze și germane, Henric a reluat inițiativa militară și în 1591 a asediat orașul Rouen. În ianuarie 1592, Parma a intervenit din nou și a alungat armata regală. De această dată, înainte de a se întoarce în Țările de Jos, Parma a lăsat o garnizoană permanentă în Paris.

Dependența de Spania a Ligii, exemplificată prin intervențiile din 1590 și 1592, a devenit mai accentuată în momentul în care problema succesiunii a luat o nouă turnură. În 1590, Carol al X-lea a murit, iar pentru o vreme Liga nu a putut găsi un înlocuitor. Spre a rezolva problema succesorului lui Carol, Liga a cerut întrunirea Stărilor Generale la Paris, la care au fost invitați doar catolicii. Ducele de Mayenne a propus deputaților adunați să i se ofere coroana fiicei lui Filip al II-lea, infanta Isabella, care era înrudită prin mama sa cu dinastia Valois. De asemenea, el a sugerat ca Isabella să se mărite cu Carol de Guise, nepotul său și fiul lui Henric de Guise, care fusese ucis. Aparenta obedienț a lui Mayenne față de Spania și nerăbdarea sa de a face din casa de Guise suverana regatului i-au șocat pe deputați. Ei au respins cu fermitate propunerile lui Mayenne, au cerut un „candidat național", dar s-au dovedit incapabili să hotărască cine să fie acesta. Totuși, chiar în timp ce deputații căutau disperați o alternativă la infantă, la Paris a sosit extraordinara știre că Henric de Navarra și-a anunțat convertirea la credința catolică.

* Cu toate că Henric al IV-lea era conducătorul hughenoților francezi și deținea titlul de „protector al bisericilor", el nu era în realitate decît un calvinist moderat. În viața sa personală, nu se prea achita de obligațiile religioase; în viața publică, era gata să-și subordoneze angajarea confesională necesității politice. Dacă Henric trebuie plasat într-o anumită categorie, în acest caz cea mai potrivită este cea politică: unul dintre cei „care au preferat liniștea regatului... mântuirii sufletelor lor; care ar dori mai degrabă ca regatul să fie pașnic fără Dumnezeu decât în război cu El". În această privință, Henric poate fi cel mai bine comparat cu Caterina de Medici; el nu avea prea mult din Coligny.

Henric al IV-lea era conștient că nu va putea să dobândească regatul doar prin sabie. La începutul domniei sale, a încercat să-i scoată pe catolici din Ligă, promițând „să păstreze și să conserve credința catolică,

apostolică şi romană în integritatea ei, fără a schimba ceva". Totuşi, spre a calma bănuielile catolice, era nevoie de o angajare mai hotărâtă decât aceasta. Cu toate că Henric era gata să adopte religia catolică dacă acest lucru l-ar fi ajutat să-şi dobândească regatul, el şi-a dat seama că francezii catolici ar putea să privească cu cinism convertirea sa. Prin urmare, era esenţială o bună coordonare, pentru a le adormi suspiciunile. Dezacordul dintre membrii Ligii în legătură cu problema succesiunii infantei i-a oferit lui Henric ocazia de care avea nevoie. La 23 decembrie 1593, Henric a abjurat în mod oficial erezia protestantă şi a fost primit cu solemnitate în biserica catolică.

Datorită faptului că acum regele era catolic, entuziasmul adversarilor de a persevera împotriva lui s-a stins cu rapiditate. În martie 1594 chiar şi cetăţenii Parisului erau gata să-l primească pe Henric şi să-i izgonească pe soldaţii spanioli din garnizoana lor. Stimulentele financiare au slujit la înfrângerea rezistenţei pe care o opuneau puţinii duşmani ai lui Henric. Cu toate că l-a costat mult cumpărarea lui Mayenne şi a lui Joyeuse, Henric şi-a făcut calculul că i-ar fi trebuit o sumă de zece ori mai mare spre a-i învinge în luptă. Cât despre hughenoţi, majoritatea acestora şi-au menţinut jurământul de credinţă faţă de rege după convertirea acestuia, dându-şi seama că el rămâne cea mai bună garanţie pentru supravieţuirea lor ca sectă. Astfel, în momentul în care Henric a declarat război Spaniei în 1595, el avea în spatele lui o ţară unită. Pe măsură ce hughenoţii şi catolicii se uneau în jurul stindardului regal, amărăciunea anilor anteriori se evapora în lupta comună împotriva vechiului duşman al Franţei. Războaiele civile luaseră sfârşit.

Să luăm notiţe despre „Războaiele religioase, 1574–1595"

Când citiţi acest capitol, concentraţi-vă îndeosebi asupra factorilor care au făcut ca războaiele civile să se prelungească şi a motivelor pentru care războaiele s-au încheiat în anii 1590. Următoarele întrebări şi titluri vă pot ajuta la luarea notiţelor:

1. Henric al III-lea
1.1. Calităţi şi defecte personale
1.2. Interesul personal
1.3. Factorii religioşi

1.4. Henric al III-lea şi Liga
În ce măsură a fost Henric al III-lea răspunzător pentru dezordinea din Franța în timpul domniei sale?
2. Prăbuşirea autorității
2.1. Eşecul reformei
2.2. Stări, oraşe, nobili şi țărani
2.3. Noi structuri
2.4. Bodin şi Mornay
Cine a avut cel mai mult de câştigat de pe urma prăbuşirii autorității regale în anii 1580?
3. Victoria lui Henric al IV-lea
3.1. Spania şi Liga
3.2. Convertirea lui Henric al IV-lea
Prăbuşirea sprijinului Ligii în anii 1590 s-a datorat doar convertirii lui Henric al IV-lea?

***Să răspundem la întrebări-eseu despre** „Războaiele religioase din Franța, 1574 – 1595"*

Există două tipuri de întrebări care se întâlnesc cu în mod regulat la examenul de bacalaureat:

„A fost religia un factor extrem de important al războaielor religioase din Franța?"

„De ce au durat atât de mult războaiele religioase din Franța?".

Aceste două întrebări vor apărea sub mai multe forme. S-ar putea să fiți întrebați, de exemplu, dacă „religia reprezenta o mască a interesului personal" sau să vi se ceară să explicați de ce a durat atât de mult până s-a făcut pace. Atunci când veți da răspunsul, va trebui să acordați o atenție specială felului în care sunt formulate respectivele întrebări; prin urmare, nu are rost să memorați un răspuns dinainte. Cu toate acestea, înainte de a încerca să răspundeți la oricare din aceste întrebări, trebuie ca ideile voastre să fie bine structurate. Altminteri vă veți pierde timpul alegându-vă ideile, atunci când ați putea trece deja la redactare.

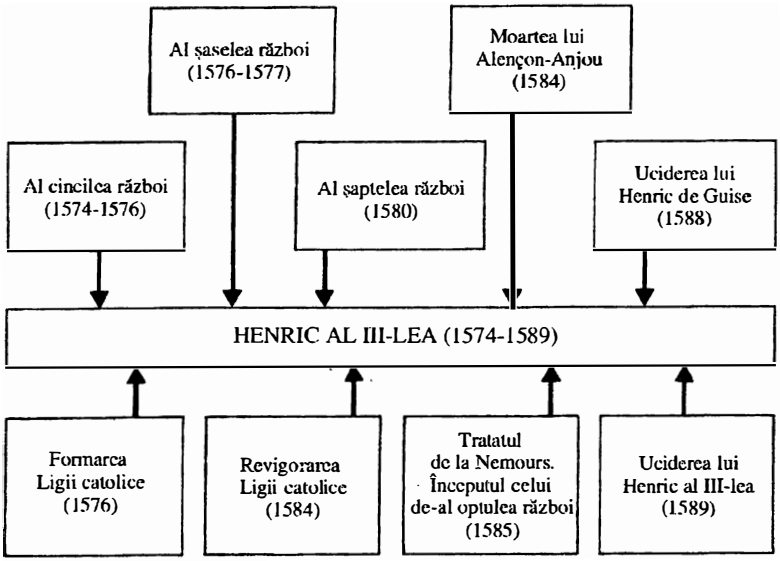
Al șaselea război (1576-1577)
Moartea lui Alençon-Anjou (1584)
Al cincilea război (1574-1576)
Al șaptelea război (1580)
Uciderea lui Henric de Guise (1588)
HENRIC AL III-LEA (1574-1589)
Formarea Ligii catolice (1576)
Revigorarea Ligii catolice (1584)
Tratatul de la Nemours. Începutul celui de-al optulea război (1585)
Uciderea lui Henric al III-lea (1589)

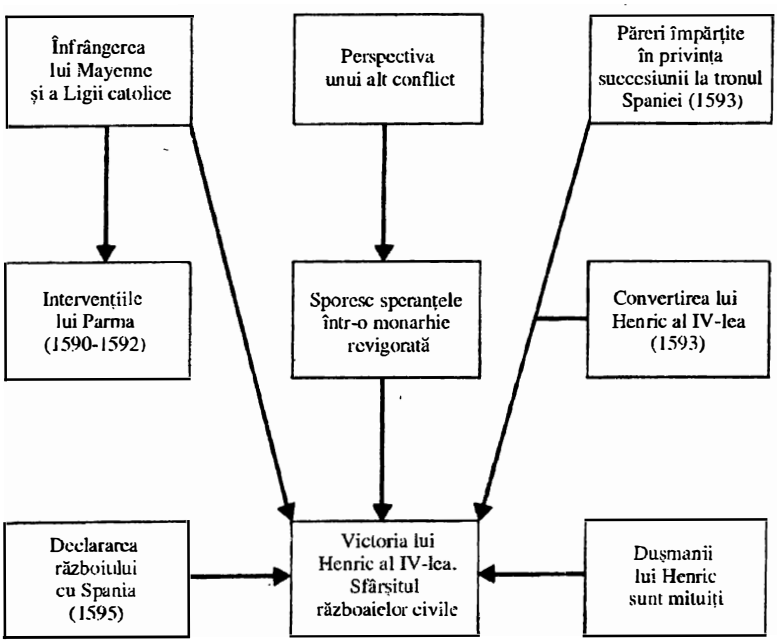
Înfrângerea lui Mayenne și a Ligii catolice
Perspectiva unui alt conflict
Păreri împărțite în privința succesiunii la tronul Spaniei (1593)
Intervențiile lui Parma (1590-1592)
Sporesc speranțele într-o monarhie revigorată
Convertirea lui Henric al IV-lea (1593)
Declararea războiului cu Spania (1595)
Victoria lui Henric al IV-lea. Sfârșitul războaielor civile
Dușmanii lui Henric sunt mituiți

Rezumatul evenimentelor din 1574-1595

La orice întrebare care începe cu interogația „A fost?", există trei răspunsuri posibile: „Da," „Nu" şi „Nu pot spune". Să luăm mai întâi varianta „Da". Notați tot ce dovedeşte că religia este un factor important în războaiele din Franța. În loc să scrieți un rezumat cronologic, încercați să vă înşiruiți dovezile sub două titluri: oamenii şi organizațiile. Care dintre oamenii care au jucat un rol major în războaiele religioase din Franța au fost inspirați în principal de religie? Ce spuneți despre familia Guise? Dar de Coligny? De locuitorii Parisului? Acum enumerați ce organizații îşi datorează originea şi inspirația religiei. S-ar putea să treceți şi „statul" calvinist din sud şi Liga catolică. Pe lângă fiecare dintre oamenii şi organizațiile pe care le-ați enumerat, notați măcar două exemple care arată influența pe care a avut-o asupra lor religia.

Pentru „Nu", repetați acest exercițiu din celălalt punct de vedere. Înşiruiți oamenii sau organizațiile pentru care religia părea a fi de importanță mai mică: Caterina de Medici, Henric al IV-lea, Mayenne, mişcările politice şi țărăneşti, de exemplu. Din nou, notați sub fiecare câteva exemple şi sugerați ce probleme erau mai importante decât religia.

Acum ar trebui să aveți un cadru pentru eseu, împărțit în două secțiuni. Prima dintre ele evidențiază faptul că religia este un factor de foarte mare importanță; cea de-a doua depune mărturie în sens contrar. Există două modalități de a încheia. Fie puteți conchide afirmând că, una peste alta, s-ar părea că religia a fost un factor de mare/mică importanță. Sau ca alternativă, puteți încerca o variantă a lui „Nu pot spune". Există posibilitatea ca, după părerea voastră, balanța să fie perfect echilibrată: pentru unii a contat religia; pentru alții, nu. În acest caz, răspundeți cu „nu". Dar s-ar putea să considerați că există o strânsă legătură între religie şi factorii seculari, nereligioşi, încât este imposibil să fie privită în mod izolat. Această variantă reprezintă un punct de vedere perfect valid şi este opinia majorității istoricilor, cu toate că n-ar trebui să vă influențeze prea mult.

Atunci când vă confruntați cu întrebarea: „De ce au durat războaiele atât de mult?", poate fi de ajutor o formulă directă de tipul „Din cauză că". Fiți atenți să dați o tentă de generalitate argumentelor voastre. Nu are rost să întocmiți o listă-mamut care începe cu „Din cauza conjurației din Amboise" şi se sfârşeşte cu „Din cauză că Hen-

ric al IV-lea nu s-a grăbit să se convertească". În schimb, ar trebui să vă construiți scheletul expunerii în jurul unor formulări precum „Din cauza intransigenței participanților", „Din cauza slăbiciunii coroanei" etc. Folosiți evenimentele individuale ca dovezi spre a vă sprijini punctul de vedere.

***Întrebări bazate pe izvoare despre** „Războaiele religioase, 1574–1595"*

1 Teorii despre autoritate

Citiți declarația preotului catolic şi manifestul Ligii de la pagina 107 şi pasajul din scrierile lui Du Plessis-Mornay de la pagina 112. Răspundeți la următoarele întrebări:

a) Explicați termenii „stări" şi „Sfânta biserică a lui Dumnezeu" (pasajele de la pagina 107).
b) Comparați opiniile preotului catolic şi ale lui Mornay referitoare la originile autorității.
c) Manifestul Ligii poate fi considerat un document conservator? Oare aparențele înşeală?
d) Cum s-au schimbat, după 1570, părerile lui Mornay referitoare la natura autorității regale? Cum poate fi explicată această schimbare?

CAPITOLUL 7

Henric al IV-lea

1 Introducere

Henric de Bourbon, ulterior Henric al IV-lea al Franței, s-a născut în 1553 şi a moştenit tronul Navarrei la moartea tatălui său, nouă ani mai târziu. Cu excepția unei scurte perioade, în 1572, când s-a convertit la catolicism spre a-şi salva viața, Henric a rămas protestant până la convertirea sa în 1593. De vreme ce familia Bourbon era socotită drept cea mai de vază familie aristocratică din Franța, era inevitabil ca Henric să-şi asume conducerea mişcării hughenote. În 1588 a primit în mod oficial titlul de „protector al bisericilor din Franța", lucru care i-a conferit comanda supremă a organizației militare protestante naționale. În anul următor, după moartea lui Henric al III-lea, el a urmat la tronul Franței. Conform legii franceze, o femeie nu putea nici moşteni coroana, nici transmite copiilor ei vreo pretenție la tron. Cu toate că peste patruzeci de persoane aveau o relație biologică mai strânsă cu Henric al III-lea decît Henric de Navarra, acesta era singurul care putea dovedi înrudirea sa cu Casa de Valois prin ascendența în linie masculină. Totuşi, doar după convertirea sa la catolicism în 1593, Henric a câştigat o acceptare largă a superiorității pretenției sale la tron.

În momentul succesiunii sale în 1589, Henric era (cum s-a exprimat el ulterior) „un rege fără regat, un soț fără soție şi un oştean fără bani". Liga catolică, sprijinită de Spania, controla o mare parte din estul Franței şi multe oraşe. Vistieria regală era goală, iar Henric era adânc înglodat în datorii. Soția lui, Margareta de Valois, se înstrăinase de mult de el şi chiar complotase împotriva lui. Totuşi, în 1610, anul morții sale, Henric era solvabil şi avea un control complet asupra tuturor provinciilor regatului său. Conciliase divergențele religioase şi instaurase pacea. Ba chiar se recăsătorise. Având în vedere această transformare remarcabilă, nu este surprinzător că Henric al IV-lea se bucură de reputația de „restaurator al monarhiei franceze" şi că ar trebui socotit drept unul dintre cei mai mari suverani ai Franței.

Istoricilor le place să strice reputații. Cu toate acestea, în cazul lui Henric al IV-lea, nu au existat lucrări convingătoare de revizuire sau de reevaluare. Singurul lucru pe care l-au putut face istoricii a fost să arate că trebuie introdus un element de precauție în evaluarea domniei lui Henric. S-a subliniat că, de exemplu, după jalnica succesiune a lui Francisc al II-lea, Carol al IX-lea şi Henric al III-lea, orice conducător, chiar cu o competență moderată, are şanse să pară extrem de capabil. Lucru mai puțin clar, istoricii au atras atenția asupra modalității în care regele a dat în mod deliberat naştere unei legende referitoare la realizările sale, la activitățile celui mai apropiat sfetnic al său, ducele de Sully, şi la rolul jucat de coincidență în reuşita lui Henric.

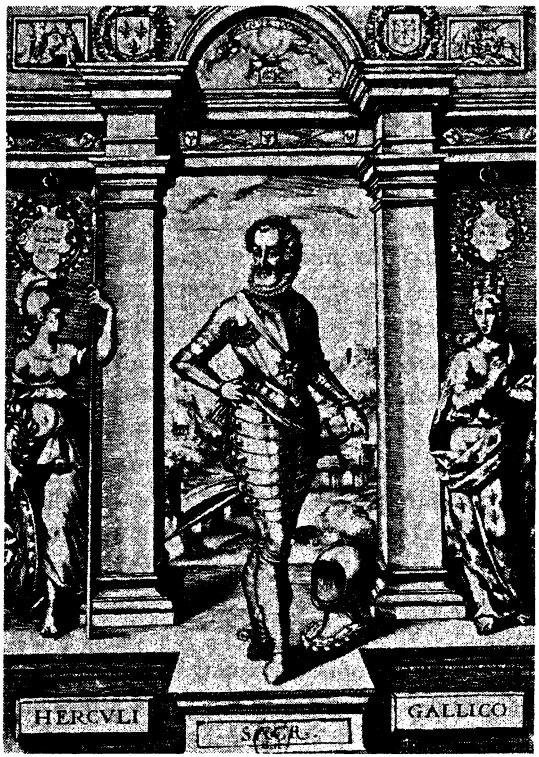

Gravură care îl reprezintă pe Henric al IV-lea ca „Hercule francez". Observați, în micile cartuşe de sus, scena încoronării lui Henric (stânga) şi una dintre victoriile sale militare.

În timpul domniei sale, Henric al IV-lea şi-a promovat cu zel reputaţia de conducător. Artişti, scriitori şi gravori au fost folosiţi de către rege spre a-i populariza imaginea de Jupiter, Hercule şi Apollo francez. De fiecare An Nou, erau bătute şi răspândite diferite medalioane, reprezentându-l pe rege într-o lumină alegorică diferită, ca simbol al stabilităţii sau ca erou proaspăt sosit de pe câmpul victoriei, de exemplu. În mod asemănător, în publicaţiile pe care le subvenţiona Henric, se bătea mult monedă pe noua Epocă de aur franceză pe care se spunea că a iniţiat-o regele. Moartea lui Henric în 1610, de fapt asasinarea sa de către un învăţător, catolic fanatic, a contribuit şi ea la gloria regelui. După asasinarea regelui, toate neîmplinirile sale puteau fi explicate ca fiind probleme pe care el le-ar fi rezolvat cu siguranţă dacă ar fi trăit mai mult. Astfel, la puţină vreme după moartea sa, Henric a devenit „cel mai binecuvântat din toate epocile", după expresia lui Voltaire, în a cărui domnie pot fi văzute o sumedenie de interpretări fericite.

Multe dintre realizările domniei lui Henric pot fi atribuite în mod direct unui nobil protestant, ducele de Sully. Ca supraintendent al finanţelor şi comunicaţiilor regale, influenţa lui Sully a afectat toate aspectele domniei lui Henric. Lucru şi mai important, Sully a restabilit independenţa financiară a coroanei şi a reclădit infrastructura economică a ţării. De asemenea, el a influenţat politica religioasă şi externă a lui Henric. Desigur, Henric a fost răspunzător pentru numirea lui Sully, iar de-a lungul domniei, el a sprijinit opera de reconstrucţie a ducelui. De aceea, Henric trebuie să împartă gloria cu Sully. Cu toate acestea, tenacitatea ducelui şi ascuţimea sa intelectuală au avut o contribuţie vitală la refacerea regatului. Fără Sully, realizările lui Henric în calitate de conducător cu siguranţă că ar fi fost mai puţin numeroase.

Ultimii zece ani ai domniei lui Henric au coincis cu o perioadă de revigorare economică în Franţa şi Europa şi cu o epocă de pace relativă în plan internaţional. Deşi contribuţia lui Henric la sporirea bogăţiei regatului său şi la menţinerea securităţii sale în exterior nu poate fi supraestimată, el a avut noroc că domnia sa s-a suprapus peste nişte ani de prosperitate şi de pace. Fiul său, Ludovic al XIII-lea, nu va fi aşa de norocos. În plus, există dovezi care sugerează că în jurul anului 1600 protestantismul francez era în declin. Pe măsură ce

efectele Contrareformei se făceau simțite din plin în Franța, calvinismul își pierdea mult din vechea sa atracție și putere. La sfârșitul domniei lui Henric, numărul bisericilor calviniste din Franța probabil că se înjumătățise, iar acest proces de diminuare va continua în deceniile următoare. Eliminarea treptată a religiei ca motiv de conflict intern poate, prin urmare, să fie legată mai puțin de succesul personal al lui Henric în nivelarea diferențelor sectare, cât mai ales de atracția și puterea din ce în ce mai mică a protestantismului francez.

2 Religia

În ciuda convertirii lui Henric la credința catolică în 1593, majoritatea conducătorilor și clericilor hughenoți din Franța au continuat să îi fie loiali. Totuși, loialitatea lor deriva mai mult din oportunitate decât din afecțiune. Cariera anterioară a lui Henric de „protector" al calviniștilor francezi dădea senzația că el va avea o atitudine tolerantă. La fel, atașamentul său față de religia catolică, motivat politic, părea a exclude orice promovare plină de zel a dreptei credințe din partea sa. Cu toate acestea, hughenoții așteptau o asigurare mai durabilă a securității lor decât înclinația personală a regelui. Încă de la începutul domniei, Henric a fost obligat să-și extindă asupra hughenoților garanțiile legale, care le vor conferi acestora libertatea atât de a practica credința fără a fi pedepsiți, cât și de a se bucura de o participare deplină la viața politică a națiunii.

Totuși, Henric nu a acceptat să le acorde hughenoților tot ceea ce voiau. În războaiele sale împotriva Ligii și a Spaniei, el avea nevoie de sprijinul catolicilor francezi și s-a abținut să-i jignească pe aceștia făcându-le hughenoților concesii pripite. Edictul din Nantes (1598), primul edict regal al lui Henric care afecta organizarea religioasă a Franței, nu a extins, prin urmare, limitele credinței hughenote cu mult dincolo de cele permise de către Henric al III-lea în anii 1570. Când o adunare hughenotă, ce a avut loc în 1593, i-a cerut regelui să depășească această delimitare, Henric a respins cererea pe loc.

Faptul că, în aparență, Henric le neglija interesele, i-a făcut pe mulți hughenoți să treacă în opoziție față de coroană, și i-au silit pe conducătorii lor să adopte o atitudine amenințătoare. După 1594 organizarea politică a hughenoților din sud a fost întărită și s-au făcut

demersuri la principele elector palatin german de a prelua funcția vacantă de „protector". Adunarea națională hughenotă a fost solicitată să ia în considerare problemele de apărare. În 1597, acest organism era în sesiune permanentă şi recomanda hughenoților să nu plătească impozite regelui. În acest timp, apărătorii aristocrați ai religiei hughenote şi-au restrâns sprijinul acordat monarhului. În vreme ce Henric se lupta cu trupele spaniole în apropiere de Amiens, ducele protestant de Bouillon refuza să-i dea ajutor militar regelui şi inițiia negocieri cu dușmanul.

În 1598, Henric era gata să ducă tratative cu hughenoții. Argumentele sale la negocierile care au urmat au fost întărite de recenta înfrângere a Spaniei, care a făcut ca armatele regale să fie gata să se desfăşoare împotriva hughenoților dacă s-ar fi dovedit încăpățânați în discuții. Totuşi, înțelegerea cunoscută sub numele de Edictul din Nantes (1598) a fost încheiată doar după negocieri multiple şi dificile.

*Edictul din Nantes consta din patru tratate separate: 92 de articole generale, 56 de anexe explicative şi două scrisori regale (*brevets*). Cu toate că hughenoților li se conferea o libertate completă de conştiință, practicării credinței în public i se aplicau, încă, restricții substanțiale. Congregațiile protestante se puteau întâlni nestingherite pe domeniile nobililor hughenoți, în câte două locuri în fiecare balivat, şi în toate locurile în care ținuseră slujbe publice în 1597. Din pricina faptului că prevederile care afectau balivatele se dovedeau de neaplicat în zonele catolice, practicarea credinței hughenote a fost în mare măsură circumscrisă regiunilor din vestul şi sudul Franței. În plus, hughenoților li s-a permis să aibă 50 de garnizoane plătite de coroană, 80 de forturi şi 150 de alte „locuri de refugiu", majoritatea cu aceleaşi restricții în privința locului. Totodată hughenoților li se permitea să dețină slujbe ale coroanei, iar procesele în care erau implicați puteau avea loc în fața unor tribunale mixte (*chambres mi-parties*) formate din judecători hughenoți şi catolici.

Istoricii au susținut deseori că Edictul din Nantes a stabilit „un stat în stat" sau, cu alte cuvinte, o organizație hughenotă independentă, care funcționa complet separat de restul Franței. Nu este adevărat. În primul rând, hughenoții încă aveau tendința de a respecta

legea pământului; ei nu fuseseră împuterniciți să-şi întemeieze propriile curți, ci trebuiau să-şi judece procesele în fața judecătorilor regali. În al doilea rând, adunărilor naționale şi provinciale hughenote li se interzicea discutarea oricăror probleme politice, iar slujbaşii regali aveau dreptul de a lua parte la discuțiile religioase ale acestor organisme. În sfârşit, hughenoții trebuiau în continuare să dea ascultare regelui, iar în caz contrar puteau fi închişi sub acuzația de trădare.

Cel mult, Edictul din Nantes a creat o nouă „stare": un grup de persoane care deținеau anumite privilegii. Totuşi, „starea" hughenotă era lipsită de multe dintre caracteristicile celorlalte stări ale regatului, de exemplu clerul şi nobilimea. Hughenoții nici nu se bucurau de o reprezentare organizată, nici nu posedau vreo prerogativă constituțională specială. Prin urmare, ei nu se întâlneau într-o cameră separată, nici în Stările Generale, nici în stările provinciale. Poziția privilegiată a hughenoților nu era susținută nici de vreo îndelungată tradiție istorică. Statutul lor era o creație recentă şi depindea doar de un decret al coroanei şi pentru că nu era altceva decât o expresie a favorii regale, Edictul din Nantes putea fi revocat după placul regelui. Într-adevăr, caracterul aproape temporar al Edictului apare în faptul că multe din clauzele lui au fost publicate sub formă de *brevets* regale, scrisori ce deveneau în mod automat nule la moartea suveranului.

Departe de a crea „un stat în stat", Edictul din Nantes n-a făcut altceva decât să confirme dependența de monarh a hughenoților. În această privință, hughenoții au avut noroc că Henric nu şi-a retras concesiile, ci s-a străduit în schimb să dea un exemplu de toleranță şi de imparțialitate. În cadrul numirilor pe care le făcea el personal, regele a avut grijă să se arate echitabil şi față de hughenoți şi față de catolici; el a fost imparțial în acordarea patronajului. Cei care nu reuşeau să imite exemplul regelui erau tratați cu asprime de către acesta, aşa cum au descoperit în scurt timp cetățenii de vază ai oraşului Toulouse. În 1599 Henric li s-a adresat după cum urmează:

> Este ciudat faptul că nu vă puteți dezbăra de rea-voință. Văd că aveți în continuare idei spaniole. Prin urmare, cine poate crede că cei care şi-au pus în joc viața, bunurile şi onoarea lor pentru apărarea acestui stat nu merită să ocupe slujbe onorabile?...

Dar cei care au făcut tot ceea ce le-a stat în putere ca să ruineze statul trebuie să fie considerați drept buni francezi, care merită atare slujbe! Nu sunt orb; îmi dau seama de aceste lucruri și doresc ca aceia care practică această religie să poată să trăiască în pace în regatul meu și să poată fi aleși în toate slujbele, nu din pricină că sunt protestanți, ci pentru că m-au slujit cu credință pe mine și coroana franceză. Vreau să mi se dea ascultare și doresc ca edictul meu să fie publicat și pus în practică în întregul regat. A sosit vremea ca noi toți, după ce ne-am îmbătat cu război, să ne trezim.

Ca urmare a modelului de imparțialitate stabilit și aplicat de rege, nobilii hughenoți nemulțumiți nu au putut să adune în jurul lor decât câțiva răzvrătiți religioși. Prin urmare, dacă Edictul din Nantes a „pus în ordine" problemele religioase din Franța, acest lucru s-a întâmplat doar datorită faptului că regele dorea să fie așa. Iar când regele nu a mai considerat potrivit să tolereze religia hughenotă, așa cum s-a petrecut cu Ludovic al XIV-lea în 1685, persecuția și-a făcut din nou apariția cu toată severitatea.

3 Finanțe și administrație

Starea financiară pe care a moștenit-o Henric al IV-lea era disperată. Cheltuielile anuale ale coroanei depășeau veniturile cu 18 milioane de livre, iar datoriile sale se ridicau la 200 milioane de livre. Având în vedere că venitul regal de-abia ajungea la 30 de milioane de livre, nu se întrevedea posibilitatea de a echilibra bugetul. Într-adevăr, războiul cu Spania și politica lui Henric de a-și mitui adversarii amenințau să dezechilibreze și mai mult balanța. Nici administrația fiscală nu părea deloc capabilă să facă față necesităților regelui. Fuseseră vândute multe slujbe oficiale și fuseseră ipotecate părți importante din veniturile regale. În alte părți, sistemul de impozitare fusese preluat de forțe ostile; pe la 1596 s-a calculat că o cincime din venitul regal era deturnată în vistieriile dușmanilor lui Henric. Astfel că, în anii 1590, Henric a trebuit să recurgă la un expedient lipsit de tact, care consta în a folosi ceea ce avea la îndemână spre a face plățile necesare în momentul respectiv. Datorită faptului că necesarul

depăşea cu mult lichidităţile, spectrul insolvabilităţii se apropia încet, dar sigur. Armata nu era plătită cu regularitate, fiind expusă revoltelor, iar creditorii furioşi îi atacau pe funcţionarii regali, cerând plata. Henric însuşi a fost obligat să-şi reducă cheltuielile într-un grad pe care, chiar el, care era obişnuit cu condiţiile grele, l-a socotit intolerabil. Aşa cum scria în 1596, „cămăşile îmi sunt rupte, pantalonii sunt uzaţi, cămara mi-e goală, iar două zile am fost obligat să iau masa în altă parte. Slujitorii care se ocupă cu aprovizionarea spun că nu îmi mai pot da de mâncare pentru că nu au primit plata pe ultimele şase luni".

În 1596 Henric a convocat o adunare de notabili spre a discuta modul de soluţionare a crizei financiare. Nobilii şi funcţionarii adunaţi au început după puţin timp să se certe între ei, fiecare căutând să-şi justifice modul în care a cheltuit banii regali, în trecut, şi să arunce îndoiala asupra competenţei colegilor lui. Ambasadorul englez, care a luat parte la adunare în calitate de observator, scria:

> Adunarea deputaţilor noştri de aici nu a adus nimic bun, ci a dat la iveală doar probleme care necesită discuţii şi amânări şi s-au dezvăluit de la o zi la alta din ce în ce mai multe atitudini discordante, unii încercând să-şi apere propriile greşeli folosindu-se de diversiuni vizându-i pe ceilalţi, mulţi ocupându-se de dizolvarea adunării şi străduindu-se din greu cu toţii să-şi vadă de interesele lor prin intermediul acestei reforme.

După multe ciorovăieli, adunarea a fost de acord cu sugestia regelui referitoare la un impozit pe vânzare de 5% din toate tranzacţiile. Însă edictul care stabilea această nouă impozitare a fost blocat mult timp în Parlamentul din Paris şi *la pancarte* – cum era denumit impozitul – a început să fie strâns efectiv doar din 1601. O rezistenţă furioasă la *pancarte* în oraşe şi răscoale în Poitiers şi La Rochelle l-au obligat pe Henric să accepte abolirea sa în anul următor.

* Adunarea din 1596 şi soarta pe care a avut-o *la pancarte* ilustrează suficient obstacolele reformei financiare cărora trebuia să le facă faţă Henric. Era greu de ajuns la o înţelegere în privinţa noilor impozite; inovaţia nu era privită cu ochi buni şi exista o rezistenţă împotriva punerii ei în practică. Aceste limitări ale reconstrucţiei

financiare erau bine înțelese de către ducele de Sully, care devenise supraintendent al finanțelor regale în 1598. Cea mai mare realizare a lui Sully a constituit-o transformarea finanțelor regale, de la starea de paralizie și debit la una de solvabilitate la sfârșitul domniei lui Henric. În 1610 nu numai că veniturile depășeau cheltuielile, dar existau totodată 16 milioane de livre în bani lichizi în vistieria regală. Spre a putea îndeplini această remarcabilă transformare, Sully a evitat, în linii mari, inovația și s-a bazat pe metode tradiționale de colectare a venitului.

După numirea sa ca supraintendent în 1598, Sully a început imediat o investigare a administrației fiscale regale. Cercetările sale erau amănunțite și aprofundate. În autobiografia sa, Sully a lăudat hărnicia cu care s-a achitat el de această sarcină:

> Tu [Sully: el își adresa memoriile sieși] imediat (așa cum îți era felul) ai făcut tot felul de cercetări ale registrelor de la Consiliul de stat, din parlamente, *chambres des comptes, cour des aides*, precum și ale foștilor secretari de stat (căci cei aflați în funcție n-ar da nimic la iveală), ale colegiilor trezorierilor, ale trezorierilor de la finanțe și de la vistierie, și în registrele de decrete, după care ai făcut copii și ai redactat instrucțiuni și rapoarte despre politica de stat referitoare la finanțe, spre a putea administra acest domeniu cu atare reguli și reglementări... pentru ca veniturile Franței să fie readuse la adevărata lor valoare, iar impozitele să fie bine administrate și calculate, spre a nu mai exista nici o deturnare de fonduri. Pentru aceasta, ai muncit cu asiduă grijă, zi și noapte...

În revizuirea sistemului financiar pe care a întreprins-o, Sully a fost ajutat într-o mare măsură de supraviețuirea aparatului de strângere a impozitelor, în ciuda zecilor de ani de război civil. Comandanții militari locali și organizațiile militare care dominaseră provinciile în timpul luptelor rareori aboliseră mecanismul de impozitare în zonele aflate sub controlul lor. În schimb, ei păstraseră tot ceea ce putuseră, deturnând banii strânși spre a-i folosi în scopuri proprii. În momentul în care ordinea s-a reinstaurat în regat, coroana a fost capabilă să-și reia controlul, fără a întâmpina dificultăți prea mari. Spre a reimpune

disciplina şi uniformitatea eşaloanelor inferioare ale administraţiei financiare, Sully a menţinut un flux de ordine şi instrucţiuni. Funcţionarii vistieriei care se dovediseră indolenţi sau corupţi au fost daţi afară. Financiarii care cumpăraseră dreptul de a strânge impozite în anumite părţi ale regatului au fost supuşi unor cercetări judiciare speciale şi au fost făcuţi să pună la loc toţi banii pe care îi delapidaseră.

Datoriile regale erau, totuşi, atât de uriaşe încât rămâneau practic neafectate de asemenea îmbunătăţiri. Soluţia lui Sully la această problemă a fost directă. El pur şi simplu i-a informat pe cei cărora Henric le datora diverse sume că regele n-avea nici un ban şi că vor trebui să se mulţumească doar cu o plată parţială. Guvernele Angliei, ale Provinciilor Unite şi ale cantoanelor elveţiene, de la care Henric împrumutase, erau nemulţumite de metodele lui Sully, dar nu aveau puterea de a-şi recupera integral datoriile. Tactici la fel de lipsite de scrupule erau întrebuinţate şi în privinţa unor francezi care împrumutaseră coroana. Multora li s-a refuzat plata în întregime, alţii au trebuit să se mulţumească doar cu o parte. Dobânzile ce se plăteau în obligaţiuni sau *rentes* (hârtii de valoare vândute de coroană în schimbul unei plăţi anuale) au fost reduse, iar anumite obligaţiuni au fost declarate nule. Metodele folosite de către Sully spre a lichida datoria regală pot părea crude şi incorecte. Totuşi, instrucţiunile lui Sully din partea regelui erau clare: „a spori veniturile şi a face dreptate". Sully a îndeplinit în mod exact această indicaţie.

Cea mai durabilă realizare a lui Sully a fost transferarea poverii impozitării de la starea a treia la stările privilegiate. În timpul cât a ocupat funcţia, *la taille* practic a scăzut, având în vedere că erau aplicate măsuri care să asigure distribuirea ei mai egală. Descreşterea suferită de *la taille* era recuperată de sporirea înregistrată de *la gabelle*, impozitul plătit pe sare atât de către nobili, cât şi de nenobili. În plus, pentru că valoarea pe care o avea *la gabelle* era legată de preţul sării, acest impozit nu scădea în termeni reali ca rezultat al inflaţiei.

* *La gabelle* a fost de departe întrecută în valoare de ingeniosul impozit strâns prima dată de Sully în 1604 şi denumit *la paulette*. Denumit după inventatorul său, financiarul Charles Paulet, *la paulette* era un impozit aplicabil clasei deţinătorilor de slujbe care se ridicase la putere şi dobândise influenţă de-a lungul secolului al XVI-lea. În timpul domniei lui Henric, era clar că metoda de a crea şi vinde

slujbe în schimbul unei pensii anuale sau dreptul de a strânge un anumit venit nu era o soluție decât pentru necesitățile cele mai presante, pe termen scurt. Doar costul salariilor era calculat în 1596 la 2,5 milioane de livre, iar această cifră nu includea sumele pe care deținătorii le-ar fi putut strânge de la sursă sub formă de impozite, amenzi și comisioane. *La paulette* era menită să recupereze această pierdere prin aplicarea unui impozit care era calculat a fi o șesime din valoarea fixată a fiecărei slujbe. Prin această nouă măsură, Sully asigura un flux regulat de venituri care compensa costul pensiilor și al salariilor. Ca o concesie, Sully declara că plata impozitului *la paulette* îi va îndreptăți pe deținătorii de slujbe să le lase prin testament oricui vor dori.

La paulette era în multe privințe un sistem fraudulos. Valoarea slujbelor era deseori supraestimată și ca urmare mulți deținători de slujbe plăteau coroanei un impozit mai mare decât salariul pe care îl primeau. Totuși, majoritatea considerau rangul pe care îl deținеau ca fiind o compensație suficientă, căci slujba oferea un statut și dreptul de a fi membru al nobilimii. Cuplând *la paulette* cu moștenirea, Sully a apelat în plus la sentimentele deținătorilor de slujbe, care erau nerăbdători să vadă roadele succesului lor lumesc transmis copiilor. În această privință, *la paulette* păstra echilibrul între nevoile monetare ale coroanei și ambițiile clasei deținătorilor de slujbe.

Făcând slujbele ereditare prin plătirea impozitului *la paulette*, Sully a dat o lovitură serioasă sistemului de clientelă nobiliară din Franța. În trecut, conducătorii religioși se bucuraseră de o puternică influență în domeniul numirilor. Într-adevăr, unii aveau la dispoziția lor nenumărate slujbe cu care își puteau recompensa adepții. După ce a fost introdusă *la paulette*, slujbele au încetat a mai fi mărfuri ce puteau fi negociate în mod privat contra sprijinului politic. În schimb, ele au devenit mărturii demonstrabile ale autorității regelui, căci ele puteau fi dobândite doar prin plata către vistierie a unei sume anuale. În acest fel, *la paulette* servea la întărirea prestigiului regal și la erodarea rețelelor de patronaj privat. Pare probabil ca Sully să fi prevăzut această consecință și s-o fi primit cu brațele deschise. Căci, așa cum vom vedea, de-a lungul perioadei în care a deținut funcția, Sully s-a străduit în permanență să distrugă puterea intereselor locale și să subordoneze toți factorii locali de influență autorității coroanei.

* Adunările regionale care aveau loc în provinciile de graniță ale regatului posedau o capacitate infinită de a bloca impozitele și de a obstrucționa mersul reformei. Sub conducerea lui Sully, puterile stărilor locale din Guyenne și din nou dobânditele provincii Bresse, Bugey și Gex (vezi pagina 138) au fost reduse, iar autoritatea în domeniul impozitării a fost conferită unor funcționari numiți de către rege. În mod asemănător, Sully a încălcat drepturile stărilor din Normandia, Burgundia, Dauphiné, Languedoc și Provența, cu toate că abia în timpul domniei lui Ludovic al XIII-lea au fost dizolvate aceste corpuri. De asemenea, consiliilor municipale care au făcut obstrucții li s-au retras privilegiile și au fost supuse supervizării regale. În plus, la sugestia lui Sully, au fost numiți comisionari, cărora li s-au conferit largi puteri financiare și administrative. Acționând ca emisari speciali, comisionarii au verificat activitatea guvernatorilor militari, a stărilor locale și a consiliilor municipale. În instituția comisionarilor lui Henric al IV-lea, mulți istorici au văzut originea acelor *intendents* folosiți ulterior cu atât de mare efect de către Richelieu și Ludovic al XIV-lea.

Statutul constituțional pe care îl aveau parlamentele era bine apărat pentru a sfida orice încercare regală de a le deposeda de privilegii. În relațiile sale cu parlamentele, Henric trebuia să se bazeze în mare măsură pe tehnicile de persuasiune personală. Cea mai bună ilustrare a acestui lucru este discursul lui Henric în fața parlamentarilor, ținut în 1559 cu ocazia refuzului Parlamentului din Paris de a înregistra Edictul din Nantes:

Mă vedeți în cabinetul meu, unde am venit să vă vorbesc nu în veșmintele mele regale sau cu sabie și mantie, precum înaintașii mei, și nici ca un principe ce se adresează ambasadorilor străini, ci aidoma tatălui unei familii vorbindu-le copiilor săi, fără formalități. Vreau să vă spun că doresc ca voi să verificați edictul acordat protestanților. Ceea ce am făcut este de dragul păcii; am făcut-o în afara regatului meu, iar acum doresc să o asigur și în interiorul său. Trebuie să-mi dați ascultare, fie și numai datorită poziției mele și obligației pe care o împărtășesc supușii mei și, îndeosebi, voi și parlamentul meu.

Am refăcut câteva dintre locuințele din care fuseseră alungați și am redat credința altora care o pierduseră. Dacă înaintașilor mei li s-a datorat supunere, mie mi se datorează și mai multă, pentru că am restaurat statul, Dumnezeu hotărându-se să mă aleagă pe mine peste regatul care este al meu, fiind atât moștenit, cât și dobândit. Membrii parlamentului nu ar sta în scaunele lor fără mine; nu vreau să mă laud, dar doresc să insist asupra faptului că eu însumi v-am dat un exemplu.

Știu că există intrigi în parlament și că predicatorii aceia răzvrătiți au fost ațâțați, dar voi face față acestei situații fără ajutorul vostru. Acestea au dus la baricade și în cele din urmă la asasinarea fostului rege. Voi avea grijă de toate acestea, tăind toate fațiunile și predicile răzvrătite de la rădăcină... Am luat cu asalt o grămadă de ziduri de cetăți și cu siguranță că voi ataca și baricade, dacă este nevoie. Să nu-mi vorbiți despre religia catolică; o prețuiesc mai mult decât voi; sunt cel mai vârstnic fiu al Bisericii, ceea ce nimeni dintre voi nu este sau nu poate fi. Vă înșelați dacă socotiți că vă aflați în termeni buni cu papa; eu sunt în termeni mai buni cu el, iar dacă doresc, pot face să fiți declarați eretici pentru că nu-mi dați ascultare.

Sunt mai bine informat decât voi; orice s-ar întâmpla, știu ceea ce va spune fiecare dintre voi. Știu ce se petrece în locuințele voastre, știu ceea ce faceți și tot ceea ce spuneți, căci am un mic drăcușor care-mi dezvăluie tot... sunt acum rege și vorbesc ca rege. Vreau să mi se dea ascultare. Oamenii legii sunt într-adevăr mâna mea dreaptă, dar dacă mâna mea dreaptă e prinsă de cangrenă, cea stângă trebuie s-o reteze...

Ascultați-mi rugămințile dacă nu ați dat curs amenințărilor, căci nu vă veți mai întâlni cu așa ceva. Faceți ceea ce vă cer, vă rog; o veți face nu numai pentru mine, ci și de dragul păcii.

Domnia lui Henric al IV-lea a prefigurat absolutismul regal al nepotului său, Ludovic al XIV-lea. Sub conducerea lui Henric, prestigiul coroanei a fost restaurat, baza financiară a fost asigurată și s-au făcut noi pași către diminuarea puterii organismelor constituționale rivale din cadrul statului. Când se analizează această dezvoltare, poate fi tentant să socotim munca administrativă și tehnicile ducelui de

Sully ca fiind de o copleşitoare importanţă. Cu toate acestea, aşa cum sugerează discursul reprodus mai sus, autoritatea coroanei datora mult personalităţii şi caracterului suveranului. Vigoarea cuvintelor lui Henric şi convingătoarea combinaţie de ameninţări şi rugăminţi a obligat parlamentul să dea rapid curs cererilor sale. De-a lungul domniei sale, Henric a replicat la obstrucţii similare cu aceeaşi neobosită insistenţă în privinţa supunerii: „Am făcut un edict şi vreau să fie respectat". În procesul de făurire a absolutismului francez, repetarea constantă a unor atare ordine s-a dovedit un instrument la fel de convingător ca şi oricare instrucţiune birocratică emisă de către ducele de Sully.

4 Economie şi societate

Îndelungata perioadă de război civil dezorganizase sever economia Franţei. Industria manufacturieră decăzuse, iar ţara fusese invadată de mărfuri olandeze şi englezeşti. Situaţia ţărănimii se înrăutăţise foarte mult ca urmare a jafurilor şi a frecventelor rechiziţionări ale recoltei. Monetăriile particulare înfiinţate de conducători locali ambiţioşi introduseseră în circulaţie un val de monede falsificate, contribuind astfel la inflaţie şi la prejudicierea comerţului.

Pacea instaurată a îndepărtat multe dintre cauzele dezastrului economic şi a ajutat la refacerea agriculturii şi comerţului în Franţa. După terminarea ostilităţilor, ţăranul se putea întoarce la plug, iar negustorul la comerţul său. Un şir de recolte de excepţie a ajutat la revigorare, mărind profiturile ţăranilor şi reducând preţul pâinii. Astfel, când Thomas Coryat, un călător englez, a străbătut Franţa în 1608, el nu a descoperit decât un singur sat „devastat complet şi ruinat datorită războiului civil". În oraşe, a avut loc o refacere a producţiei manufacturiere, iar noi centre comerciale prospere s-au dezvoltat de-a lungul litoralului Atlanticului la La Rochelle, Brest şi Saint-Malo. Cu toate acestea, atare realizări nu pot fi considerate urmarea unei reveniri la condiţiile de pace şi de ordine. Sub conducerea lui Henric, reconstrucţia economiei franceze a fost promovată în mod activ şi a fost grăbită de un şir de măsuri intervenţioniste de pe urma cărora au beneficiat comerţul şi agricultura.

* În evul mediu fusese o practică curentă ca regii Franței să reglementeze aspectele economiei: modul de funcționare a breslelor sau prețul produselor alimentare de bază, de exemplu. La sfârşitul secolului al XVI-lea însă, politica regală a început să fie influențată de cunoştințe economice mai largi şi mai ştiințifice. În particular, şi-a făcut apariția o formă timpurie de teorie „mercantilistă", care susținea că cea mai bună modalitate de sporire a avuției naționale o reprezintă extinderea de către guvern a exporturilor, încurajând în acelaşi timp independența pe plan intern.

Henric al IV-lea a acceptat multe dintre instrucțiunile mercantiliste vizând refacerea economică. El a arătat un puternic interes pentru dezvoltarea agriculturii franceze, ținând la Luvru o expoziție permanentă de unelte agricole şi subvenționând publicarea de manuale de cultivare a pământului. Totodată a fost un susținător entuziast al noilor întreprinderi comerciale. Totuşi, Henric a delegat ducelui de Sully cea mai mare parte din sarcina reformei economice şi a stimulării.

În 1599 Sully a fost numit în postul nou creat de *grand voyer,* sau supraintendent al comunicațiilor, şi în această calitate a inițiat revitalizarea infrastructurii economice a țării. Starea îngrozitoare a sistemului de drumuri din Franța constituia un obstacol major în calea dezvoltării comerciale. Într-adevăr, când Sully a preluat funcția de *grand voyer*, se călătorea mai rapid din nordul în vestul Franței pe mare, decât cu trăsura. La problema transportului se adăugau taxele vamale şi vămile locale, făcând ca prețul articolelor aduse pe uscat să fie de patru ori mai mare. Între 1599 şi 1610 Sully a sporit cheltuielile regale anuale pentru comunicațiile interne, de la 6 000 la peste un milion de livre. Au fost construite noi poduri, au fost făcute practicabile diverse drumuri şi a fost începută construcția unui canal de legătură între Sena şi Loara, cu toate că finalizarea lui a avut loc în 1642. Au fost abolite multe taxe locale, făcându-se astfel mai profitabil comerțul pe distanțe mari.

Cel mai ambițios instrument pentru promovarea creşterii industriale a fost Consiliul de Comerț, pe care l-a înființat în 1602. În următorii zece ani, consiliul s-a întâlnit de vreo 150 de ori, discutând şi punând în practică măsuri de creştere şi de protecție a producției industriei manufacturiere. Consiliul a mărit tarifele pentru a descu-

raja importurile şi a înlăturat toate impozitele şi taxele plătite anterior pe bunurile destinate exportului. Sub conducerea consiliului, a fost introdus în Franţa viermele de mătase, spre a se reduce dependenţa de importurile din Italia şi s-au înfiinţat celebrele ateliere de tapiserie de la Gobelins. În mod asemănător, consiliul oferea sfaturi profesionale şi asistenţă financiară numeroşilor întreprinzători din rândurile nobilimii şi ale burgheziei nerăbdătoare să profite de pe urma refacerii economice a ţării.

Totuşi, nu toate proiectele consiliului au avut sorţi de izbândă. Compania Franceză a Indiilor Orientale, întemeiată în 1604, n-a fost în stare nici să învingă ferocea competiţie olandeză, nici să deschidă calea de comunicare către Orientul Îndepărtat, despre care se spunea că se află în nordul Rusiei. Compania Noii Franţe, întemeiată spre a coloniza şi dezvolta Canada, s-a dovedit de mai lungă durată, dar nu cu mult mai profitabilă.

5 Politica externă

De-a lungul secolului al XVI-lea, conducătorii Franţei i-au considerat pe Habsburgi şi Spania drept principala ameninţare la adresa siguranţei regatului. Francisc I, Henric al II-lea şi Caterina de Medici acţionaseră în politica externă pe baza presupunerii că principalii lor adversari erau Carol şi Filip al II-lea al Spaniei. Având avantajul perspectivei istorice, putem conchide că la sfârşitul secolului Spania reprezenta deja o forţă în declin pe scena europeană. Totuşi, acest lucru nu era sesizabil în epocă. Garnizoanele spaniole continuau să ţină sub control Pirineii şi Flandra; Luxemburgul, Lorena, Franche Comté şi Savoia rămâneau pe orbita spaniolă; iar o reţea de alianţe şi relaţii speciale legau principatele din nordul Italiei de Madrid. Mai mult, în perioada anilor 1590, trupele spaniole luptau practic pe sol francez, în aparenţă sprijinind Liga catolică, dar în realitate vizând dobândirea de noi teritorii şi de influenţă în treburile interne ale regatului.

La jumătatea secolului al XVIII-lea a fost publicată o colecţie de documente care aveau scopul să arate că politica externă a lui Henric al IV-lea a fost construită în jurul unui „Mare plan". Au fost alese pasaje din scrierile ducelui de Sully şi au fost însăilate la un loc de aşa manieră încât să sugereze că tranzacţiile diplomatice ale lui

Henric ascundeau un scop tăinuit. În conformitate cu Marele plan, Henric voia să traseze harta întregii Europe, de la Marea Mediterană la Urali, să stabilească un „Consiliu al Europei", care să coordoneze treburile continentului, şi să conducă o campanie internaţională împotriva turcilor. Oricât de ademenitor ar fi să ni-l imaginăm pe Henric al IV-lea drept un fel de Napoleon cruciat, e foarte probabil ca Marele plan să nu fi fost fantezia regelui, ci a autorilor ulteriori. Căci, în toate privinţele, politica externă a lui Henric urma tradiţiile predecesorilor săi din dinastia Valois şi a fost îndreptată aproape în întregime către contracararea ambiţiilor spaniolilor.

* Două considerente importante limitau libertatea de acţiune a regelui în domeniul politicii externe. Primul era de ordin financiar. Henric al IV-lea ştia că resursele sale nu puteau face faţă unei lupte prelungite cu Spania şi că, prin urmare, obiectivele sale ar fi putut fi atinse în mare măsură prin mijloace paşnice. În al doilea rând, puterile catolice din Europa erau precaute în privinţa lui Henric şi nu aveau încredere în motivele sale. Fiind un fost hughenot, se credea că el nutreşte dorinţa de a conduce o coaliţie protestantă împotriva susţinătorului creştinătăţii catolice, regele Spaniei. De aceea Henric trebuia să procedeze cu grijă ca să nu provoace formarea unei alianţe catolice datorită confruntării sale cu Spania.

* Situaţia financiară a lui Henric n-a fost niciodată mai proastă decât la începutul domniei sale şi nici posibilitatea ca Spania să mobilizeze sprijin internaţional împotriva lui n-a fost mai ameninţătoare ca în perioada imediat următoare convertirii sale la catolicism. Prin urmare, pare greu de crezut că în 1595 Henric i-a declarat război lui Filip al II-lea. S-a întâmplat că Henric a ieşit victorios, iar în cadrul păcii de la Vervins (1598), Filip al II-lea a restituit Franţei toate posesiunile de la graniţă pe care le cucerise începând cu anul 1559. Totuşi, acest rezultat fericit era departe de a fi inevitabil, iar forţele spaniole s-au bucurat de anumite succese în faza de început a luptei. Există, desigur, explicaţii clare pentru hotărârea lui Henric de a declara pe faţă război Spaniei, chiar în această conjunctură periculoasă. Un „război patriotic" ar fi putut pune capăt diviziărilor interne ale regatului; conflictul cu Spania ar fi putut fi un dar pentru acei hughenoţi care erau jigniţi de noua religie a regelui; trupele spaniole îi ajutau în orice caz pe cei care alcătuiau rămăşiţele Ligii din Franţa.

Cu toate acestea, indiferent care vor fi fost motivele lui Henric de declanşare a războiului, prelungita nesiguranţă în ceea ce priveşte rezultatul său a arătat de ce va trebui să se abţină pe viitor de la confruntări deschise. Şansele unei înfrângeri umilitoare erau pur şi simplu mult prea mari.

După 1598 Henric s-a străduit să încheie o serie de alianţe străine care să slujească atât la contracararea influenţei Spaniei în treburile europene, cât şi la a-i oferi un organism de sprijin internaţional în cazul în care ar reîncepe războiul. Provinciile Unite şi principii protestanţi din Germania reprezentau aliaţi naturali, căci şi ei se temeau de ambiţiile spaniole. În cadrul imperiului, Henric dădea o atenţie deosebită principatelor care se aflau de-a lungul Rinului inferior, pentru că această regiune unde aveau loc tulburări se afla în apropierea Franţei. În 1599 el a garantat împreună cu electorul palatin securitatea ducatului Jülich-Clèves, care avea o importanţă strategică (vezi harta, pagina 138).

În 1602 unul dintre ambasadorii lui Henric remarca: „Italia este mărginită de sus până jos de Madrid. Spania a cucerit totul". Lipsa de influenţă franceză în peninsulă fusese desigur vizibilă încă de pe vremea lui Francisc I. Îndelungata perioadă de război civil din Franţa făcuse imposibilă orice renaştere a activităţii diplomatice în Italia şi îi dăduse Spaniei posibilitatea de a-şi consolida practic netulburată influenţa în zonă.

Puternica influenţă spaniolă din nordul Italiei reprezenta o ameninţare deosebită. Ducatul Milanului era locul de adunare a trupelor spaniole care începeau lungul marş către Ţările de Jos de-a lungul „Drumului spaniol". De la Milano şi din diverse puncte aflate de-a lungul „Drumului spaniol", regele Spaniei putea iniţia uşor o invadare în forţă a Franţei.

Henric s-a străduit din greu să reconsolideze puterea Franţei în peninsulă. În 1600 Henric s-a căsătorit cu Maria de Medici, nepoata marelui duce al Toscanei, lucru care i-a oferit un aliat bogat şi puternic în Italia. Ajutându-l pe papa Clement al VIII-lea să anexeze Ferrara şi reprimindu-i pe iezuiţi în Franţa în 1603, Henric a câştigat prietenia papalităţii. Când, după câţiva ani, papa a intrat în conflict cu consiliul republicii veneţiene, Henric s-a oferit să fie mediator. Datorită faptului că a reuşit să rezolve disputa în mod amiabil, i-a

sporit faima la Roma şi în acelaşi timp s-a asigurat de prietenia Veneţiei. Sprijinul Veneţiei s-a dovedit a fi un câştig binevenit, căci aceasta controla trecătoarea Valtellina din Alpi prin care trecea una dintre rutele „Drumul spaniol". Mai înspre apus, Henric a refăcut vechea alianţă franceză cu confederaţia elveţiană şi a aplicat o formidabilă presiune militară asupra aliatului Spaniei, ducele de Savoia. După un scurt război între 1600 şi 1601, ducele de Savoia a fost silit să schimbe alianţa sa cu Spania cu una cu Franţa şi să-i cedeze lui Henric provinciile Bresse, Bugey şi Gex, care se aflau de o parte şi de alta a „Drumului spaniol". Astfel, la sfârşitul domniei sale, Henric schimbase efectiv raportul de forţe dintre Spania şi Italia. În loc ca regele Spaniei să aibă posibilitatea de a folosi nordul Italiei ca bază de încercuire a Franţei, forţele spaniole au fost ele însele înconjurate. Savoia, Elveţia, Veneţia, Toscana şi Roma au încercuit posesiunile spaniole din nordul Italiei, iar căile de comunicaţie cu partea de nord, către centrul Europei, erau ameninţate.

* Confruntarea cu Spania nu putea, totuşi, să întârzie la nesfârşit. În 1609, ducele catolic Johann Wilhelm de Jülich-Clèves a murit. Posesiunile sale se învecinau cu Ţările de Jos şi erau, astfel, de o maximă importanţă strategică pentru Habsburgi. Johann Wilhelm nu avea copii şi existau mai mulţi pretendenţi la moştenire, atât protestanţi, cât şi catolici. Spre a evita ca Jülich-Clèves să cadă în mâinile unuia dintre principii germani protestanţi, trupele spaniole din Ţările de Jos au ocupat rapid ducatul.

În acest moment critic, criza ducatului Jülich-Clèves a afectat şi politica internă franceză. Henric al IV-lea tânjea de mult după tânăra Charlotte de Montmorency, despre care ni se spune că trezise pentru prima dată interesul regelui în timp ce dansa în faţa lui în costum de nimfă. Spre a o ţine pe Charlotte la curte, Henric a anulat logodna ei cu un chipeş *galant* şi a pus-o să se mărite cu neatrăgătorul prinţ Henric al II-lea de Condé. Acesta se simţea, totuşi, insultat de avansurile făcute de rege miresei sale şi, luând-o pe sus pe Charlotte, a fugit în Ţările de Jos spaniole. Refuzul prinţului de a o înapoia pe soţia sa nu numai că a pus piedici în calea pasiunii regelui, dar a reprezentat totodată un exemplu periculos de stânjenitor de nesupunere în rândul aristocraţiei.

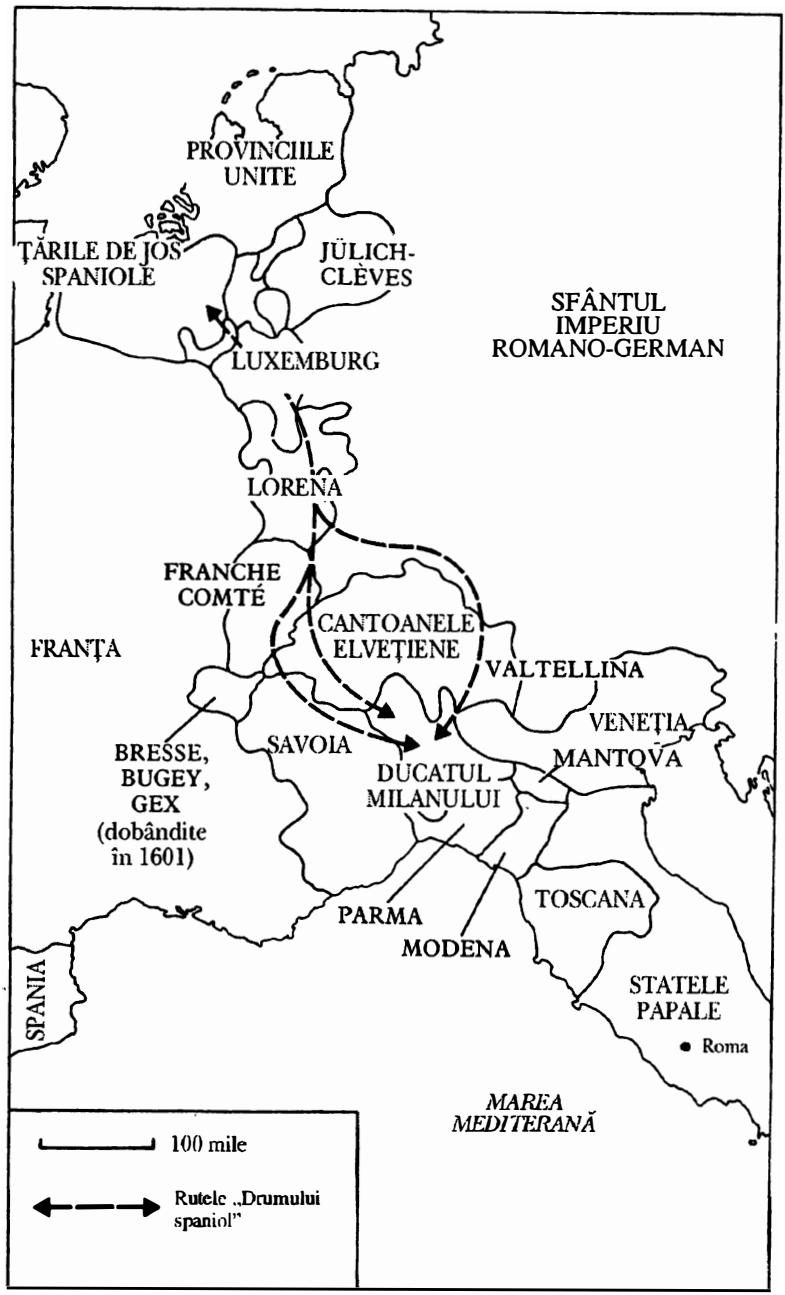

Frontiera răsăriteană a Franței, cca 1610

Pentru a nu fi mai prejos, Henric a cerut stăpânitorilor spanioli ai Țărilor de Jos să-l trimită înapoi pe prinț. În momentul în care aceştia au refuzat, Henric şi-a anunțat intenția de a invada Jülich-Clèves dacă nu vor fi retrase din ducat toate forțele spaniole. La începutul anului 1610 Henric a încheiat un parteneriat militar cu principii protestanți din cadrul Uniunii Evanghelice Germane, principala organizație antihabsburgică din imperiu. În luna mai, el strânsese 50 000 de soldați francezi, care erau gata să pornească la război împotriva Spaniei.

Istoricii nu sunt de acord unii cu alții dacă Henric a plănuit cu adevărat să ducă război sau dacă el nu făcea altceva decât să practice „politica din pragul războiului". Intențiile lui Henric nu pot fi decât ghicite, căci el a murit înainte de transformarea crizei în război. Cu siguranță, ministrul de externe al regelui, Villeroy, era de părere că Henric nu avea nevoie să întrebuințeze forța spre a-şi atinge obiectivul, ci doar să arate că era gata să facă acest lucru. Iată ce spunea Villeroy la doar trei săptămâni după asasinarea lui Henric: „Dacă bunul nostru stăpân n-ar fi mort, el nici n-ar fi trebuit să se obosească să mai traverseze Sena. I s-ar fi adus cheile ducatului Jülich". Dacă ar fi avut loc un astfel de eveniment, umilirea Spaniei ar fi fost atât de mare încât ar fi condus în scurt timp la o invadare punitivă a Franței. Faptul că Henric era acum pregătit să accepte o atare eventualitate reprezintă măsura încrederii sale atât în forța renăscută a Franței, cât şi în abilitatea sa de a-şi întrece rivalul în jocul puterii politice internaționale.

6 Concluzie

Văzută în contextul primelor decenii ale secolului al XVII-lea, domnia lui Henric pare a fi nu atât un punct de cotitură, cât un interludiu. Asasinarea lui Henric în 1610 a inaugurat o perioadă nouă de conducere, a minoratului, regența fiind în mâinile Mariei de Medici, o altă regină-mamă italiană lipsită de experiență. În timpul domniei fiului şi succesorului lui Henric al IV-lea, Ludovic al XIII-lea (1610-1643), guvernarea regatului a căzut din nou pradă unor aristocrați ambițioşi, în fruntea cărora se găsea iarăşi un prinț de Condé. În alianță când cu hughenoții, când cu Spania, Henric al II-lea de Condé a depus eforturi spre a dobândi o influență necontestată asupra consiliului regal şi spre

a-şi susţine pretenţia la tron. La zece ani de la moartea lui Henric al IV-lea, aristocraţia pusese mâna pe arme împotriva coroanei, iar hughenoţii se revoltaseră. Ministeriatul lui Richelieu (1624–1642) a aplanat temporar tensiunile interne, canalizând atât energiile nobililor, cât şi pe cele ale hughenoţilor în războiul de treizeci de ani împotriva Habsburgilor. Dar o dată cu încheierea ostilităţilor în 1648, şi-au făcut apariţia vechile animozităţi. Guvernul era paralizat de obstrucţia Parlamentului din Paris, aristocraţia tindea să se revolte, iar pe străzile Parisului se ridicau baricade. Doar felul dibace în care a manipulat Mazarin evenimentele şi incompetenţa înnebunitoare a conducerii aristocraţiei au împiedicat ca *Frondele* (1648–1653) să constituie începutul unei perioade prelungite de război civil.

Având avantajul perspectivei istorice, putem conchide că reapariţia luptelor civile în deceniile de după moartea lui Henric era predictibilă. În timpul domniei sale, Henric nu reformase suficient statul încât să înlăture potenţialul de rezistenţă violentă la coroană. El nu anihilase aristocraţia, ci doar îi cumpărase pe conducătorii ei cei mai turbulenţi. În Edictul din Nantes, se vorbise despre chestiunea religioasă, dar nu fusese rezolvată. În mod asemănător, guvernul şi administraţia regatului fuseseră examinate şi reorganizate, dar nu fuseseră reconstruite în mod radical. Puterile deţinute de parlamente rămâneau neştirbite, iar stările provinciale încă aveau posibilitatea de a sfida instrucţiunile regale. În acest fel exista în continuare posibilitatea unei revolte şi situaţia va continua să se prezinte în acest fel până când conducerea absolutistă va putea să se instaleze cu toată vigoarea.

Desigur, Henric al IV-lea poate fi absolvit de vina de a nu fi reuşit să ducă la bun sfârşit opera succesorilor săi din secolul al XVII-lea. El nu a avut ocazia, nici resursele spre a impune panoplia completă a monarhiei absolute. Realizarea sa putea fi doar una mai modestă: reînnoire în loc de reformare. Astfel nu prea există argumente în activitatea lui Henric al IV-lea sau a lui Sully care să sugereze o redirecţionare majoră în politică. S-a dat un impuls, în loc să fie refacută autoritatea coroanei în conformitate cu coordonatele tradiţionale ale monarhiei franceze. S-ar putea foarte bine ca, prin aducerea unui nou suflu în instituţiile deja existente, Henric să fi revitalizat guvernul, acesta fiind capabil să facă faţă problemelor secolului al XVII-lea. Totuşi, o asemenea analiză ignoră activitatea

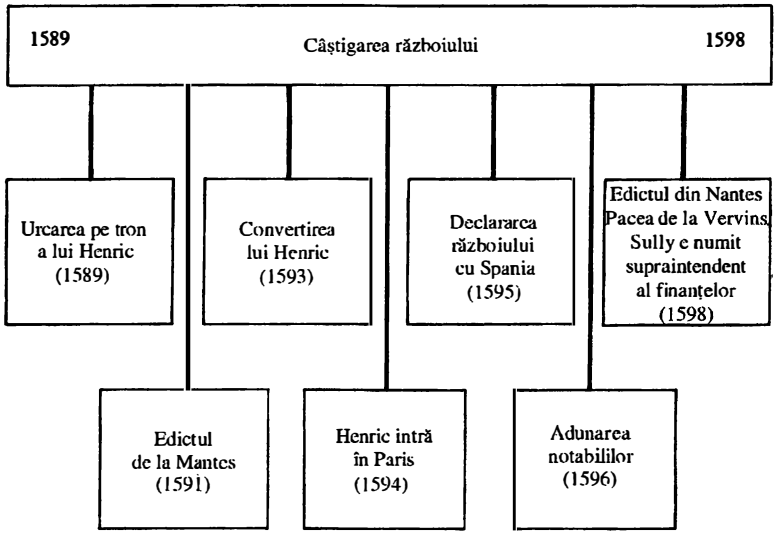
1589
Câștigarea războiului
1598
Urcarea pe tron a lui Henric (1589)
Convertirea lui Henric (1593)
Declararea războiului cu Spania (1595)
Edictul din Nantes Pacea de la Vervins Sully e numit supraintendent al finanțelor (1598)
Edictul de la Mantes (1591)
Henric intră în Paris (1594)
Adunarea notabililor (1596)

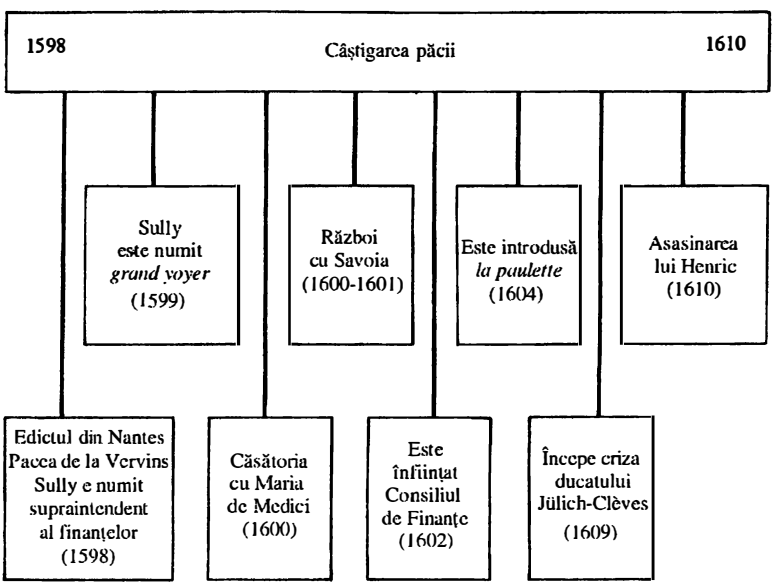
1598
Câștigarea păcii
1610
Sully este numit *grand voyer* (1599)
Război cu Savoia (1600-1601)
Este introdusă *la paulette* (1604)
Asasinarea lui Henric (1610)
Edictul din Nantes Pacea de la Vervins Sully e numit supraintendent al finanțelor (1598)
Căsătoria cu Maria de Medici (1600)
Este înființat Consiliul de Finanțe (1602)
Începe criza ducatului Jülich-Clèves (1609)

Rezumatul domniei lui Henric al IV-lea (1589 – 1610)

lui Richelieu şi a lui Mazarin vizând menţinerea autorităţii regale de-a lungul acestor ani tumultuoşi. Contribuţia lui Henric trebuie, prin urmare, să fie văzută în termeni mai înguşti: ca restituire către coroană a ceea ce fusese pierdut în războaiele civile. Dacă printr-o asemenea revigorare a prestigiului regalităţii Henric a făcut posibil absolutismul lui Ludovic al XIV-lea, acest lucru s-a petrecut datorită faptului că un asemenea potenţial era deja inerent însăşi naturii monarhiei franceze din secolul al XVI-lea.

Să luăm notiţe despre „Henric al IV-lea"

Capitolul acesta s-a ocupat în principal cu evaluarea realizărilor lui Henric al IV-lea şi cu stabilirea limitelor reuşitei sale. Următoarele întrebări şi titluri vă vor ajuta să luaţi notiţele adecvate:

1. Introducere
2. Religie
2.1. Relaţiile cu hughenoţii până în 1598
2.2. Edictul din Nantes. Care au fost principalele puncte slabe ale Edictului din Nantes?
3. Finanţe şi administraţie
3.1. Probleme şi constrângeri financiare
3.2. Activitatea lui Sully
3.3. *La paulette*
3.4. Oraşe, stări şi parlamente. Cât de inovatoare au fost reformele financiare şi administrative întreprinse de ducele de Sully?
4. Economie şi societate
4.1. Refacerea
4.2. Intervenţia şi reglementarea regală
În ce fel a slujit politica economică a lui Sully şi a lui Henric al IV-lea la întărirea coroanei?
5. Politica externă
5.1. Un Mare plan?
5.2. Limite
5.3. Război în Spania, 1595–1598
5.4. Alianţe străine

5.5. Jülich-Clèves. De ce a renunțat Henric la politica prudentă din ultimii zece ani ca reacție la criza succesiunii din Jülich-Clèves?
6. Concluzie. Este oare corect să-l considerăm pe Henric al IV-lea un conducător conservator? În ce fel poate fi considerată domnia sa inovatoare?

***Să răspundem la întrebări-eseu despre** „Henric al IV-lea"*

Întrebările pentru examenul de bacalaureat referitoare la domnia lui Henric al IV-lea sunt de obicei directe şi solicită o evaluare globală a domniei lui Henric:

„Ce anume a realizat Henric al IV-lea ca rege al Franței?".

Totuşi, uneori, întrebările vor aborda realizările lui Henric într-o manieră mai indirectă:

„Au fost oare exagerate realizările lui Henric al IV-lea ca rege al Franței?"

„Sunteți de acord că politica internă şi externă a lui Henric al IV-lea a fost, în esență, conservatoare?".

În ciuda formulării lor diferite, fiecare dintre cele trei întrebări vă cere să prezentați o evaluare completă a domniei lui Henric. Rareori întrebările despre Henric al IV-lea se concentrează în mod exclusiv asupra unor aspecte individuale precum activitatea ducelui de Sully sau Edictul din Nantes.

Când abordați prima întrebare, nu confundați „realizarea" cu „fapta". Elaborați o serie de propoziții scurte care încep cu „Una dintre realizările lui Henric a fost...", care ar putea juca rolul de plan. Reformulați întrebarea de aşa manieră încât să vă permită să elaborați o serie de propoziții; este o metodă utilă spre a vă asigura că ceea ce scrieți are relevanță pentru întrebarea care a fost pusă.

Deseori candidații se feresc de întrebările care par să necesite cunoştințe de istoriografie. Atunci când atacați cea de-a doua întrebare, nu trebuie să considerați că este nevoie să treceți în revistă părerile diferiților istorici sau să discutați gradul în care diverşi autori au exagerat realizările lui Henric. Nu trebuie decât să indicați, într-o manieră generală, care este consensul de opinie referitor la rege: anume, că a restaurat monarhia, a revitalizat regatul pe plan intern şi a

extins influența franceză în străinătate. După aceea, trebuie să explicați mai detaliat fiecare dintre aceste aspecte și să indicați limitele realizărilor lui Henric. În concluzie, va trebui să explicați limpede în ce măsură credeți că este corectă impresia cea mai răspândită despre Henric al IV-lea.

Întrebările care încep cu „Sunteți de acord cu..." solicită împărțirea eseului vostru în două părți: prima, în care treceți în revistă aspectele în care sunteți de acord cu opinia existentă, cea de-a doua, cu aspecte în care nu sunteți de acord. În ansamblu, este înțelept să scrieți la fel de mult despre fiecare. Totuși, dovezile s-ar putea să vi se pară a cântări atât de greu în favoarea unui punct de vedere încât să dedicați cea mai mare parte a răspunsului explicării acelei părți. Dacă se va întâmpla așa, lăsați-l pe cel ce vă citește eseul să vă cunoască opinia încă de la început, de preferință în paragraful de deschidere. Altminteri, s-ar putea crede că nu cunoașteți suficiente fapte spre a oferi o evaluare echilibrată. Cu toate că ar putea părea ciudat, examinatorii de la examenul de bacalaureat sunt, ca și profesorii voștri, de fapt de partea voastră. Ei vor cu adevărat să dea note mari și recompense, nu să penalizeze. Când scrieți răspunsurile, este bine vă gândiți la examinatorul vostru; faceți-l să cunoască punctul vostru de vedere și motivul pentru care țineți la opiniile voastre. În momentul în care examinatorul înțelege raționamentul vostru de bază, cresc șansele ca el să vă urmărească argumentele și să fie de acord cu ele.

Întrebări bazate pe izvoare despre „Henric al IV-lea"

1 Finanțele

Citiți pasajele de la paginile 126 și 127 și răspundeți la următoarele întrebări:

a) Care sunt problemele principale ale administrării financiare a Franței în timpul anilor 1590 pe care le scot în evidență ambele pasaje?

b) În ce fel au ajutat metodele lui Sully, așa cum au fost schițate de el în cel de-al doilea pasaj, la refacerea administrației financiare a regatului? Ce alte metode a folosit Sully spre a restaura finanțele regale?

c) Pe baza a ceea ce ați citit din memoriile lui Sully, explicați cât de credibilă ca sursă pentru domnia lui Henric al IV-lea socotiți că este autobiografia sa.

2 Autoritatea personală a lui Henric al IV-lea

Citiți pasajele din discursurile regelui de la paginile 124-125 şi 130-131 şi priviți portretul lui Henric al IV-lea de la pagina 120. Răspundeți la următoarele întrebări:

a) Ce argumente foloseşte în fața cetățenilor din Tolouse spre a-i convinge că trebuie să pună în aplicare Edictul din Nantes?
b) Ce motive invocă Henric în cel de-al doilea pasaj pentru faptul că solicită o supunere deplină față de ordinele lui a Parlamentului din Paris?
c) În ce măsură a întărit gravura la Henric al IV-lea loialitatea populară față de coroană? Gândiți-vă îndeosebi la felul în care este înfățişat în imagine Henric şi la conținutul cartuşelor din stânga şi dreapta sus.

Lecturi suplimentare

Există patru cărți de dimensiuni reduse, concepute pentru uzul elevilor din clasele terminale și al studenților, care pot fi recomandate fără ezitare:

R.J. Knecht, *French Renaissance Monarchy: Francis I and Henry II* (Longman: Seminar Sudies in History, 1984)

Mark Greengrass, *The French Reformation* (Blackwell, 1987)

N.M. Sutherland, *Catherine de Medici and the Ancien Regime* (Historical Association pamphlet 1966, revised 1978)

Robin Briggs, *Early Modern France 1560–1715* (Oxford University Press, 1977), mai ales paginile 1–34.

Poate că veți dori să cercetați mai amănunțit unul dintre aspectele pe care această lucrare și altele de mici dimensiuni le tratează pe scurt. În acest caz merită să vă uitați pe cărțile enumerate mai jos, citind în mod selectiv, ghidându-vă după titlurile capitolelor și indice.

David Buisseret, *Henry IV* (George Allen and Unwin, 1984)

Mark Greengrass, *France in the Age of Henri IV: The Struggle for Stability* (Longman, 1984)

Mack P. Holt, *The Duke of Anjou and the Politique Struggle during the Wars of Religion* (Cambridge University Press, 1986)

R.J. Knecht, *Francis I* (Cambridge University Press, 1986)

J.E. Neale, *The Age of Catherine de Medici* (1943 și edițiile următoare)

H.A. Lloyd, *The State, France and the Sixteenth Century* (George Allen and Unwin, 1983)

David Parker, *The Making of French Absolutism* (Edward Arnold, 1983)

J.H.M. Salmon, *Society in Crisis: France in the Sixteenth Century* (Benn, 1975)

Desmond Seward, *Prince of the Renaissance: The Life of Francis I* (Cardinal, 1974)

J.H. Shennan, *Government and Society in France 1461–1661* (George Allen and Unwin, 1969)

N.M. Sutherland, *The Massacre of St Bartholomew and The European Conflict* (Macmillan, 1973)

N.M. Sutherland, *The Huguenot Struggle for Recognition* (Yale University Press, 1980)

N.M. Sutherland, *Princes, Politics and Religion 1547–1589* (Hambledon Press, 1984)

Izvoare referitoare la *Franța: Renaştere, religie şi refacere, 1494–1610*

Anexe documentare se găsesc în:

J.H. Shennan, *Government and Society in France 1461–1661* (George Allen and Unwin, 1969), paginile 75–155.

R.J. Knecht, *French Renaissance Monarchy: Francis I and Henry II* (Longmann: Seminar Studies in History, 1984), paginile 78–103.

Philippe Erlanger, *St Bartholomew's Night* (Weindenfeld and Nicolson, 1962), paginile 229–255.

Pentru războaiele din Italia, există următoarele izvoare:

Francesco Guicciardini, *The History of Italy,* trad. Sidney Alexander (Macmillan, 1969)

Philippe de Commynes, *Memoirs* (2 vol.), trad. S. Kinser (University of South Carolina Press, 1973)

Index

Alba, duce de, 88-90, 98
Alençon-Anjou, duce de
Amboise, 53
Conjurația de la, 68, 69, 77
Pacea de la, 85-89
Anton de Navarra, 61, 66, 68, 78, 83, 90
Blois, 52
Edictul de la, 105, 110
Bourbon, familia, 3, 61, 62, 64, 66-69, 119
Cardinalul Bourbon, 107, 112
Conetabilul Bourbon, 7, 61
vezi și Condé,
Henric de Navarra, Anton de Navarra
Burgundia, 20, 21, 41
Calais, 1, 25
Cambrai, Liga de la, 17
Pacea de la, 22, 23
Carol al VIII-lea, 10, 12, 14-16, 25, 28, 30, 39, 52
Carol al IX-lea, 74, 78, 99, 105, 107, 109, 120
„Carol al X-lea", 112, 113
Carol de Lorena, vezi Guise
Carol Quintul, împăratul, 20, 21, 24
Cateau-Cambrésis, pacea de la, 25, 60, 68
Caterina de Medici, 74-90, 109, 113, 117, 134
Chambord, 52, 53
Tratatul de la, 24
Châtillon, familia, 61, 62, 66, 67, 82
vezi și Coligny, Dandelot
Codul lui Henric al III-lea, 105, 110
Cognac, Liga de la, 22
Coligny, 61, 66, 78, 79, 82, 83, 86, 88, 90-93, 98, 99, 113, 117
Colocviul de la Poissy, 78, 80
Compiègne, Edictul de la, 66
Concordatul de la Bologna, 18, 46-48
Condé, Ludovic de, 61
prinții de, 66, 69, 77, 79, 82-88, 96
Henric I de, 94, 111
Henric al II-lea de, 137, 139
Damville, Henri, 97, 110
Dandelot, 61, 66, 79, 82, 90
„Drumul spaniol", 136, 137
Florența, 12-15, 22-24, 29
Fontainebleau, 52-54
Adunarea de la, 78, 80
Francisc I, 7, 18-25, 31, 38, 45, 47, 48, 50, 52, 54, 56, 66, 75, 134, 136
Francisc al II-lea, 60, 61, 66, 74, 76, 78, 109, 120
Granada, Tratatul de la, 16
Guise, familia, 60-69, 75-79, 82, 106, 108, 117
Francisc de, 60, 86, 90
Carol de Lorena, 61, 76, 82, 85-88, 90, 98

Henric de, 86, 90, 106-108, 113
Carol de, 113
vezi şi Mayenne
Henric al II-lea, 24-26, 30, 39, 40, 45, 50, 51, 56, 60, 61, 63, 64, 66, 75, 79, 134, 137, 139
Henric al III-lea, 74, 76, 99, 105-109, 112, 119, 120, 122
Henric de Navarra, regele Henric al IV-lea, 9, 90, 91, 94, 96, 106-114, 119-128, 130-142
Ianuarie, edictul din, 80, 82, 83
Inchiziția, 66, 76
Jülich-Clèves, 136, 137, 139
La Rochelle, 65, 88, 126, 132
Pacea de la, 96
L'Hospital, 78, 87, 88, 109, 110
Ludovic al XII-lea, 16-18, 25, 28, 39
Ludovic al XIII-lea, 121, 130, 139
Madrid, Tratatul de la, 22
Maria de Medici, 136, 139
Maria Stuart, 61, 89
Masacrul din noaptea Sf. Bartolomeu, 89, 96, 106
Mayenne, duce de, 106, 112-114, 117
Meaux, Surpriza de la, 88
Metz, 24, 25, 30
Milano, 12, 13, 15, 18, 28, 29, 136
Montmorency, familia, 1, 60-62, 64
Conetabilul Anne de, 60, 78, 79, 82, 85, 88, 97
Nantes, Edictul din, 122-125, 130, 140
Neapole, 10, 12-18, 22, 27, 34
Nemours, Tratatul de la, 108
Paris, 1, 5, 6, 39, 42, 48-50, 64-68, 82, 91-94, 98, 107, 108, 112-114, 117, 126, 130, 140
Parma, ducele de, 112, 113
Plessis-Mornay, Du, 97, 111
Roma, 12, 14, 22, 29, 48, 52, 137
Roussillon, 1, 12
Saint-Germain, pacea de la, 88-90
Sancțiunea pragmatică de la Bourges, 46, 48
Savoia, 1, 12, 23, 25
Stările Generale, 7, 78, 80, 113
Sully, duce de, 120, 121, 127-130, 132-134, 140
Sutherland, N.M., 40, 75, 76
Toscana, 136, 137
Triumvirat, 82, 83, 98
Vassy, masacrul de la, 83
Veneția, 12, 13, 16, 22, 23, 137
Liga de la, 16
Vervins, pacea de la, 135
Ziua baricadelor, 108
Ziua pancartelor, 49-51

acces la istorie

Editorul colecției: Keith Randell

Colecția *Acces la istorie* oferă o introducere concisă și foarte accesibilă în studiul perioadelor importante ale istoriei europene. Fiecare titlu este o lectură plăcută adresată elevilor, studenților, dar și publicului larg. Toate capitolele includ planuri de studiu pentru elevi și studenți.

***Franța: Renaștere, religie și refacere, 1494-1610* se referă la principalele evenimente petrecute în istoria Franței între anii 1494 și 1610. O atenție deosebită este acordată punctelor forte și slăbiciunilor monarhiei franceze din secolul al XVI-lea, ca și politicii externe a Franței în perioada războaielor italiene, a celor dintre Habsburgi și Valois și, desigur, în timpul războaielor religioase. Sunt tratate în detaliu regența Caterinei de Medici și domnia lui Henric al IV-lea.**

ISBN 973-684-121-9

9 789736 841217